

"נתיב" העלייה מרומניה

"עליית יהודי רומניה ופתיחת שערי ברית המועצות"¹

אל"מ (מיל) ד"ר בני מיכלסון

הקדמה

הורי ואני עלינו לישראל מבוקרשט בחודש אוגוסט 1958. כאשר הגענו לארץ, סבי מצד אימי, אחותה ואחות אבי עם משפחתה כבר היו בארץ ואילו דודי אח אמי, נשאר ברומניה ועלה עם משפחתו כמה שנים מאוחר יותר. כך גם בני דודים של אמי ושאר המשפחה. בזמן עלייתנו הייתי ילד שזה עתה סיים כיתה א' בבית-הספר היסודי אבל כבר הבנתי שעד שקיבלנו אישור לעלות לארץ לקח זמן ושבמשך השנים העלייה מרומניה נמשכה כל הזמן. הייתה זו תופעה ייחודית שקהילה יהודית שמנתה בסוף מלחמת העולם השנייה מאות אלפים עלתה כולה לארץ במהלך השנים.

תופעה זו עניינה אותי מאד אולם לא הזדמן לי לחקור את הנושא לעומק וניזונתי מסיפורים ושמעות שסופרו בקרב המשפחה והחברים של הורי. האפשרות שנקראה לי עם שיתוף הפעולה שבין הארגון-המאוחד-של-יוצאי-רומניה בישראל (א.מ.י.ר.) וארגון "נתיב" לחקור את העלייה מרומניה הייתה בעלת משמעות עבורי.

במהלך החיפוש אחר מקורות לצורך ביצוע "מחקר זוטא" בנושא, התחוור לי שיש להתחיל בתקופה של ערב מלחמת העולם השנייה ולסיים עם נפילתו של צ'אושסקו כאשר כמעט ולא נשארו יהודים ברומניה. על התקופה של העלייה הבלתי-לגלית לארץ ומצב היהודים ברומניה בזמן המלחמה ולפני קום המדינה נכתבו כמה מחקרים יסודיים כמו של תאודור לביא ושל דליה עופר. אולם על העלייה מרומניה לישראל לאחר הקמת המדינה, בשנים 1948 – 1989 נמצאו תיאורים חלקיים או סקירות עתונאיות כאשר תפקיד ארגון "נתיב" אינו מוזכר כלל, וכמו כן מקורות רומניים המאירים את מדיניות ממשלת רומניה בנושא העלייה לישראל במשך השנים, ומשקל עניין זה בהתפתחות היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות.

בעבודה זו, לראשונה יש נסיון "לקשור את כל הקצוות": לתאר ברצף כרונולוגי את חמשים שנות העלייה מרומניה בשנים 1938 – 1989 תוך שימוש במרבית המקורות שנמצאים בארץ, ולראשונה גם מקורות ראשוניים וסקירות בסיס של ארגון "נתיב" בנושא, אבל גם מקורות רומניים מוסמכים כמו מחקריהם של פלורין סטאן, ראדו יואניד וטיסמנאנו אבל גם קטעי עתונות וסיפורים אישיים מהצד הרומני. באופן זה אנו מציגים בעבודה זו נרטיב משולב משני הצדדים, הן ברמה הלאומית-מדינית והן מסיפוריהם של אישים אשר מאפיינים את העלייה.

¹ שאול אביגור, בהגדרו את אופי פעילות "נתיב" בשנות החמשים והששים, בתוך: אריה בועז, עלום ונוכח בכל, סיפור חייו של שאול אביגור, משהב"ט, ת"א, 2001, עמ' 277.

שורשים: העלייה מרומניה עד מלחמת העולם השנייה.

רומניה נכנסה למלחמת העולם השנייה בשנת 1941 כאשר צבאה הצטרף לצבא הגרמני בפלישה לברית המועצות – מבצע "ברברוסה" – ב- 22 ביוני. מהלך זה נועד להחזיר לרומניה את השטחים שנלקחו ממנה ע"י רוסיה הסובייטית בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב (אוגוסט 1939) – בסרביה וצפון בוקובינה.²

אולם בארבע השנים שקדמו לכך, בשנים 1938 – 1941 נוצרו נסיבות בזירה הבינ"ל ותנאים פוליטיים בתוך רומניה שהפכו אותה למדינה העיקרית ממנה התקיימה העלייה לארץ ישראל.

בתקופה שבין מלחמות העולם השתייכה רומניה לברית שנקראה "ההסכמה הקטנה" שכללה את רומניה, צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה. ברית זו נתמכה בערבויות של צרפת ובריטניה ונועדה לשמש משקל נגד לשאיפות ההתפשטות של ברה"מ וגרמניה במרכז אירופה.

האירועים בזירה הבינ"ל בשנים 1938-1939 ובהם: סיפוח אוסטריה – מרץ 1938, פירוק צ'כוסלובקיה – ספטמבר 1938 וסיום מלחמת האזרחים בספרד בניצחון הפאשיזם (של פרנקו) – אפריל 1939, גרמו להשפעה נחלשת והולכת של בריטניה ברומניה בשל הרפיסות הבריטית בתמיכה בבעלות ברית כפי שהודגם במקרה הצ'כי ובספרד והביאו לפירוק ברית "ההסכמה הקטנה". רומניה שעקבה אחר הישגי הנאצים והפאשיסטים בכל אירופה החלה רואה בחבירה לכוח העולה של גרמניה כאפשרות המתבקשת. בתנאים אלו נחלשו סיכוייה של בריטניה להשיג תמיכה יעילה מצד ממשלת רומניה במדיניותה לגבי העלייה הבלתי ליגאלית לארץ ישראל.

בשנת 1938, כשנה לאחר שלא הייתה הכרעה במערכת הבחירות ברומניה, הקים מלך רומניה קרול השני ממשלה אוטוקראטית של מומחים תוך ביטול המפלגות האחרות. ממשלה זו בראשותו של ארמאנד קלינסקו (Calinescu), שר הפנים לשעבר, מצאה עצמה במאבק נגד "משמר הברזל" (התנועה הלגיונרית) אשר הייתה חיקוי של התנועה הנאצית בגרמניה ואשר הרימה על נס את המלחמה ביהודים. במאבק זה שימשו האנטישמיות וסילוק היהודים מרומניה, אחד האמצעים שבעזרתם ניתן היה לזכות בתמיכת דעת הקהל נגד הלגיונרים. משקלה של השאלה היהודית במאבק הנ"ל וההשקפה של האנטישמים ה"מתונים" הניעו את הפוליטיקאים שהיו בשלטון לתמוך בפתרונות הגירה, שהיוו דרך לפתרון בעיית היהודים ברומניה (זאת בנוסף לשלילת זכויות אזרח מכ- 200,000 מהיהודים (מתוך כ- 800,000) ותקנות אנטישמיות אחרות).

² בני מיכלסון, הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, שריון 32, מאי 2009.

לזמן-מה נוצרה זהות אינטרסים בין היהודים לבין ממשלת רומניה, דבר שאיפשר העפלה דרך רומניה וממנה, למשך עשור, עד להקמתה של מדינת ישראל.

המצב שנוצר אפשר לארגונים היהודיים ולתנועה הציונית ברומניה לנהל משא ומתן עם השלטונות על מנת להגן על זכויותיהם האזרחיות של היהודים וכדי למתן הצעות בלתי ריאליות (של אישים בשלטון) בנושאי הגירה באמצעות הצעות נגדיות שתאמו יותר את המציאות. כך נוצרו נסיבות שבהן שלטונות רומניה לא יכלו שלא לתמוך, בתקופה זו, בעלייה לארץ ישראל דרך רומניה ומתוכה.

שני גופים עיקריים פעלו בעלייה הבלתי ליגאלית מרומניה: הראשון שבהם הייה הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) בראשותו של זאב ז'בוטינסקי ומעט לאחר מכן "המוסד לעלייה ב" שייצג את ארץ ישראל והתנועה הציונית העולמית. בנוסף פעלו באופן שולי מספר גופים אשר הבולט שבהם הייתה חברת הספנות של ברטולד שטורפר³ שפעלה בתמיכת הנאצים.

עליה ב' הרביזיוניסטית, ז'בוטינסקי והמלך קרול

פעילות העלייה הרביזיוניסטית ברומניה החלה עם בואו של משה גלילי (קריבושיין)⁴ ב-1937 לגייס בית"רים לסייע בעליית "אף-על-פי". הוא נפגש עם יעקב שיבר, נציב בית"ר ברומניה, וערך מסע הסברה בסניפי בית"ר למען עלייה ב'. מספר בית"רים, בעיקר מסניף צ'רנוביץ הצטרפו לגלילי במייזמו.

העלייה הממשית מרומניה התחילה בסתיו 1938, בעקבות הפעילות בווינה של ועד העלייה שהוקם שם ע"י בית"ר, "אגודת ישראל" ונציב בית"ר בציכוסלובקיה אשר "גילו" את דרך נהר הדאנובה. הם החלו שולחים ספינות מעפילים על הדאנובה, כמוצא עיקרי שנשאר ליציאה מארצות מרכז אירופה, לאחר ההתקרבות בין היטלר למוסוליני וסגירת נמלי איטליה לפעילות עלייה. פעילות זו זכתה לתמיכת הנאצים (כולל אייכמן) לאחר סיפוח אוסטריה. הייתה זו האפשרות הטובה ביותר, להוביל אנשים בספינות קטנות על נהר הדאנובה שהיה נתיב מים בינ"ל, ללא צורך בקבלת אשרות ממדינות רבות בדרך ולהעלותם

³ ברטולד שטורפר: 1880, צ'רנוביץ - 1944, אושוויץ. יהודי מומר אוסטרי, יועץ למסחר ופיננסים, אשר באמצעות מגעיו עם השלטונות הנאצים בארצו (בעיקר אייכמן) הציל כעשרת אלפים יהודים. שטורפר עזר להם לצאת מהרייך הגרמני כבעליו של משרד שטיפל בהגירה מאוסטריה ופעולותיו בוצעו בהסכמת השלטונות הנאציים. בין השאר, היה שטורפר מעורב בארגון אוניות המעפילים: מילוס, פאסיפיק ואטלנטיק, שבהן הפליגו כ-3,500 מעפילים.

⁴ משה קריבושיין-גלילי 1906 – 2002, יוזם עליית "אף על פי". ב-1936 נסע מארץ ישראל לאיטליה ללימודים. בטילולו לצרפת התוודע לבעיית הפליטים היהודים מגרמניה, ועל רקע זה החל לרקום תוכניות לעלייה" בלתי לגאלית "לארץ ישראל. הוא חיפש אנשים בעלי השפעה שיסייעו לו להוציא את תוכניותיו לפועל. פעילים רביזיוניסטים בווינה סייעו לו לארגן את ההפלגה אשר הגיעה לארץ באפריל 1937. הצלחתה של זו הביאה להידוק הקשר בינו לבין התנועה הרביזיוניסטית. שיתוף הפעולה נמשך עד לקיץ 1938 ושלוש ספינות נוספות הגיעו במהלך פרק זמן זה. חילוקי דעות כספיים ואחרים בין קריבושיין-גלילי לבין פעילי התנועה הרביזיוניסטית הביאו לבסוף להפסקת ההתקשרות ביניהם.

לספינות גדולות יותר, להפלגה בים מנמלי רומניה: קונסטנצה, טולצ'ה וסולינה. שיטה זו הצריכה להסדיר את העניינים עם מדינה אחת בלבד – רומניה. בתחילה התנהלה פעילות עלייה ב' ע"י יעקב שיבר, נציב בית"ר ברומניה, לבדו. בשלהי קיץ 1938 התקיימה ישיבה סגורה לדיון בשאלת העלייה הבלתי לגלית, במסגרת הכנס העולמי של בית"ר בורשה. שם הוחלט על הדפוסים הארגוניים של הפעילות. בשנת 1939 כבר הייתה קיימת ברומניה מסגרת ארגונית שפעלה בתיאום עם הוועד המרכזי של בית"ר באירופה אשר הרחיב את פעילותו, שנמשכה גם בשנתיים הבאות, 1940 ו-1941.⁵



ד"ר יעקב שיבר

ברומניה הוקם ועד מקומי בהרכב ד"ר יעקב שיבר, סגנו יצחק לדרמן ושבתי גוטנמכר-נדיב. ועד זה עסק בגיוס וארגון המועמדים לעלייה מרומניה, בסידורים הלוגיסטיים, תחבורה וקשרים מקומיים בענייני מעבר, שינוע והעלאת האנשים על הספינות. מיכאל גורן היה ממונה על גיוס כספים ועל הקשרים עם מתרימים שונים, כמו אריסטידה בלאנק⁶ ואחרים. למטרה זו גיבש קבוצה שנקראה "המועדון הרוסי", שהורכבה בעיקר מיוצאי בסרביה, ובעזרתה השיג משאבים ראויים למפעל ההעפלה. לאחר עלייתו של גורן ארצה (ב-1940), עסקו בענייני מימון, גב' גוטמן-בונסקו ועורך הדין נאג'. בנו שטרנברג היה בשלב מסוים אחראי על הקשרים

⁵ שלמה שיטנוביצר (עורך), **בית"ר והתנועה הציונית הרביזיוניסטית ברומניה, 1925-1950**, ההסתדרות הציונית, ירושלים, 1992, עמ' 160.

⁶ **אריסטידה בלנק (Aristide Blank)**; 1883 - 1960, היה יזם ובנקאי יהודי רומני, חבר בקמרילה (החוג הפנימי) של קרול השני, מלך רומניה ומקורב מאוד למלך, נדבן ותומך באמנויות, בעלים של הוצאה לאור ושל עיתונים. כתב מחזה, שהוצג בפריז וברומניה ופרסם שני ספרים. בנו של מאוריצי בלאנק, מי שהיה בתחילת המאה העשרים בין הבעלים של הבנק הגדול ביותר ברומניה, "מרמורוש-בלאנק" ויועץ המלך פרדיננד במלחמת העולם הראשונה.

עם שירות הביטחון הרומני – ה"סיגוראנצה" (Siguranta), שענייני ההגירה היו בתחום סמכויותיו. בהשגת אישורים לעליה עסקו גם יו"ר הצה"ר – א. קנר, י. מייסנר וז'אן קוסטין, שניהלו גם מו"ם בדרגי השלטון הגבוהים ביותר ברומניה.

ב- 1939, כאשר רומניה הפכה למרכז הפעילות של עלייה ב' הרביזיוניסטית, הגיע לבוקרשט גם ערי ז'בוטינסקי, נציב בית"ר בארץ-ישראל כממונה מטעם הוועד המרכזי לעלייה וכמתאם בין המרכזים השונים שלה.⁷

הארגון הזה פעל בצורה מסודרת עד מחצית 1941, עת הצטרפה רומניה למלחמה לצדה של גרמניה הנאצית במתקפה על בריה"מ. אולם כבר קודם, בשנת 1940 פקד את רומניה משבר קשה. לאחר פלישת גרמניה הנאצית לצרפת וארצות השפלה (במאי 1940) ונסיגת הצבא הבריטי מיבשת אירופה, נוצר מצב בו אבדו כל בעלי הברית של רומניה ואויביה/שכניה ניצלו זאת עד תום. ברית המועצות תבעה באולטימטום (סוף מאי 1940) את פינוי הצבא והשלטון הרומני מבסרביה וצפון-בוקובינה וסיפחה אליה טריטוריות אלו ללא מלחמה (תחילת חודש יוני 1940), ב"תכתוב וינה" (אוגוסט 1940) אולצה רומניה למסור להונגריה את טרנסילבניה-הצפונית ולבולגריה חלק מדוברוג'ה, שוב ללא מלחמה. בעקבות המחאה העממית שהתעוררה, מינה מלך רומניה, קרול השני את **גנרל יון אנטונסקו לראש ממשלת רומניה**, **פיזר את הפרלמנט והעניק לאנטונסקו סמכויות נרחבות**. לא עברו חודשיים מאז עלייתו של אנטונסקו לשלטון עד אשר הוא אילץ את המלך לוותר על כסאו לטובת בנו הצעיר מיכאי, הקים ממשלה דיקטטורית תוך הישענות על התנועה הלגיונרית וביצע למעשה מהפך בשלטון. אנטונסקו העניק לעצמו את התואר "קונדוקטורול" (Conducatorul) – המנהיג (כמו "הדוצ'יה" באיטליה, "הפיהרר" בגרמניה הנאצית ו"אל-קאודיליו" בספרד). כ- 150 מבכירי השירות הציבורי פוטרו והוחלפו וכן כל השרים. מרבית הקשרים שנרקמו בעמל רב בשנתיים שחלפו בנושאי העלייה ירדו לטמיון.

על רקע זה, מרבית האישים המרכזיים, פעילי העלייה של הצ"ח, ערי ז'בוטינסקי, מיכאל גורן, ב. שטרנברג, ז'אן קוסטין ויעקב שיבר עלו לא"י. שלמה יעקובי⁸ נפטר בפריז ויוסף כצנלסון⁹ נהרג בהפצצת ורשה בעת המתקפה הגרמנית. ביוני 1941, עם הפלישה הגרמנית לבריה"מ, הסתיימה למעשה עלייה ב' הרביזיוניסטית מרומניה (ובכלל).

⁷ ערי (תיאודור) ז'בוטינסקי (1910–1969) היה פעיל בתנועה הציונית, פעיל בתנועה הרביזיוניסטית, חבר כנסת, פוליטיקאי ומתמטיקאי ישראלי. בנו של זאב ז'בוטינסקי.

⁸ שלמה יעקובי, 1887–1939, מהנדס, מראשי המפלגה הרביזיוניסטית. בשנים 1918 – 1919 פיקד על ההגנה העצמית היהודית באודסה, עלה לארץ ישראל ב, 1919 למד הנדסה באנגליה, ועם סיום לימודיו ב, 1925 -הזמינו ז'בוטינסקי לכהן בתפקיד המזכיר הכללי של המפלגה הרוויזיוניסטית. יד ימינו של זאב ז'בוטינסקי, ונמנה עם המקורבים אליו ביותר. חבר נשיאות הצ"ח. חבר" ועדת השלושה "שהוקמה בפברואר 1938 על ידי נשיאות הצ"ח לשם טיפול בענייני ההעפלה. בפועל, **הממונה על ענייני עלייה ב'.**

⁹ יוסף כצנלסון, 1896–1940, מראשי מפעל ההעפלה הרוויזיוניסטי. מנחם בגין כתב עליו כי" היה מפקדנו במפעל ההעפלה, בצדק קראוהו: אביר ההעפלה. "בקיץ 1938 הגיע לאירופה כדי להשתלב בפעולות הקשורות בעלייה ב. ' זאב ז'בוטינסקי מינה אותו בשלהי אותה שנה לקצין שלטון בית"ר ולחבר הוועדה הזמנית האחראית על עלייה ב'.

יש עניין להבין ביתר פירוט את מימדי שיתוף הפעולה בין פעילי העלייה ברומניה לממשלת רומניה ושירותי הביטחון שלה כי דפוסי הפעולה לא השתנו באופן עקרוני במשך הזמן, על אף חילופי השלטון והנסיבות הבינ"ל.

ההסכמה העקרונית לשתי"ף הושגה ע"י זאב ז'בוטינסקי כאשר נפגש פעמיים עם מלך רומניה קרול השני, באוגוסט 1938 בלונדון ובאוקטובר 1938 בבוקרשט, בעת הזו הוא נפגש גם עם ראש ממשלת רומניה ארמנד קלינסקו. בפגישות אלו הוצגו הרעיונות המדיניים של הצ"ח והעניינים הקשורים לעלייה ב', כמו ויזות מעבר, עליית יהודי רומניה ובעיות העברת מטבע-חוץ. בפגישות אלו הושג הסכם בדבר מתן רשות וסיוע לעולים בלתי-לגאליים. ז'אן קוסטיין שהיה סנטור ונציגה המדיני של הצ"ח ברומניה ניהל מגעים עם בעלי תפקיד חשובים כמו שר החוץ גיאורגה גפנקו (Gafencu), שר הימיה והאוויריה פאול תאודורסקו (Teodorescu) ובעיקר עם ראש הממשלה שכיהן גם כשר ההגנה ושר הפנים, שנגעו באפשרות הרחבת ארגון עלייה ב' מרומניה.

בשלהי 1938 הסכים השלטון הרומני למעבר פליטים, ונתן הוראות לקונסולים שלו בארצות מזרח אירופה ומרכזה להנפיק אשרות מעבר ליהודים בלא ההליכים הפורמליים הנדרשים.¹⁰ כן התיר ארגון להושטת עזרה ורכישת מזון לאנשי הספינות וכניסה למארגני העלייה הפרטיים ולנציגי הצ"ח. לקראת קיץ 1939 התנה השלטון את מעבר הפליטים דרך רומניה באוניה שתוכן לקלטם באחד מנמלי הים השחור ובהגירת מספר מסוים של יהודים גם מרומניה עצמה. תנאים אלו היו תקפים, הן לגבי המעבר בנתיבי היבשה לרומניה והן בנתיב נהר הדאנובה.

לצורך העלייה, הוקמה חברה "לארגון העלייה היהודית מרומניה" בשם "רומפאליה" (Rompalia). הייתה זו חברה אשר נועדה לאפשר את שיתוף הפעולה בין הצ"ח לשלטונות רומניה תוך הצגת הנושא כמיזם עסקי-פרטי וללא הבלטת שיתוף הפעולה של ממשלת רומניה עם היהודים בתקופה בה ניהלה מאבק נחוש כנגד התנועה הפשיסטית-לגיונרית כשהבעיה היהודית הייתה לכלי ניגוח נגד הממשלה. כמו כן היה צורך, כחלק מהפעילות, ב"קניית" פקידים ומפקחים זוטרים, דבר שייקר מאד את הוצאות הפעילות. פעילות זו, בהרשאת ממשלת רומניה נוהלה כל העת באמצעות ה"סיגורנצה", מיור סטליאן דומיטרסקו (Dumitrescu) וגנרל נגולסקו (Negulescu) שעמד בראש משטרת הביטחון (Directia Politiei de Siguranta).

בוועידת פאריס מפברואר 1939 הוטל עליו לעמוד בראש מרכז העלייה הרוויזיוניסטי שזה עתה הוקם, וכן לנהל את המחלקה האחראית על כל העניינים הכספיים של ההעפלה. **קבע את מקום מושבו בבוקרשט** ומשם ניווט את פעולות העלייה. נפטר בווארשה המופצצת, בפרוץ מלחמת העולם השנייה.
¹⁰ דליה עופר, **דרך בים**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1988, עמ' 128.

מארגני העלייה הרביזיוניסטית הגיעו להישגים מרשימים ביצירת תנאי פעולה ואפשרויות להעברת יהודים דרך רומניה. בשנים אלו עלו לארץ בעלייה הרביזיוניסטית 17,578 עולים ב-27 אוניות.¹¹

המוסד לעלייה ב' – שאול מאירוב ו"קדמון"

היקפה של העלייה לארץ ישראל היה תמיד נושא למשא-ומתן עם ממשלת המנדט; זאת משום שהעולים סווגו בקטגוריות של "עובדים", והמכסה ("schedule") השנתית, לפי "הספר הלבן" של צ'רצ'יל (1922), היתה מותנית בכושר הקליטה הכלכלי של הארץ – שהיה נתון לפירושים שונים. לחץ התנועה הציונית בגולה, ובעיקר תנועת "החלוץ" שלא הספיקו לה אשרות העלייה (ה"סרטיפיקטים") הביא לארגון האונייה "ולוס" בשנת 1934, ולאחר הפסקה בת מספר שנים, להתארגנות מחודשת של עלייה ב' בשנת 1937.

יוזמי עלייה ב' בראשיתה, היו שליחי הקיבוץ המאוחד לתנועת "החלוץ" בפולין.¹² הם החלו לפעול בעיקר עקב צורכי "החלוץ" תוך מעקב אחר פעילות העלייה הרביזיוניסטית שהעניקה להם תמריץ לחקותה. ואכן הספינה "פוסידון" שהתארגנה בינואר 1938 יצאה חמישה חודשים בלבד לאחר עליית "אף-על-פיי". עד סוף 1938 הם נתקלו בהתנגדות לפעולתם גם בהסתדרות הציונית וגם בהנהגת הסוכנות היהודית. ההתנגדות, בעיקר מצד בן-גוריון¹³ ומשה שרתוק (שרת),¹⁴ נבעה מהנחתם שהעלייה הבלתי-ליגאלית עלולה לפגוע במשא-ומתן עם שלטונות המנדט על מספר אשרות העלייה, ומאוחר יותר – משום שהיא עלולה לפגוע במו"ם על גבולות ארץ ישראל בעקבות המלצות "ועדת פיל" (יולי 1937). התומכים בעלייה ב' היו: ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, אהרון ציזלינג, ישראל גלילי ואליהו גולומב. שני האחרונים היו חברי מטה ה"הגנה" דבר שסייע בגיוס אנשים ובארגונה של ההורדה בארץ (שעליה היה אחראי דוד נמרי,¹⁵ איש ההתישבות העובדת).

אחרי התנערות בריטניה ממסקנות "ועדת פיל" ופרסום "הספר הלבן" של מקדונלד ב-1939, שינה בן-גוריון את דעתו על עלייה ב' וב-17 בספטמבר 1939 הגדיר את המדיניות הציונית

¹¹ יהודה לפידות, התנועה הרביזיוניסטית והעלייה הבלתי לגלית 1934-1942, אתר דעת, מכללת הרצוג, גוש עציון.

¹² החלוץ: תנועה עולמית של צעירים יהודים שהכשירו עצמם לעלייה לארץ ישראל, לעבודה ולהתישבות. תחילתה באגודות מקומיות בשנות ה-80 של המאה ה-19. לאחר מלחמת העולם הראשונה הפכה לתנועה עולמית מאורגנת, שעיקר פעילותה במזרח אירופה. באמצע שנות ה-30 הגיעה לשיא פעילותה ומנתה כ-100 אלף חברים. נפגעה קשות בתקופת השואה.

¹³ באוגוסט 1935 נבחר בן-גוריון מטעם מפא"י ליושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית, שהייתה הגוף המרכזי בניהול היישוב היהודי בארץ ישראל, וליושב ראש הנהלה הציונית, שהיא הוועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית העולמית.

¹⁴ בשנת 1933 נבחר משה שרתוק לראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, כיהן בתפקיד זה עד להקמת מדינת ישראל.

¹⁵ דוד נמרי ("דוידקה") (י"ד אדר ב' תרס"ח, 17 במרץ 1908 – ט"ו סיון תשכ"ו, 3 ביוני 1966) היה ממייסדי קיבוץ אשדות יעקב, סגן מפקד המוסד לעלייה ב', סגן מפקד הפלמ"ח ומנכ"ל משרד התחבורה.

באמרה: "עלינו לעזור לאנגלים במלחמתם כאילו לא היה "הספר לבן", ועלינו לעמוד כנגד "הספר הלבן" כאילו לא הייתה מלחמה".¹⁶

פעילות העלייה של הנהגת הישוב, כפי שכונתה "עלייה ב'", החלה בשנת 1937 עם שליחותם של אנשי הקיבוץ-המאוחד יהודה בראגינסקי ("שמעון") שהיה, כעבור זמן, למרכז "המוסד לעלייה ב'" עד למלחמה, לוי שוורץ ("שאב") וזאב שינד ("דני"). לאחר מכן הצטרפו צבי יחיאלי ("חיים") ודוד נמרי שהיה אחראי על הורדת המעפילים בארץ. כאשר הצטרף גם בן גוריון לתמיכה בהעפלה, הצטרפו לפעילות גם יוסף ברפל ("קדמון") ושאול מאירוב ("יונתן").

בשלהי 1938 עבר המרכז של המנגנון שהחל להיקרא "המוסד", לפאריס וללונדון. **שאול מאירוב** אשר שהה בעת ההיא בלונדון מסיבות רפואיות הפך לפעיל מרכזי בנושא העלייה כאשר שליחי תנועת העבודה מתייעצים אתו חדשות לבקרים. כאשר התקדרו שמי המלחמה מעל אירופה באביב 1939 ומרבית הנהגת הישוב, כולל בן גוריון, השתכנעה בצורך להעמיד בראש פעילות העלייה אדם בוגר מההנהגה בארץ, נבחר שאול מאירוב לתפקיד ראש "המוסד" לעלייה ב'. ב 29 באפריל 1939 זימן שאול ללונדון את אנשי מנגנון ההעפלה לפגישה שהפכה למעשה לכינוס היסוד של "המוסד" לעלייה ב'.¹⁷



שאול מאירוב

"המוסד" החל מתארגן באופן שיטתי עם ההכרה בו ע"י הנהגת הישוב וה"הגנה" ב- 1939. שאול מאירוב ריכז את הפעילות מחו"ל בעוד ראש מטה המוסד (המזכיר) משה צ'רבינסקי (כרמיל) מרכז את הפעילות בארץ. עם התגברות רדיפות היהודים ע"י הנאצים באירופה, בגרמניה גופה וגם באוסטריה וצ'כוסלובקיה, עם כיבושן, עלה הצורך למלט יהודים רבים ככל האפשר ממלתעות הנאצים. בתחילה בוצעה הפעילות דרך יוון, איטליה, יוגוסלביה ואף ארצות השפלה ולבסוף התרכזה **מרבית הפעילות ברומניה**.

ערב פרוץ המלחמה, כאשר עיקר הפעילות התחילה להיעשות דרך רומניה (שעדיין לא נכנסה למלחמה, כאמור, עד 1941), עמדה לרשות "המוסד" רשת פרושה של שליחים בארצות אירופה: פיננו גינזבורג ("פינו") בברלין, משה אברבוך-אגמי ואהוד אובריאל בוינה, יוסף ברפל ("קדמון") ורות קליגר-עליהב ("האנוס") ברומניה, שמריה צמרת ("המיוחס") ביוון, והיתר (שהוזכרו קודם) פעלו מהמרכז בפאריס ונסעו למקומות שונים לפי הצורך.

¹⁶ אניטה שפירא, בן גוריון, דמותו של מנהיג, עם עובד, ת"א, 2015, עמ' 102-107.

¹⁷ בועז, שפ, עמ' 114.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה והקושי לפעול מגרמניה ופולין, צומצם מנגנון "המוסד". אגמי נשאר זמן מסוים בז'נבה, בשוייץ שנהנתה מנייטרליות, ברפל ורות קליגר שהו לסירוגין ברומניה עד מחצית 1940 (עת עלה לשלטון אנטונסקו), ושמריה צמרת ביוון, כשפעילותם קשורה בעיקר ברכש הספינה "דריאן 2" (ראה להלן) ובפרשת קולדובו. לאחר מכן התרכז חלק מהמנגנון באיסטנבול, בתורכיה (שהייתה גם היא נייטרלית) – עד שיגור "דריאן". הקשרים עם ארגון ה"הגנה" והתיאום אתו, שהיו חיוניים לעבודת "המוסד", אם כי לא הייתה היררכיה פורמלית בין השניים, נתאפשרו הודות לכך שאליהו גולומב, שאול מאירוב, ישראל גלילי ודב הוז היו חברים גם במרכז ה"הגנה" וגם ב"מוסד". מצב זה היה נוח ביותר. הוא הבטיח את מלוא עזרתו של ארגון ה"הגנה" למפעל ההעפלה, ומאידך לא היה צורך לערב את המפקדה ה"פריטטית" של ה"הגנה" (בה היו חברים גם אישים מהישוב שמחוץ לתנועת העבודה) בפרטי הפעילות החשאית של עלייה ב'. המסגרת של "המוסד" הייתה למעשה אוטונומית.¹⁸

בתקופה הראשונה, כשהמימון והארגון היו של תנועת "החלוץ", השתייכו מרבית העולים לתנועה זו; אך במשך הזמן ועם התגברות האיום על היהודים בגרמניה והמדינות הכבושות על ידה, הצטרפו גם עולים אחרים תוך ניסיון להעלות בעיקר צעירים המתאימים "לעבודה ולהגנה" בארץ ישראל והמסוגלים לעמוד בקשיי הדרך. בתקופה זו היו סכסוכים לא מעטים בין המפלגות והארגונים הציונים השונים לגבי חלקם בעלייה, כשכל אחד מרגיש עצמו מקופח. עם התחלת היוזמה הנאצית וארגון העלייה ע"י שטורפר, נאלצו להסכים גם לעולים יותר מבוגרים, כשעיקר המאמץ מכוון לעליית אנשי ההכשרות. בתקופה זו הועלו גם ציונים ותיקים ואנשים ששחררו ממחנות ריכוז. בשל הלחץ שנוצר בוניה, נשלחו 1,000 איש דרך בראטיסלבה, מבלי שיהיו אוניות (פרשת קלדובו) שממתינות להם. לאחר חיסול הארגונים היהודיים השונים ע"י הנאצים, נאלצו אנשי "המוסד" זמן מה לשתף פעולה עם שטורפר, מתוך גישה שיש להוציא את מירב היהודים מתחומי הרייך ולהציל אותם מ"יישוב מחדש" בממשל הכללי (Generalgouvernement) של פולין.

היות שההעפלה עלתה כסף רב ו"המוסד" היה בבחינת "ילד חורג" של ההסתדרות הציונית, היווה המימון את הבעיה המרכזית של "המוסד". התרומות והכספים המעטים של תנועת "החלוץ" ושל הסתדרות העובדים (במידה מועטה) לא הספיקו למימון ההעפלה. בהדרגה,

¹⁸ בעקבות מאורעות הדמים בקיץ תרפ"ט (1929) הכירו מוסדות היישוב בצורך לשנות את מתכונת פעולתו של ארגון ה'הגנה'. הוחלט שיש להפוך את הארגון, שעד אז היה נתון למרותה של ההסתדרות הכללית ושפעילותו נשאה אופי מקומי, לכח הגנה כלל-ישובי וכלל-ארצי. בשנת 1931 הצליחו המוסדות הלאומיים (הסוכנות היהודית והוועד הלאומי) להגיע להסכם עם כל החוגים המרכזיים ביישוב שבעקבותיו הוכפפה ה'הגנה' למוסדות הלאומיים. הוקמה מפקדה ארצית של ה'הגנה' (מ"א) שכללה **הרכב פריטטי** של ששה חברים: שלושה נציגים של תנועת העבודה (בפועל, נציגים של ההסתדרות הכללית ומפא"י) ושלושה נציגים של חוגי המרכז והימין. לכן מפקדה זו התקשתה לקבל החלטות ולפקד.

ועם התגברות האיום על היהודים במרכז אירופה, הפך הג'וינט למממן העיקרי כאשר הארגון לקח על עצמו לדאוג לצורכי העולים ואף לתמוך כספית בעלייה. השגת האוניות היוותה בעיה חמורה, בעיקר מפני שבעלי האוניות וסוכניהם, שעסקו בהובלה בלתי-לגאלית של אנשים, עשו זאת למען כסף. מספרם היה מוגבל ובעלי מוסריות מפוקפקת. מרביתם היו יוונים, כמו האחים וריניקיס ("הצבע") בעלי הספינה "אטראטו"; דנדריה ("הגוף"); ז'אן ד. פנדליס ("השמן") שהיה למארגן האוניות העיקרי מרומניה ("טייגר היל", "הילדה", "דריאן 2") של פעולת "המוסד" עד 1941 ולאחר מכן סיפק אוניות בעת המלחמה ("סטרומה", "מילכה", "מאריצה", "הילה" ועוד). על רקע זה מוסברת דעתו של "דני" על הישגיו של פנדליס. "השמן" עבד עם יהודי בשם ארקאדי סלוצקי, שסייע בהשגת האוניות. מספרן המוגבל של האוניות בשוק, בעיקר לאחר פרוץ המלחמה, והתחרות להשגתן בין "המוסד" לשטרפר, הביאו להאמרת מחירים. אם לפני המלחמה עלתה שכירת אוניות 5-7 ליש"ט לנפש. הרי בנובמבר 1939 דרשו מיחיאלי 20 ליש"ט, סכום ש"המוסד" לא היה מסוגל לעמוד בו. שתי בעיות נוספות ייקרו את מחיר האוניות: השגת דגל (לרוב פנמי) וצוותים. אנשי "המוסד" היו חברי ההסתדרות הציונית, שבחלקה התנגדה לעלייה ב', ולכן לא יכלו לצפות לתמיכתה, לא בארץ ולא במקום שליחותם. נוסף על זה, הם נאלצו לעבוד בחשאי כדי להישמר מפני הבריטים ומפני האפשרות שיהיו מזוהים עם ההסתדרות הציונית, הנציגה החוקית בעיני הבריטים.

"המוסד" והעלייה דרך רומניה – "שיתוף פעולה" עם "המנהל למבצעים מיוחדים"

רומניה ונהר הדאנובה כדרך מרכזית לעלייה ב' לא התקבלו כ"מובן מאליו". קדם לכך דיון, במהלכו נמנה בראגינסקי על המתנגדים. נימוקי המתנגדים היו כי שמירה על חשאיות הפעילות אינה מאפשרת מעבר דרך רומניה בשל הסוכנים הבריטים הרבים שהיו בה. פעילי העפלה רבים בחרו את רומניה, בשל מיקומה הגיאוגרפי, כדרך מועדפת ויהודי רומניה קיבלו זאת בהתלהבות, וע"י כך ניתן פומבי למפעל כולו ולכן הועמד בסכנה. לעומתם טען אברבוך-אגמי פעמים מספר, שהמוצא דרך הדאנובה הוא נוח ואין צורך במאמצים גדולים להשגת ויזות-מעבר. כמו-כן, הובעה התנגדות ע"י תנועת "החלוץ" בפולין, שראתה עצמה יוזמת המפעל, חבריה יכלו עדיין לעבור דרך איטליה ולא היה להם עניין בשיתופם של גורמים נוספים.

לבסוף, נפלה ההכרעה לחיוב משיקולים מספר: היכולת להשיג ברומניה ויזות-מעבר ליהודי גרמניה, שהוצאתם הייתה קריטית ודחופה, גם בשל הלחץ של הנאצים בווינה; הדרך מפולין לקונסטנצה קצרה יותר ולכן גם זולה יותר, ובשל מצבו הכספי של "המוסד" ושל "החלוץ" בפולין היה זה גורם משכנע; לאחר חסימתה של יוגוסלביה בלחץ בריטי, נשארו הדאנובה ורומניה הדרך היחידה כמעט, להעפלה.

שיתוף הפעולה עם שלטונות רומניה

היה קיים הסכם, שנעשה עם הממונה על ההגירה בשירות הביטחון הרומני, ובידיעת שר הפנים עצמו שהמשטרה סרה למרותו, אך היה זה הסכם בעל-פה בלבד. התנאים היו אותם התנאים שבהסכם עם הרביזיוניסטים וכללו את הסעיפים הבאים:

א. הפעילות תבוצע בחשאיות כדי למנוע סיבוכים עם הבריטים.

ב. הוסכם לכלול בהעפלה, אחוז מסוים, יהודים מרומניה שיצויידו ב"דרכון-הגירה", שאסר חזרתם לרומניה במשך 25 שנים.

ג. הרומנים התנו את המעבר דרך הדאנובה וביבשה בכך שאונייה תמתין בנמל המוצא כדי שלא יישארו פליטים ברומניה זמן ממושך.

חרף ההסכם עם השלטונות, נזקקו הפעילים מפעם לפעם להתערבות בדרגים הבכירים כאשר הרומנים, מטעמים שלהם, לא עמדו תמיד בהסכם.

היערכות "המוסד" ברומניה

בחודש יוני 1938 הגיע יוסף ברפל לבוקרשט כדי לארגן את פעילות "המוסד" ברומניה. כאיש מחתרת מנוסה הוא קבע כללי מידור חמורים – רק מי שצריך היה מידע מסוים – קיבל אותו. ברפל עמד בקשר עם שליחי "המוסד" במדינות שונות ועסק גם בהשגת אוניות ובמימון. כאזרח בריטי השתדל שקשריו עם שירות הביטחון הרומני לא ייחשפו. כאשר התרחבה הפעילות בשנת 1939 הצטרפה אל ברפל שליחה נוספת, רות קליגר שהגיעה בכיסוי של שליחת הקק"ל לאיסוף תרומות ותפקידה היה לקיים קשרים עם אנשי השלטון והחברה הגבוהה, בנוסף לסיוע לברפל בכל שאר הפעילויות.



יוסף ברפל "קדמון"

ברפל ניהל את פעילות "המוסד" ברומניה בשני ערוצים :

1. באמצעות "ועדה מיעצת" שהורכבה מאישים ציוניים ביניהם ד"ר משה קוטיק, סגן יו"ר הוועד המנהל הציוני. על הוועדה היה לסייע בהשגת כספים, בקשרים עם מדינאים רומנים ולייעץ בעניינים שונים. לוועדה לא היה שום קשר עם אנשי הביצוע בשטח.
2. קבוצת פעילים מקומית שחבריה היו: משה אוריובסקי, מנהל המשרד הארץ ישראלי בבוקרשט אשר למרות תפקידו הרשמי בהסתדרות הציונית היה פעיל בעלייה ב' ועסק בארגון מועמדים לעלייה ורישומם (נרצח בטבח שערך "משמר הברזל" בינואר 1941); אלכסנדר שפירא ("הגינגיי"), שגויס ע"י ברפל לפעילות ארגונית בשטח והיה עתיד להישאר בשנת 1941 הנציג היחיד של "המוסד" ברומניה; עורך הדין דנקר-קראו, שהיה איש הקשר עם שירות-הביטחון ואשר עקב השפעתו וקשריו סייע גם לעלייה הרבציוניסטית. לעתים נעזרו ביששכר חיימוביץ, שהיה מזכיר "החלוץ", לשליחויות שנות.

תפקידים שונים בעיקר בתחום הלוגיסטי היו מטילים על אנשים שונים (כמו סמי סולומונידיס מבראילה, לדוגמה). הקשר עם ארצות אחרות היה באמצעות הטלפון, תוך שימוש בקוד השאול מעסקי הנדל"ן, כשהארצות נקראות על שם השליחים. עם פרוץ המלחמה הצטרפו פעילים נוספים הקשורים ל"מוסד", ותפקידם היה – הקשר עם פולין הכבושה.

המימון היה מ"המוסד", מהארגונים הציוניים ששלחו את האנשים, מתרומות ובעיקר מהג'וינט¹⁹, שנציגו היה יו"ר הארגונים היהודיים ברומניה - **וילהלם פילדרמן (Filderman)**.²⁰ מעמדו זה של פילדרמן איפשר לו לשלוט על חלוקת משאבי הסיוע לכל קהילות רומניה רבתי ולצורכי העלייה ובכך הפך לאישיות המשפיעה והחשובה ביותר

¹⁹ הג'וינט - **JDC American Jewish Joint Distribution Committee**, הוא הארגון היהודי ההומניטרי הגדול בעולם. הוקם ב- 27 בנובמבר 1914 על ידי מיזוג שלושה ועדים לסיוע שהיו נפרדים עד אז. הג'וינט פועל להצלת יהודים הנתונים תחת איום. הג'וינט מספק סעד לקהילות יהודיות במצוקה על ידי אספקת מזון, לבוש ותרופות לזקנים. הג'וינט מסייע לשירותים החברתיים במדינת ישראל ולאוכלוסיות החלשות - ילדים במצוקה, עולים חדשים, זקנים ונכים, פעילותו זו הייתה חיונית בעיקר בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה. כמו כן, בעת אסון טבע או מעשה אדם, הג'וינט מסייע גם ללא-יהודים.

²⁰ **וילהלם פילדרמן (Wilhelm Filderman)** (1882–1963), היה משפטן, מנהיג קהילתי ופוליטיקאי יהודי ברומניה, מנהיג בפועל של יהדות רומניה בשנים 1919-1947, לרבות בתקופת השואה. היה חבר הפרלמנט הרומני בשנים 1927-1928 מטעם המפלגה הלאומית-ליברלית. כיהן כיושב ראש איחוד היהודים הרומנים בשנים 1938-1923, ראש קהילת יהודי בוקרשט בשנים 1931-1933, יושב ראש הפדרציה של הקהילות היהודיות ברומניה בין השנים 1940-1941 ובין 1944-1947, יושב ראש המועצה המרכזית של יהודי רומניה בשנים 1936-1941 ובשנת 1945. כנציג לא ציוני מילא את התפקיד של ראש המחלקה הרומנית של הסוכנות היהודית ובנוסף היה **נציג של הג'וינט ברומניה**. כלוחם למען זכויות היהודים, דגל פילדרמן ללא פשרות בהשתלבות היהודים הרומנים ברומניה כאזרחים נאמנים ושווים ובו זמנית גאים במורשתם התרבותית הייחודית. בימי השואה עשה מאמצים עילאיים למען הישרדותם. דאג לסיוע והקצאת משאבים רבים לעלייה לא"י.

ברומניה הן בנושאי הקהילות היהודיות והן בנושאי עלייה.



וילהלם פילדרמן

אך הדרישה לעלייה בתקופה זו עלתה בהרבה על היכולת להשיג אוניות. העולים מרומניה היו בדרך כלל אנשי הארגונים הציוניים ופליטים שהגיעו עם פרוץ המלחמה; מאוחר יותר הועלו אנשים שהיה מסוכן להשאירם ברומניה, כמו אנשי התנועה החלוצית שהואשמו לעתים בקומוניזם (האשמה חמורה ביותר ברומניה של אז). ברפל ורות קליגר עסקו גם ברכישת אוניות כאשר הסוכן העיקרי שאתו ניהלו את העסקאות היה ז'אן פנדליס ("השמן" – ראה לעיל), שהיה מעורב במרבית עסקי הספנות ביוון ורומניה והחל מ-1940 העתיק את מקום מגוריו לרומניה דרך קבע. הוא עזר, כאמור, בהשגת הרבה אוניות ונהנה מחסותו של גנרל קונסטנטין "פיקי" ואסיליו (Vasiliu), סגן מנכ"ל משרד הפנים ולאחר מכן מפקד הזינדרמריה של רומניה.

תחילת פעילותו של "המוסד" ברומניה נעשתה ע"י הפלגתן של ספינות המעפילים "אטראטו ז" ו"קולוראדו ה". קודם לכן נהגו הספינות להפליג מחופי יוגוסלביה, אך עם שינוי המצב הבינ"ל הן הועברו להפלגה מרומניה. הן יועדו ל"חלוצים" מברלין ומוינה. אך ה"חלוצים" לא הגיעו משום שהקונסולים הרומניים בברלין ובוינה לא העניקו אשרות מעבר. השלטונות נימקו זאת בכך שקודם הם רוצים לראות אם "המוסד" פועל בצורה שניתן לסמוך עליו. במקומם נשלחו "חלוצים" מפולין ומרומניה. "קולוראדו" הפליגה בשנית ב-24 ביולי 1939 עם 378 מעפילים ונתפסה.

"טייגר היל" הושגה ע"י ברפל ורות קליגר בקיץ 1939. היא שופצה וסודרה בבראילה בהשגחת סמי סולמונידס. בשל המצב הבינ"ל סוכם שרוב המעפילים (כ-600) יגיעו ברכבת מפולין (דרך תחנת גריגורי גיקה-וודה) כשהמלווה שלהם הוא לוי שוורץ איש "המוסד". כל המעפילים היו מצויידים באשרות-יעד לפנמה, שהושגו ברומניה תמורת 100 ל"ש. בשל

תיאום לקוי, נדרשה התערבותה הדראמטית של רות קליגר בדרגים הגבוהים של הממשל כדי לאפשר את עלייתם של "חלוצי" פולין על האונייה, וזאת לאחר ששהו 3 ימים עצורים ברכבת בקונסטנצה. על האונייה היו גם "חלוצים" מרומניה ופליטים מגרמניה ואוסטריה, ביחד 763 אנשים. ברור שהייתה התערבות בריטית כלשהי, היות שידוע ששליח השגרירות הבריטית רצה לבקר באונייה "כדי לראות עם התנאים מספיק טובים" והדבר נמנע ממנו ע"י קצין משטרה (משוחד), שטען שפרצה מגיפה על האונייה. ב-3 באוגוסט 1939 הפליגה סוף-סוף האונייה לדרכה. לאחר שלא הצליחה להוריד את העולים בחופי הארץ, משום שסירת ההורדה שהייתה אתה הייתה שבורה, העלו על סיפונה את מעפילי "פרוסולה" (ביחד היו עתה על הספינה 1,417 מעפילים) וב-1 בספטמבר 1939 שוב התקרבה לחופי הארץ. לאחר שסירת-משמר משטרית בריטית ירתה עליה והרגה שניים מאנשיה, ניתנה הוראה ע"י ה"הגנה" להנחיתה ולהוריד את נוסעיה בחוף תל-אביב.

המצב החמיר בחודשים ספטמבר-נובמבר 1939, בעיקר בשל מחסור באוניות, דבר שגרם לכך ששיירה שיצאה מגרמניה ואוסטריה ושהתה בבראטיסלבה (היא כללה גם אנשים מציכיה ומדנציג) נתקעה ליד קלדובו (ביוגוסלביה) משום שהרומנים לא נתנו לה לעבור בלי שתמתין להם אונייה בסולינה, והאונייה המיועדת "דורה", נעלמה. אך בנובמבר הצליח ברפל להשיג אונייה בשם "הילדה" ("אגיוס ניקולאוס") מה שאיפשר לאהוד אבריאל לשלוח אנשים מוינה וברלין דרך הדאנובה. אך לאונייה לא היה צוות והרומנים דרשו להזיז את האונייה כדי שהנמל לא יסריח. ברפל גייס צוות זמני והביא את האונייה לבלצ'יק, נמל מבודד. "הילדה" הייתה במצב רעוע ואמורה הייתה לשמש כ"מלון צף" עד שתושג אונייה אחרת ביוון. בינתיים הגיעו אנשים מפולין וברפל אסף על "הילדה" כ-720 איש מגרמניה, מאוסטריה ומציכוסלובקיה. אך לא הייתה לו אונייה מתאימה, כי המאמצים שלו ושל צבי יחיאלי העלו חרס. ברפל החליט בכל זאת לשלח את "הילדה" על אף שלא הייתה כשירה להפלגה והיא נועדה לצאת ב-29 בדצמבר 1939 אך האונייה לא הפליגה. היא המתינה לאנשי קלדובו ובינתיים פרץ סכסוך בין המלחים, שרבים מהם היו כבר בדרך מספר חודשים בתנאים קשים, התמרדו ואיימו לשלוח מברקים ומכתבים לכל העולם כדי להתריע על התנאים הקשים שעל האונייה. רות קליגר נסעה לבלצ'יק יחד עם שפירא וסלוצקי (כנציג פנדליס), ויישבו את העניינים. האונייה הפליגה ב-13 בינואר 1940 לאחר שהקרח בנמל הפשיר וב-21 בינואר 1940 נתפסה בדרדנלים ע"י הצי הבריטי.

ברפל עזב את רומניה במאי 1940, לאחר שלא הצליח במאמציו, יחד עם יחיאלי ו"השמך", להשיג אונייה. רות קליגר עזבה בסתיו (עם עליית אנטונסקו לשלטון).

בינתיים ניסו אנשי "המוסד" להשיג אונייה, עבור אנשי קלדובו. דריאן 2" נקנתה ביולי 1940 על ידי פעילי "המוסד לעלייה ב" בכספי "המנהל למבצעים מיוחדים" (SOE)²¹ הבריטי ולבקשתו על מנת לפוצצה בנהר הדנובה לחסימת התעבורה בו, בעיקר של דלק משדות הנפט בפלויאשטי (בתקופה זו התקיים שיתוף-פעולה בין השירותים החשאיים הבריטיים לסוכנות היהודית). אולם יהודה ארזי שעמד בראש מבצע זה חש שהתגלה וחזר לארץ (יחד עם דוד ארנון ויצחק הקר). הרומנים אמנם עלו על כוונה זו, סיכויי ביצועו נראו אפסיים והוא נדחה לבינתיים.

שמריהו צמרת ומשה אברבוך-אגמי, יחד עם רותי קליגר, אנשי "המוסד", רצו להשתמש בה בינתיים במטרה לחלץ את אלף המעפילים מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה, שהתרכזו בעיר קלדובו שביוגוסלוויה, על גדת הדנובה. את המעפילים היה צורך להעביר בספינות קטנות לנמל קונסטנצה שבים השחור, שם המתינה "דריאן 2".

המחשבה על ספינה בבעלות ה SOE המובילה מעפילים בלתי לגליים לארץ ישראל, החרידה את כל הנוגעים בדבר. בין אנשי המוסד לאנשים שטיפלו בשת"ף עם הבריטים התגלו חילוקי דעות, שהדיהם לא שכחו זמן רב אחר כך. על אף התנגדותם של דוד הכהן וארזי שטענו כי העניין עלול לגרום להפסקת השיתוף ולנזק מדיני עצום, הובילו אנשי "המוסד" את הספינה לארץ בנימוק ששום דבר אינו שקול כנגד הצלת יהודים.²²

בינתיים החמיר מצב המעפילים התקועים בקלדובו (באביב 1941 הם יירצחו בידי הנאצים). ב-10 בינואר 1941 ניסה ארגון "משמר הברזל" להשתלט על בוקרשט ולהנהיג ברומניה משטר פשיסטי. אמנון ברזילי, תיאר כיצד האחים יהושע ויחזקאל, שהתגוררו בעיר, נתקלו בשני שליחים ציונים, שנשאו בשתי מזוודות דרכונים של 320 מעפילים וכסף רב, שנועד לתשלום בעבור הפלגתם ב"דריאן 2". יחזקאל והשליחים נפלו בידי "משמר הברזל", אך יהושע הצליח להחביא את המזוודות, ובשוך הסערה מסר את תכולתן היקרה למשרדי התנועה הציונית - וכך איפשר את העפלתם של מאות בני אדם.²³

ב-19 בפברואר 1941 הפליגה סוף סוף האונייה מנמל קונסטנצה כשעליה כ-500 מעפילים, (בהם נחמיה קין, שיהיה לראש אגף האפסנאות בצה"ל, ואבא ברדיצ'ב, שלימים שב לאירופה כצנחן ונרצח במטהאוזן). תנאי ההפלגה, ובעיקר הצפיפות והמחנק, היו קשים מנשוא, ואין פלא כי כשנודע למעפילים שהאונייה עושה את דרכה לורנה שבבולגריה, לאסוף נוסעים

²¹ SOE – Special Operation Executive – "המנהל למבצעים מיוחדים" הבריטי הוקם ע"י צ'רצ'יל בתחילת מלחמת העולם השנייה במטרה "להעלות את אירופה באש", דהיינו להקים מחתרות בארצות אירופה הכבושות ע"י הגרמנים ולתמוך במחתרות קיימות במגמה לאסוף מודיעין ולחבל במאמץ המלחמה הגרמני.

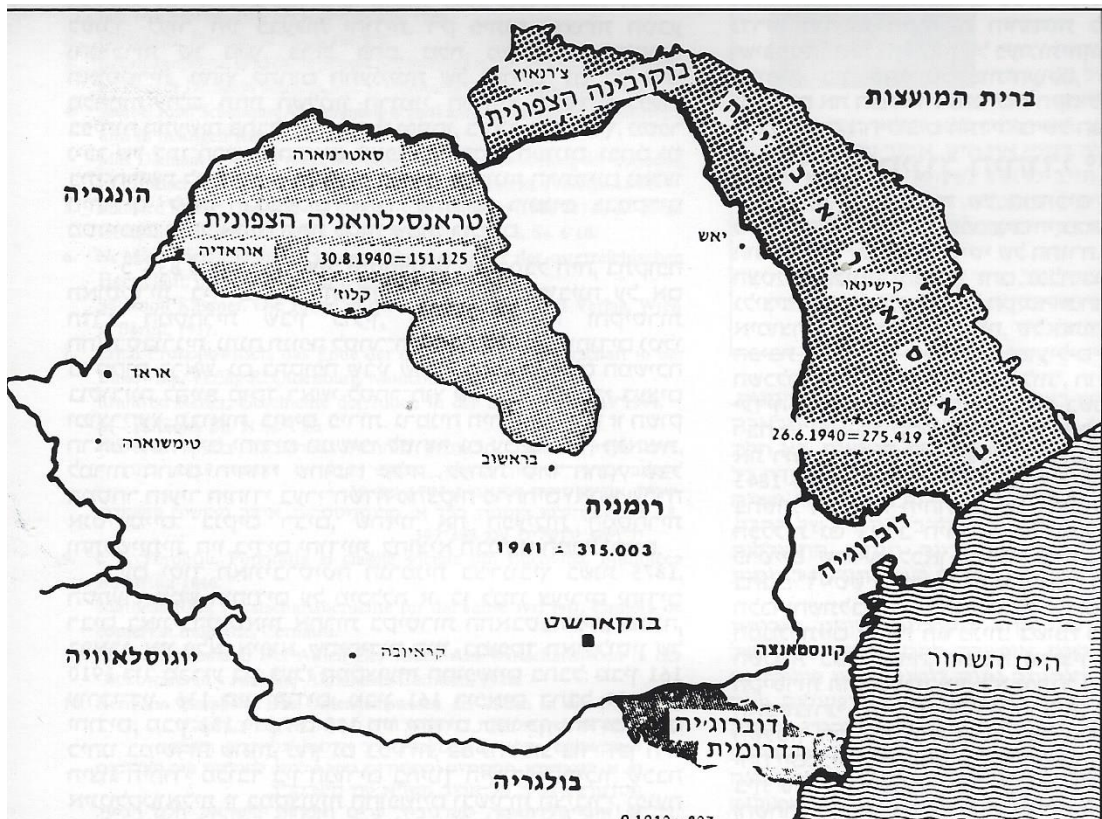
²² יואב גלבר, נושאי הדגל – שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, תולדות ההתנדבות - כרך שלישי, יד יצחק

בן-צבי, ירושלים, 1983, עמ' 140.

²³ אמנון ברזילי, אוצר גדול בשתי מזוודות, עתון הארץ, 16.3.2001.

נוספים, פרץ מרד, והם התארגנו לחסום בגופם את עליית הבאים, בהם שריקה לוי, שלימים תהיה לשולמית שמיר.

משנרגעו הרוחות הפליגה "דריאן 2" לאיסטנבול, ואז התעורר חשד שהצוות מתכוון להטביע את האונייה כדי לקבל את דמי הביטוח. המעפילים השתלטו על האונייה והשיטו אותה בעצמם לאיסטנבול. שם תפס את הפיקוד קברניט תורכי קשיש, ואל האונייה עלו עוד 40 ניצולים מהאונייה "סלבדור" שטבעה. ב-19 במארס 1941 נכנסה "דריאן 2" לנמל חיפה, ונוסעיה נעצרו. הבריטים התכוונו לגרשם לאי מאוריציוס, אך בשל המחאה העצומה והסמיכות לטביעת האונייה "פטריה" בנמל חיפה התרככו הבריטים ושלחו את המעפילים למחנה המעצר בעתלית.



רומניה ויהודיה 1941

אחרי "דארין 2", ב-1941 העביר "המוסד" את פעילותו ברומניה מבוקרשט לאיסטנבול. ב-16 באוגוסט 1942 הודיע שאול מאירוב לבן-גוריון, במסגרת דו"ח על עלייה ב', שלאור המצב אין אפשרות לשלוח אוניות לרומניה, יש קשרים באיסטנבול ומעודדים את יהודי רומניה להגיע בסירות עד חופי תורכיה (כ-350 ק"מ).

1941 – 1944, איסטנבול ובוקרשט

בשנים אלו, שנות שלטונו של אנטונסקו ברומניה אשר היה בעל בריתה של גרמניה הנאצית ייחד אתה השתתף במתקפה על בריה"מ, המשיכה הפעילות הציונית ברומניה. על אף

ש"המוסד" העביר את בסיס פעולתו, בקורח הנסיבות, מבוקרשט לאיסטנבול המשיכה עלייה ב' מרומניה ביוזמתה של התנועה הציונית המקומית ובתמיכה מרחוק של "המוסד". סייעה לכך מדיניות ממשלת רומניה אשר נקבעה ע"י ראש המדינה וקבעה כי יש להפטר מהיהודים בשתי דרכים, או גירוש מעבר לדנייסטר (טרנסניסטריה) או אפשרות להגירתם בדרך הים.²⁴ בדצמבר 1941 פרקו השלטונות את ארגון הפדרציה של הקהילות היהודיות ברומניה ובמקומה הוקם בפברואר 1942 "מרכז יהודי רומניה" (CER) כהנהגה ממונה מטעם השלטונות שהייתה אחראית בפני ראדו לקה (Lecca)²⁵, הממונה על ענייני היהודים ואחראי על ביצוע המדיניות הגזענית ברומניה. שיתוף הפעולה של ההנהגה היהודית עם המרכז איפשר לשחרר חלק מהפעילים הציוניים מעבודת כפייה וסיפק כיסוי חוקי לכאורה, לפעולה הציונית ולמשרד הארץ-ישראלי.

פירוק ארגון הקהילות והקמת "המרכז היהודי" הביאו גם להקמת הנהגה מחתרנית "המועצה היהודית" (Sfatul Evreiesc). המועצה הייתה המשך לנוהג של שיתוף הפעולה שהיה קיים בין הזרמים והארגונים השונים בציבור היהודי ברומניה, בעיתות חירום, והיא כללה באופן קבוע את הרב הראשי אלכסנדר שפרן, ד"ר וויליאם פילדרמן יו"ר ארגון הקהילות, משה בנבניסטי ראש התנועה הציונית, עו"ד מ. פרוימסקו, נציג הקהילה הספרדית ועו"ד א. שופלברג, סגנו של פילדרמן.²⁶ קיומה של ההסתדרות הציונית ברומניה נאסר רשמית רק באוגוסט 1942. ההנהלה הארצית של התנועה המשיכה לפעול במחתרת, תחילה בראשות מישו (משה) בנבניסטי ומ-1944, לאחר שבנבניסטי נעצר, בראשותו של אברהם לייב זיסו.

פעילותה של המועצה היהודית לא הצטמצמה לעניינים ציוניים בלבד, והיא טיפלה בכל הבעיות שעמדו על הפרק: הצלת יהודי רומניה מהשמדה, עזרה למגורשים, עזרה לפליטי פולין והונגריה, וכמובן **ארגון העלייה**. כן עמדה בקשרים עם התנועה הציונית העולמית. המזכירות של תנועות הנוער החלוציות המשיכו לפעול במחתרת ונמשכו הקשרים עם קבוצות נוער פעילות ברחבי רומניה. פעילות ציונית המשיכה להתנהל בערים לא מעטות כגון:

²⁴ Florin C. Stan, **Situatia Evreilor din Romania intre anii 1940 – 1944**, Argonaut, Cluj, 2012, p. 406.

²⁵ **ראדו לקה (ברומנית: Radu Lecca)**, 1890–1980, היה איש עסקים, תעשיין, עיתונאי ופקיד ממשלתי רומני, קומיסר כללי לענייני יהודים מטעם השלטון בתקופת שואת יהודי רומניה. לקה נשפט לאחר מלחמת העולם השנייה בבית הדין העממי בבוקרשט כפושע מלחמה על פעולותיו במרכז היהודים, שם היה נציגו של יון אנטונסקו ונידון למוות, אך ביום בו היה אמור להיות מוצא להורג הומתק דינו למאסר עולם. ראדו לקה נידון ב-19 במאי 1946 למוות על עיקר העבירות ולעוד שנתיים מאסר על עבירות של סחר במטבע זר ובמתכות יקרות. הוא הגיש בקשת חנינה למלך אשר המיר לו את עונש המוות למאסר עולם עם עבודת פרך. בעת מאסרו כתב לקה ספר זכרונות אפולוגטי על כהונתו כממונה על מרכז היהודים. אחרי 17 שנות מאסר הוא קיבל חנינה נוספת ושוחרר מהכלא ב-15 באפריל 1963. אחרי מותו ואחרי המהפכה הרומנית (1989), נמצא כתב היד של ספרו בארכיונים של המדינה ופורסם ב-1994 תחת השם *Eu i-am salvat pe evreii din România* (אני הצלתי את יהודי רומניה).

²⁶ אפרים אופיר, התנועה הציונית ברומניה בתקופת השואה, בתוך: פלטיאל סגל (יו"ר המערכת), **יהדות רומניה בתקומת ישראל, "שורשים"**, שי"ר, ת"א, 1992, עמ' 131.

צירנוביץ, בוטושן, יאשי, טימישוארה, ארד, פוקשן ובישובים רבים אחרים, וכמובן גם בבוקרשט ואפילו בגירוש טרנסניסטריה היו גרעינים תנועתיים ונשמר הקשר עמם. ב-12 בדצמבר 1941 הפליגה האונייה "סטרומה", כשעל סיפונה 769 מעפילים שהגיעו לאיסטנבול על אף כל המכשולים שבדרך, וצוללת רוסית טירפדה אותה (בהיותה אוניית אויב רומנית) סמוך לחופי תורכיה, כל נוסעיה (מלבד אחד) טבעו.

טביעת אניית-המעפילים «סטרומה»-709 קרבנות

זו הפעם השניה עומד העולם היהודי כולו מזועזע מצער ומהתמרמרות ע"י אסון המביא כליה על מאות נפשות חפות מפשע, מקרב פליטי הגיהנום הנאצי, המבקשים מקלט בביתם הלאומי

מחאת הסוכנות היהודית בלונדון

לונדון 25 (פאלמר). בלונדון פורסם ינדוי-היעת הכא: מחאת הסוכנות היהודית שמעת מתוך זועמה על טביעת האניה «סטרומה» בים השחור ובה 750 נפלים, נשים וילדים יהודים מיומניה. אנה זו עננה באיסטנבול מ-15 בדצמבר. הידיעות שנתקבלו תיארו את הנאי היהודים של הפליטים, מבחינת התנונה והתנאים המאכזרים, כמו אשם הנחלת הסוכנות היהודית בירושלים עשתה את כל המאמצים האפשריים לשכנע את ממשלת ארץ-ישראל שתתן רשות להכניס לארץ את קרבנות הדיפת והרובו האלה. הסוכנות הציעה לזקוף את רשימות העדה שיינתנו להם על השבון מלכת השנה המאששרת בניסת 3000 יהודים לארץ-ישראל בעזרת מחזורי השנה הנוכחית. התנאי משא ומתן גם עם משרד המשפחות בלונדון. היותו היהודי שהושג היה מתן רשות בניסת לילדים שלמטה מ-16.

מה היו «טענות» השלטונות נגד פליטי «סטרומה»
נגד הרישאה זו של הסוכנות היהודית טענו השלטונות: ראשית, כי פליטים אלה היו תחת השלטון הנאצי והם אשכנזי שכלולים בתוכם סוכני האויב; שנית, כי יש בארץ-ישראל מחסור באם פקת צרכי החיים.

לגבי הטענה הראשונה, הדיגישה הסוכנות וחזרה והדיגישה, כי אפשר להכניס פליטים כאלה למחנה מעבר, ולשחרר אותם במידה שזהותם תתברר כהחלט, לשביעת רצונה של ממשלת ארץ-ישראל אשר לטענה השניה, הוסבר, כי למעשה משני שנישים מפליטי «סטרומה» הם אנשים המוכנים לעבודה ולמחמה. ענין הטענה על חוסר אספקה, שהיא נשמעת כלפי מאות אחרות של אנשים באים בימים הנמשכים על נפ-שם, מעניינים ומות, מעידה על מידת תבנתם וטוב דבם של הנזקקים לה. אילו נהנו ביהודים כמפליטים לא יהודים...

אילו נהגו בא"י בפליטים יהודים כבשאינם יהודים...

זו הפעם השניה עומד העולם היהודי כולו מזועזע מצער ומחאת מרמרות ע"י אסון המביא כליה על מאות נפשות חפות מפשע מקרב פליטי הגיהנום הנאצי, המבקשים מקלט בביתם הלאומי.

עוד חי זכר הטרנדית של «מאטריה» שטובעה ע"י התפיצצות בנמל חיפה, לאחר סירוב ממשלת ארץ-ישראל לפתוח את שערי הארץ לפני נוסעיה, ואוממה לשלחם לארץ-ישראל. אילו נהנו ביהודים המתלים קרב ע"י שערי ביתם הלאומי כשם שנהגים בפליטי מחמתה כליה יהודים המוצאים להם מחסה בארץ-ישראל. כי אז לא היתה ההחלטה, הדרושה והשותפתים בלא הכי, מתאבלת על עוד אקר קרבנות של עניינים שמתו מות קדושים.

האמת המרה מתגלית
והנה מיד עם ההפלגה נתברר כי המוטור של האניה היה ישן, מוטור שהוצא מאחת האניות שטובעו בדגני בה לאחר שהיה מוטל תחת מני המים כמה שנים. מכונן האניה היה איש מחוסר כל ניסיון כמקצועו ועפעם בפעם עמדה האניה מלכת, מכשירי האלחוט היה פקולגל ולא פעל. הורפור היה ישן ולא

מן הצירות הביטחון באנקארה מר דיעים רשמית לירושלים, כי לפי ידיעה רשמית למחצה של הסוכנות האנאטולית נשלחה האניה «סטרומה» בחזרה לים השחור באיסטנבול ב-22 בספטמבר. אותה סוכנות אימרת כי התפיצצות אירעה מאניה בבוקר 24 בספטמבר והאניה טבעה. מדיינים בעצת כי מפור 769 נפלים ניצלו עד כה רק 60.

מאיסטנבול מודיע פאלמר: האניה «סטרומה» על כל הפליטים שבה שודדה מכאן חזרה לרומניה בפקי-הת השלטונות הטורקיים.

פרשת היסורים של «סטרומה»

לשכת ההסברה של הסוכנות היהודית הוציאה אתמול הודעה זו: עם הידיעות המהירות הראשונות בדבר גורלה של האניה «סטרומה» אנו רואים צורך להביא לידיעת הקהל מספר של העדות המעידות על כולותיהם של אחינו האומללים אשר היו באניה. אנו מצרפים בזה היו וחשבונו על הנסיבות שבהן הפליגה האניה «סטרומה» ועל התנאים אשר בהם חת ענו האנשים בדרך עד היעם לאיסטר-בול ובמל איסטנבול ככלל. הרו"ח הוא מפ אחר מנוסעי «סטרומה», אשר הורשה כאופן מיוחד לדרת מן האניה באיסטנבול ולהיעיד ארצה ישראלי הוא מספר:

—החלטת מארץ התופת — בכל מחיר! באנוסטרופטמבר-אוקטובר אשר תהי, כשהחומר מצב היהודים ברומניה, התחילו רובם רובו של מעניינים בתניה, לנהור אל משרדי הברת ססויסת אשר התחילה לספל הכערת פליטים מררי-המאראבא ומוראבא בתפרסם חוק המליא הצהוב. כל אחד היה מוכן לסבל עליו סיווי נתיינים ובלבד שילמט מארץ התופת.

בשורת האניה «סטרומה» באוירה זו עשתה לה הידיעה על האניה «סטרומה» כנפיים. אניה זו נקתה כולגניה, כמסום שהיתה נקראת בשם «מאדוניה», והנה עליה דגל של פאנאמה. סוכני האניה הבטיחו למעוני-נים, כי האניה ראויה למסע בים, כי

פעל, «סטרומה» נדרה איפוא על פני הים השחור עד שכת 13 בדצמבר, בעזרת תלוינים חלקיים התקופה הא-ניה לאורך החוף הרומני עד שהגיעה לטולזה. באותו היום הגיעה לכאן אנה רומנית מקונסטנצה וקברניסת תתן את המוטור בשכר ששילמו הנוסעים בכך מה ובשורה כספ במטבעות קרושון ומטבעות זהב. ביום 14 בדצמבר הגיעה האניה לכונסטנצה כאן שבת שוב המוטור והאניה לא יכלה להתקדם עוד.

המונות באניה היו בצמרים. תנאי החיים איומים במקום 600 העלו לאי-ניה 769 איש. ביניהם הרבה נשים וטם מספר ילדים הקטנים מבני 13 הגיע עד 70. מספר הנשים — 250. הנשים הגרים היו 16 רופאים, 10 מתרגמים, 25 עורכי דין, 80 מורים, 10 חלוצים, 10 צעירים לפעילים לשכר בתגר. עת היצונות 40 בותרים, בודי 5 אגר-שים היו ויות נכסח לארץ ישראל ששפע תופסם. היו כמה צעירים שגבר שמו לכתי ספר העצורים בארץ. לא היה די מקום לא כלכל לשינת אלא אפילו לתנועה הפיזית במשך היום.

ההסתלקות באיסטנבול
כשהגיעו לאיסטנבול לא החירו לא לעוברי האניה ולא לנוסעים בלאו ברכי-רים עם מישליו מחוץ לאניה. ההודעה באה, שהאניה נמצאת כאן לצורך מע-בר. בא כח החברה, שארגנה את העבר-רת המעפילים, הודיע באיסטנבול, כי אין בידו כסף לתיוון המוטור ולאסם פקת מונות לנוסעי האניה. אחרי מאסם צים ממוסעים ולאחר שהאניה עמדה שמונה ימים באיסטנבול הצליחו להמט ציא לאניה מונות בכל יום. לא היו באניה לא עצים ולא חם. בטורקיה אי אפשר היה להשיג חמרי הסקה ולא היתה כל אפשרות להכין תבשיל שגברי נשו נתקן את המוטור, לתברר כי האניה לא תתוקן לפני סוף יאנואר. תלוינים היו הכרחיים כיוון שנתברר כי לא ירשו לנוסעים לדרת לנפל, כי הנוסיעה ביבשה לא תהיה אפשרית והיתה הכרח לנסוע בים. החלק התחתון של האניה היה בנוי ברזל, והעליון עשוי עץ, וכל חזמן היה פיים החששי, כי רוח חזקה על הים עולקה להרוס את האניה ולהפילה הימה. האניה היתה יוקתה גם ל-4000 קילוגרם. בנון 4000 קילוגרם שפני ששהה בטורקיה לא קל להשיג את התמרים הללו. השל-טונות הטורקיים הרשו לקנות מוצגות רק בצמרים. ובנאני האניה העצומים בחובי אור ואוויר, בלי כל אפשרות להתרחץ בחללה, לאכול, לנח, חזרו ונשגנו כל יום מקומים של התעלפויות, הרופאים עברו בלי ליאות, היו מחלות קיבה קתיה סכנה של מחלות מדיכדות.

(סוף בעמוד 6, טור 5)

לאה קפלן
אם הכלה (ת"א)

ישראל שייבניים
אבי התתן (רוסיה)

אסון ה"סטרומה" הקפיד לזמן ממושך את המשך הסיונות העלייה מרומניה, ורק כשנה אחר כך, ב-19 בנובמבר 1942 הפליגה הספינה "וייטורול" ועל סיפונה 120 מעפילים. במרץ 1943 יצאה בדרך היבשה קבוצה של "עליית הנוער", כמאה נערים ונערות ומלוויהם. לפעול על לא היה המשך, כי בלמו אותה הגרמנים.

ראשון שליחי "המוסד" צבי יחיאלי (שפעל קודם ברומניה) הגיע לאיסטנבול (תורכיה) כבר בחודש אוקטובר 1941, אבל למעשה, עד לשנת 1943 לא ניצל "המוסד" את תורכיה, כפי שניתן

היה, להמשך העלאת יהודים.²⁷ אמנם, בחודש אוקטובר 1942, החליט שאול מאירוב להפוך את הבסיס באיסטנבול, מ"חלון תצפית" על יהודי אירופה לבסיס של עזרה והצלה, אולם רק בפברואר 1943 הגיעו לאיסטנבול, מטעם "המוסד לעלייה ב", זאב שינד ולאחריו משה אברבוך (אגמי). רק באפריל 1943 קבע שאול את איסטנבול כבסיס הפעולה העיקרי של "המוסד" ובעצמו הקדיש את עיקר זמנו ומרצו לפעילות משם.

אנשי "המוסד" ישבו באיסטנבול במשך כשנה וחצי מבלי שהצליחו לשגר ולו אוניית מעפילים אחת. שאול תיאר זאת כאחד המשברים הגדולים של "המוסד".²⁸

במחצית השנייה של 1943 הוקמה ברומניה סוכנות מיוחדת לטיפול בהגירה בשם O.R.A.T. Office Roumain Agence de Tourisme, שפעלה תחת כיסוי של חברת תיירות ובידיעת השילטונות. למנהלה של סוכנות זאת (שפעלה משרדי סוכן האוניות פנדליס) מונה ליפה חיימוביץ' מהצ"ח וכן היה פעיל בה ד"ר ש. אנצר, מנהל המשרד הארץ-ישראלי בבוקרשט עד לנואר 1944.²⁹

נקודת אור מסויימת בתקופה זו, הייתה הפלגת שורה של סירות ביוזמת יהודי רומניה ובעידוד "המוסד" מאיסטנבול. לפחות שתיים-עשרה יאכטות/סירות דיג עם מעפילים, הפליגו: "הוינאר"; "אוקסין"; "מיכאלי"; "פלישור"; "דריס"; "קראי נואו"; "דור דה ואל"; "רנה"; "פסקרוש"; "בלסיטה"; "ויטה"; "פירין".³⁰

על אף כל הגזרות הקשות, עבודת-כפיה, עוני, סבל ופחד מפני סכנת כליון שריחפה על ראשו של כל יהודי – יהודים רבים ברומניה המשיכו לשאוף לעלות ארצה. העלייה המצומצמת שלא פסקה, הפיחה תקווה ושימשה דחף לפעילות גם בתנאי מחתרת.

בראשית שנת 1944, ארעו שני ארועים חריגים, שהשפעתם הייתה רבה להמרצת העלייה ולארגון הגנת יהודי רומניה.

הראשון שבהם היה הופעתם של יהודים מתנועת המחתרת הציונית בפולין, שנמלטו אז לרומניה. היו אלה צעירים, חברי התנועות החלוציות בפולין, שהשתתפו בפעילות המחתרתית בקרב הפרטיזנים, במחנות הריכוז ובגיטאות, ונמלטו להונגריה ומשם הגיעו לרומניה. הם הביאו עמם לא רק את בשורת האיוב על השואה, אלא גם את קריאת המרי של תנועות הנוער החלוציות בפולין. צעירים אלו האיצו בראשי תנועות-הנוער ברומניה להתכונן, כדי שיוכלו לעמוד על נפשם במקרה והגרמנים ינסו לפגוע ביהודים. ואמנם, תנועת-הנוער נענתה לקריאתם של חבריה הפולנים והתחילה להתכונן לקראת הבאות בהדרכתם ותוך שיתוף פעולה מלא עמם, ובהסכמתה המלאה של הנהלת ההסתדרות הציונית.

²⁷ בועז, **שם**, עמ' 165. עם תחילת מלחמת העולם השנייה שמשה תורכיה כבסיס להוצאת יהודים ממזרח-אירופה, ע"י מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בראשותו של חיים ברלס.

²⁸ בועז, **שם**, עמ' 170.

²⁹ אריה שטיינברג, העלייה מרומניה ודרכיה בין 1939-1944, בתוך, סגל, **שם**, עמ' 243.

³⁰ Stan, **Ibid.**, p. 410.

האירוע השני היה הגעתם של הצנחנים לרומניה. ביוני 1944 הגיעו שני הצנחנים: ישעיהו טרכטנברג (שייקה דן) ומנו מוסקוביץ' (יצחק בן-אפרים). צנחנים אלו נשלחו ע"י היחידה הבריטית MI-9 שתפקידה היה להגיע למחנות השבויים של צוותי-האוויר הבריטים שנשבו על אדמת רומניה, לדווח על מצבם ולסייע להם להמלט.³¹ בה בעת הם פעלו בשליחות הישוב בארץ ישראל במטרה להגיע לקהילות היהודיות, לסייע בארגון להגנה-עצמית ולפעול לעלייה ארצה. עם צניחתם במערב רומניה, הם נעזרו במחתרת היהודית בארד, שפעלה באזור הגבול להצלת פליטי הונגריה. פעילי מחתרת זו הם שהעבירו את הצנחנים לבוקרשט. הצנחנים יצרו קשר עם המנהיגות הציונית ברומניה (א.ל. זיסו) והצליחו להחדיר גישה רעננה הן לנושא ההגנה העצמית והן לנושא העלייה.



שייקה טרכטנברג (דן)

בשנת 1944 נעשו התנאים המדיניים נוחים יותר. מנהיגי רומניה נעשו קשובים יותר לדרישותיהם של מנהיגי היהדות הרומנית. רומניה ניסתה לנהל אז, בחו"ל משא-ומתן חשאי על מעבר צד במלחמה – התנתקות מהגרמנים והצטרפות לבעלות הברית במלחמתן נגד

³¹ MI-9 – מדור מודיעיני בריטי מיוחד שנועד לחלץ צוותי-אוויר ממחנות שבויים של האויב.

גרמניה. מנהיגי רומניה ובמיוחד המרשל יון אנטונסקו וסגנו מיכאי אנטונסקו שוכנעו, בעיקר ע"י פילדרמן, בהשפעתם הרבה של היהודים על בעלות הברית וביכולתם להועיל, וגילו גמישות ויחס אוהד יותר לקהילה היהודית בכלל ולנושא העלייה בפרט. אמנם, הגרמנים המשיכו ללחוץ לביצוע "הפתרון הסופי" גם של יהודי רומניה, אבל בשלב זה של המלחמה העדיפו הרומנים לא להוסיף חטא על פשע.

בתחילת שנת 1944 נשאו פרי המאמצים של כל הגורמים שהיו מעורבים בארגון ההעפלה ובחידושה (כולל של "הועד למען פליטי המלחמה" שזה עתה הוקם³²). שליחי "המוסד" באיסטנבול הצליחו לרכוש בחשאי שתי אוניות בולגריות: "מילכה" ו"מריצה". שאול, דיווח לוועד הפועל של ההסתדרות (שהיה בינתיים לתומך העלייה העיקרי – בהמנעות הסוכנות), על שתי ספינות העומדות להגיע מחופי רומניה לתורכיה. מזכירות הוועד הפועל, בתמיכתם הנמרצת של דוד רמז וגולדה מאיר, נענתה לפניית "המוסד" והצביעה פה אחד בעד הצעתו של שאול להקצות לאלתר סכום של 100,000 לא"י מעבר לתקציב הרגיל לצורכי העלייה.

הסיכון שבמעבר לפעילות בלתי-חוקית הוכיח את עצמו ובמרץ-אפריל (24 במרץ הפלגה ראשונה) הפליגו האוניות "מילכה" ו"מריצה" מנמל קונסטנצה לאיסטנבול, בלא שהמתינו לחסות הצלב-האדום הבינ"ל, ובלא שהשיגו רשיונות יציאה רשמיים לאוניות ואשרות כניסה לתורכיה עבור כ-1,000 עולים שהביאו עמן. הגעת העולים מתורכיה לארץ התאפשרה בסיוע הצירות האמריקאית באנקרה ולאחר שהבריטים הסכימו להעניק לכל יהודי שיצליח לברוח מרומניה ולהגיע לתורכיה רשות כניסה לארץ-ישראל.

ביוני 1944 קיבל ד"ר אנצר אישור לפתוח את המשרד הארץ-ישראלי מחדש, עת הוציאה ממשלת רומניה אישור רשמי להקמת "הסוכנות להגירה" והכירה בראש התנועה הציונית ברומניה, א.ל. זיסו כנציג הרשמי של הסוכנות היהודית לארגון ההגירה מרומניה.

בתחילת קיץ 1944 הגיעה פעילות "המוסד" באיסטנבול לשיאה. ההצלחות בתחילת השנה המריצו את פעילי "המוסד" לעשות מאמצים נוספים ולנצל את המצב ברומניה כדי לחלץ מתוכה יהודים. כמו כן חששו שליחי "המוסד", שמא הנאצים, שפלטו להונגריה במרץ אותה שנה, ישתלטו גם על בולגריה ורומניה ויחרצו את גורל הקהילות היהודיות גם בארצות אלו. בחודש יולי 1944 נפגש שאול מאירוב באיסטנבול, יחד עם גזבר הסוכנות אליעזר קפלן, עם ג'ו שורץ (Schwartz)³³ וראובן רזניק, נציגי הג'וינט באירופה ובמזרח התיכון. מטרת הפגישה

³² "הועד למען פליטי המלחמה", War Refugee Board, הוקם בארה"ב ב-22 ינואר 1944, ע"י הנשיא רוזוולט.

³³ ג'ו שורץ, מנהל הפעילות של הג'וינט (Joint Distribution Committee) באירופה בזמן מלחמת העולם השנייה. ככזה הוא היה למעשה ארגון הצלה של איש אחד. הוא העביר כספים ליהודים שהיו בגטאות ומחוץ לגטאות, גם בדרכים בלתי שגרתיות. בין השאר העביר כסף למימון מרד גטו ורשה, למאמצי ההצלה של קסטנר בבודפשט

הייתה לרתום את ארגונם למימון פעולות להצלת יהודי אירופה וכן לאחד כוחות בין מוסדות היישוב לארגון לאחר שהגיוינט התכוון לתגבר את פעילותו בעקבות שינוי המדיניות של משרד האוצר האמריקאי, בראשותו של הנרי מורגנטאו,³⁴ כאשר החריג תקנות שאסרו להעביר כספים לשטחים שהיו כבושים ע"י הנאצים – בבחינת מדינות אויב. במגעיו עם הגיוינט נהג שאול בגישה ממתנת ופרגמטית. בדומה לאנשי הסוכנות, גם שאול ראה בגיוינט יריב של התנועה הציונית. המחלוקת הייתה לא רק על דרכי הפעולה השונות של הגיוינט, אלא גם על גישת נציגיו, שהאמינו שבהיותם "בעלי המאה" צריכה להיות להם הגמוניה על הפעילות בקרב היהודים. אולם, בשל הצורך הדחוף להציל את יהודי אירופה, העדיף שאול, בניגוד לגולדה מאיר ואחרים, לא ללבות את המחלוקות עם הגיוינט אלא למצות את המכנה המשותף עמו ולדחות את הוויכוחים לימים שלאחר המלחמה. שאול גרס כי חרף "הניגוד העצום" בין תפישת הגיוינט לתפישת הציונית, לא היה באותה תקופה ניגוד בין הצדדים בהבנה שיש להושיט עזרה ליהודי אירופה וכי העלייה לארץ ישראל הינה חלק בלתי נפרד מעזרה זו. שאול סבר כי הגיוינט פעל ממניעים חיוביים של רגש יהודי ורצון כן להושיט עזרה ויש לנצל זאת להידוק שיתוף הפעולה אתו. הוא התרשם מאישיותו של ג'ו שוורץ וממחויבותו לשורשיו היהודיים, וסיפר כיצד שוחח אתו בעברית ויצר עמו קשרים אישיים. לאחר סיום המלחמה תרמו קשרים אלו לשיתוף הפעולה הפורה בין הגיוינט לבין "המוסד לעלייה ב" ואחר כך, לאחר קום המדינה, בינו לבין ארגון "נתיב".³⁵



ג'ו שוורץ

ועוד. הוא קיבל ממרכז הג'וינט בניו יורק רק הנחיות כלליות ופעל לפי שיקול דעתו, לפעמים אף התעלם מן ההנחיות שקיבל. תרם רבות ל"מוסד לעלייה ב".

³⁴ בני מיכלסון, הנרי מורגנטאו (MORGENTHAU) וחוק "החכר והשאל" - שהפך לעמוד התווך בניצחון בעלות הברית במלחמת העולם השנייה, <http://www.jwmww2.org>.

³⁵ בועז, שפ, עמ' 174.

הפגישות באיסטנבול הוכתרו בהצלחה, והג'וינט הסכים לכסות את ההוצאות על האוניות וסירות המעפילים ששוגרו, וכן להשתתף במימון אוניות נוספות בעתיד. לאחר משא-ומתן נוסף הוסכם, כי הג'וינט יממן 75% מההוצאות והשאר יכוסה ע"י הסוכנות. הסכם זה הושג בלא שנענתה דרישת הג'וינט להפסיק את פעילות מוסדות היישוב בשטחי הכיבוש באירופה ולהותירה באופן בלעדי בידיו. לאחר זמן ציין שאול כי אלמלא השתתפות הג'וינט במפעל ההעפלה בשנת 1944, אי אפשר היה להוציא לפועל את כל מבצעי ההעפלה.

הנושא הדחוף ביותר ששאל נדרש לטפל בו עם הגיעו לאיסטנבול נגע ליריבות האישית וליחסים הקלוקלים בקרב מנהיגי הקהילה היהודית ברומניה, שאיימו לשבש ולסכן את הפלגתן המתוכננת של אוניות נוספות מנמל קונסטנצה.

באותה עת היו שש תנועות נוער ציוניות ברומניה: גורדוניה, השומר הצעיר, דרור-הבונים, בני עקיבא, בית"ר והנוער הציוני. תנועות הנוער שהיו פעילות בהגנה, בהברחת פליטים מהונגריה (בשתי נקודות גבול עיקריות: בטורדה ובארד), בארגון עליה ובהוצאת חבריהם ממחנות-העבודה כדי להחישם לעלייה ארצה, התכוננו במקביל לחידוש הפעילות התנועתית ברגע שהמצב יאפשר זאת. הן השתדלו להרחיב את השורות ולגייס חברים נוספים, לקיים סמינרים ללימוד יסודי של הרעיון הציוני וכן טפחו צעירים כשרוניים מתוך הנחה שאלה יצאו לפעילות תנועתית מיד לאחר השחרור, שכבר נצפה באופק, כאשר יוסרו ההגבלות שהיו לגבי היהודים, כולל איסור היציאה מעיר מגוריהם (על אף שגם בשנות המלחמה יצאו שליחים למקומות שונים תוך סיכון גדול ביותר).

אולם בה בעת היו ברומניה מפלגות פוליטיות-יהודיות שהיו חתך של המפה הפוליטית המפולגת בארץ ישראל. יחד עם חיים ברלס, שעמד בראש וועד ההצלה והיה נציג הסוכנות באיסטנבול, ואליעזר קפלן, שוגרו מאיסטנבול מכתבי תוכחה לראשי המנהיגות היהודית ברומניה, שתבעו מהם לחדול מהמחלוקות ולעשות יד אחת כדי לאפשר את המשך העלייה. שאול חשש שמא תוחמץ הזדמנות בלתי חוזרת להצלת יהודים ונחרד מהמחשבה שזו תגרם בשל ריב אחים, אמביציות ואינטריגות מבישות.

אחד מעיסוקיו העיקריים של שייקה דן בבוקרשט (לאחר שהתוודע לא.ל. זיסו) היה לגשר על פני תהום היריבויות שתוארה לעיל ובעיקר בין זיסו לפילדרמן. הנה כי כן, **שאול מאירוב מאיסטנבול ושייקה טרכטנברג (דן) בבוקרשט שיתפו פעולה לראשונה בנושא מורכב ורגיש זה שהיה חיוני להבטחת מפעל העלייה (שיתוף הפעולה בין השניים יימשך על פני למעלה מ- 25 שנים).**

היחסים הקשים בתוך הקהילה היהודית ברומניה התבטאו גם במחלוקת שנתגלעה עם סוכן האוניות היווני פנדליס. פנדליס, של"מוסד", כאמור, היו קשרי עבודה עמו עוד מלפני המלחמה, הסתכסך עם א.ל. זיסו שרצה להרחיק את פנדליס מתפקידו המרכזי בארגון העלייה. זיסו רצה למנוע מפנדליס למכור מקומות באוניות לבעלי ממון ולהקצות מקומות על

פי מפתח חלוצי-ציוני. פנדליס, מצידו קבל בפני אנשי "המוסד" כי זיסו מעכב את הכנת רשימת העולים ותבע מאיסטנבול לסלק את יריבו.

שאל לא הטיל ספק ביושרו ובכוונותיו הטובות של זיסו והכיר בצדקת טענותיו נגד פנדליס. הוא עצמו כינה את סוכן האוניות היווני "שודד". וידע כי זה נהג לרמות ולהעלות לאוניות המעפילים, ברגע האחרון, יהודים ששילמו לו כסף. פנדליס נהג כך בניגוד למדיניות "המוסד" לפיה למעלה ממחצית הנוסעים יהיו חלוצים-פליטים, עם זאת, אנשי "המוסד" לא רצו להחמיץ את ההזדמנות המיוחדת שנקרתה להם לנצל את הסכמת הבריטים להכניס לארץ ישראל פליטים יהודים שהצליחו להגיע לתורכיה ואת העובדה שהשלטונות התורכיים הסירו את התנגדותם להעברת פליטים יהודיים מנמלי רומניה לתורכיה באמצעות בעלי אוניות תורכיים. "המוסד" הקנה עדיפות עליונה להמשך מבצע העלייה מרומניה ואנשיו עשו הכל כדי למנוע עיכובים, מחשש שאם האוניות לא תפלגנה במהירות מנמלי רומניה הן תאלצנה לשוב כלעומת שבאו לנמלי תורכיה ללא הפליטים. ל"מוסד" לא הייתה גם כל חלופה לפעילותו וקשריו של פנדליס לכן צריך היה למצוא דרך לעבוד אתו, מה עוד שמעמדו יכול היה לאפשר לו לחבל במאמצי העלייה באם יורחק מהם.

כל אותו הזמן עמלו אנשי "המוסד" באיסטנבול והצנחנים בבוקרשט למצוא מוצא מהסבך וכך העדיפו לכפות על זיסו פשרה: לא להרחיק את פנדליס ממפעל ההעפלה אלא לצרף אליו כשותף בבחירת העולים את יריבו הפוליטי של זיסו, ד"ר וילהלם פילדרמן, יו"ר הארגונים היהודיים ברומניה, ובכך לרצות גם את הג'וינט (ממן העלייה) שפילדרמן היה, כאמור, נציגם ברומניה. תחילה סרב זיסו בתקיפות להצעה, אבל בסוף החליט לא לשבור את הכלים והביע נכונות לשתף פעולה עם פנדליס ופילדרמן, באם פעילותו של פנדליס תצטמצם רק להשטת העולים מקונסטנצה לאיסטנבול. בעקבות הסדר זה נסללה הדרך, לאחר עיכוב של כמה שבועות, להפלט שלוש אוניות המעפילים "מורינה", "בולבול" ו"מפקורה" מנמל קונסטנצה.



אברהם לייב זיסו

האוניות הפליגו לדרכן בסוף ב- 3 באוגוסט 1944, אולם העיכוב ביציאתן הסתבר כקריטי. ב- 1 באוגוסט ניתקה תורכיה את יחסיה עם גרמניה. המתרחשות בין שתי המדינות גאתה והתעורר חשש כבד מפני התנכלות הגרמנים לאניות המעפילים שהניפו דגל תורכי. חברי ועד ההצלה בבוקרשט, בראשות זיסו, התלבטו קשות קודם שהחליטו לאשר את יציאת האוניות לדרכן. החרדה מפני אסון נוסף דוגמת ההטבעה של אוניית המעפילים "סטרומה" בפברואר 1942 היה עדיין טרי. מנגד, עמד החשש מפלישה של הנאצים מהונגריה לרומניה. את הכף היטה לבסוף שייקה דן שדרבן את זיסו לקבל החלטה חיובית בתוענה שהוא קיבל שדר בעניין ממוסדות הישוב בירושלים אשר הורה לשלוח את האוניות.³⁶ שלוש האוניות עשו את דרכן יחד ולאחר שני ימי הפלגה בים השחור, בחצות הלילה 4/5 באוגוסט, תקפה צוללת גרמנית את "מפקורה" והטביעה אותה. רב החובל וצוות האונייה נטשו בסירת ההצלה היחידה ומתוך למעלה משלוש מאות נוסעיה, ניצלו חמישה בלבד. היו אלו אוניות המעפילים האחרונות שיצאו מרומניה לפני המהפך שם.

החל מראשית שנת 1944 ועד לחודש אוגוסט של אותה שנה, עת הודח מנהיג רומניה אנטונסקו והיא הצטרפה לבעלות הברית, הפליגו מנמל קונסטנצה 8 אוניות מעפילים ועל סיפוניהן 3,150 מעפילים (מילכה א', מילכה ב', מריצה א', מריצה ב', קזבק, בולבול, מורינה ומפקורה). מלבד מעפילי מפקורה, שספינתם הוטבעה בים השחור וממנה ניצלו רק 5 מעפילים, הגיעו כל מעפילי הספינות בשלום ארצה.

³⁶ עמוס אטינגר, צניחה עיוורת, זמורה-ביתן, ת"א, 1986, עמ' 123.

ההפיכה ברומניה – שיא בפעילות המוסד לעלייה ב' - 1944-1948.

ה- 23 באוגוסט 1944 הינו תאריך היסטורי בתולדות רומניה. כל עוד כוחות הציר התקדמו בתחומי ברית המועצות, מעמדו של של יון אנטונסקו "המנהיג" היה איתן, אך כשנראה היה שחל מפנה במהלך המלחמה, החלו גורמים שונים בצמרת הרומנית לחפש דרכים להוצאתה של רומניה מהמלחמה. הרומנים יצרו מגעים עם נציג בריטי באנקרה ובעקבות המלצת הבריטי עם דיפלומט סובייטי בקהיר. אנטונסקו עצמו ניסה לקיים מגעים עם שגרירת בריה"מ בשטוקהולם, הגברת אלכסנדרה קולונטאי (Kollontai), אך ללא הועיל. לאחר מערכת טרגול-פרומוס, בחודש יוני 1944, הצבא הסובייטי כבר נמצא על אדמת רומניה וכבש את יאשי, העיר השנייה בגודלה במדינה. באותה תקופה נחתו בעלות הברית בנורמנדי שבצרפת ומנהיגי רומניה נכנסו לחרדה עמוקה.

בשיחות גישוש הגיב אנטונסקו לפונים אליו בסירוב מוחלט לעשות שלום נפרד תוך הצגת הטיעון ש"נתן את מילת-הכבוד שלו כקצין להיטלר" והוא לא יפר הבטחה. אנטונסקו עמד לפגוש את היטלר ב-5 באוגוסט והבטיח למלך רומניה לעלות בפני היטלר את האפשרות שרומניה תפרוש מהמלחמה. המלך העלה בפניו את החשש שאם אנטונסקו יגיד זאת להיטלר, הוא לא יחזור לרומניה. בשובו אמר אנטונסקו למלך, שלא מצא עוז בנפשו להעלות את הנושא בפני היטלר. לפני שאנטונסקו נפרד מהיטלר, היטלר ייעץ לו על בסיס הניסיון מאיטליה בשנה הקודמת, שיתרחק מארמון המלך.

קבוצת קושרים, מצמרת הצבא הרומני ובהשראת המלך, החלה בגישושים לתכנון הפיכה, לקחו בה חלק מדינאים מכל המפלגות הרומניות הגדולות, כולל המפלגה הקומוניסטית הרומנית, הלא חוקית, שאחד מנציגיה למגעים היה אמיל בודנראש,³⁷ כמו כן קציני צבא בכירים בהם הגנרל קונסטנטין סנטסקו (ראש המטה הצבאי בחצר המלך), ואישים נוספים מקורבים למלך. צירוף הקומוניסטים למגעים נועד, בין היתר, להבטיח את תמיכת הצבא הסובייטי המתקדם. הם התקשו למצוא את המועד הנכון למעשה, כי ברומניה שהו יחידות צבא גרמניות והיה חשש מתגובתן. לאחר שלצורכי המלחמה הוציא המטכ"ל הגרמני מרומניה דיביזיה משורינת, החליטו הקושרים לפעול ב-26 באוגוסט והמלך הזמין לתאריך זה את יון אנטונסקו לארוחה חגיגית בארמון.

ב-22 באוגוסט נודע לאחד הקושרים שאנטונסקו מודאג מהמצב בחזית, לכן הוא מתכנן לנסוע לשם בעוד יומיים ולא יהיה בבוקרשט ביום שנועד להפיכה. הקושרים שינו את

³⁷ אמיל בודנראש (Emil Bodnăraş ; 10 בפברואר 1904 - 24 בינואר 1976), איש צבא ומנהיג קומוניסטי רומני. נמנה עם מקימי המשטר הקומוניסטי ברומניה, עם עוזריו הקרובים של גאורגה גאורגיו-דז' ואחר כך של ניקולאיה צ'אושסקו. בשנים 1947–1955 עמד בראש משרד ההגנה של רומניה בדרגת קולונל-גנרל. מאוחר יותר כיהן כסגן ראש הממשלה (1957-1965), היה דמות מרכזית בהעלאת צ'אושסקו לשלטון עם מותו של גיאורגיו-דז'. מונה ע"י צ'אושסקו כסגן ראשון לראש הממשלה (1965-1967) ואחר כך בתפקיד הסמלי של סגן יושב ראש מועצת המדינה לצדו של צ'אושסקו (בשנים 1967-1976). תמך בעלייה לישראל במרבית התקופה.

התוכנית. ב-23 באוגוסט 1944 זימן המלך מיכאי, את אנטונסקו להתייעצות של מועצת המלך. יון אנטונסקו הגיע בליווי סגנו מיכאי אנטונסקו, שהיה גם שר החוץ. בהתייעצות שב אנטונסקו והסביר שאין לקבל את הצעת המלך ליציאה מהברית עם גרמניה, כי זה כרוך במחירים גבוהים מדי לרומניה. בסיום דברי אנטונסקו הודיע לו המלך שהוא מפטר אותו מתפקידו כראש ממשלת רומניה ומנהיגה ועל פי סימן של קולונל אמיליאן יונסקו (מזכירו הצבאי של המלך) נכנסו לאולם קצין ממשמר המלך עם שלושה מש"קים מזוינים, שעל פי הוראת המלך עצרו את יון אנטונסקו ומיכאי אנטונסקו והובילו אותם לחדר-כספת, שם נכלאו. מאוחר יותר נמסרו העצורים למשמר של קומוניסטים רומנים בראשות אמיל בודנראש.³⁸

הקושרים, שנכחו במקום, החליטו להטיל על הגנרל קונסטנטין סנטסקו (Sanatescu), שנהנה מיחס של כבוד מצד אנשי הצבא, את הרכבת הממשלה והמלך עשה זאת. בממשלה החדשה היה סנטסקו ראש ממשלה. מספר גנרלים נוספים החזיקו בתיקי המלחמה, החינוך, הבריאות, התקשורת, העבודות הציבוריות, האוצר והפנים. ראשי המפלגות היו שרים ללא תיק, פרט לנציג הקומוניסטים, לוקרציו פטרושקנו, שביקש וקיבל את משרד המשפטים. בשעה 20:00 קיבל המלך נוסח הודעה לעם, אותה ניסח עבורו פטרושקנו, ובה בישר על החלפת הממשלה והחלפת הצדדים במלחמה. בשעה 21:00 הגיע לארמון השגריר הגרמני, שנהנה ממודיעין טוב. כדי להרוויח זמן המלך סיפר לשגריר שאנטונסקו חופשי וזה יצא לחפש אותו. בשעה 22:00 שודרה ברדיו ההודעה לעם. למחרת הפציצו הגרמנים את בוקרשט והרסו חלק מארמון המלך, אך המלך ואימו כבר היו במקום מבטחים באולטניה. למחרת, הגנרל הגרמני גרסטנברג שפיקד על עוצבה בת 2,000 חיילים מחוץ לעיר פתח בהתקפה, דרך גשר בנאסה, במטרה להשתלט על נקודות מפתח בבוקרשט ובניסיון לשחרר את אנטונסקו, אך ניסיון זה נהדף ע"י גד' השריוניות מס. 2 הרומני. הגרמנים התבצרו בשטח המפקדה שלהם בעיר. שם הותקפו ע"י כוחות מגד' שריון מס' 2 וגד' סיור מס' 2. אחרון הגרמנים בבוקרשט נכנע ב-26 באוגוסט 1944.³⁹

נציגות של הממשלה החדשה, החלה במשא ומתן עם נציגי הצבא הסובייטי המתקרב על הסכם הפסקת-אש, הסכם שהושג ב-12 בספטמבר. הצבא האדום נכנס לבוקרשט ב-31 באוגוסט וקיבל לידיו את אנטונסקו. המלך הרומני קיבל מברית המועצות את "עיטור הניצחון".⁴⁰ הצבא הרומני התייצב כאיש אחד בתמיכתו במלך ובמעשיו, ציית לממשלה החדשה, הפסיק את מלחמתו בחזית עם ברית המועצות ובהמשך לקח חלק במלחמה נגד

³⁸ 23 August in marturiile actorilor sai RIM 3-4, ISPAIM, 2009.

³⁹ Calin Hentea, **Brief Romanian Military History**, Scarcrow Press, US, 2007, p. 154.

⁴⁰ עיטור הניצחון (ברוסית: Орден "Победа") היה העיטור הצבאי הגבוה ביותר בברית המועצות. העיטור היה נדיר ביותר, וניתן לאנשי הפיקוד העליון של הצבא האדום על "פעולה מוצלחת במסגרת חזית אחת או יותר שהביאה לשינוי משמעותי של המצב לטובתו של הצבא האדום". העיטור נוסד בשנת 1943.

כוחות הציר, בעיקר בטרנסילבניה, בסלובקיה ובהונגריה באמצעות הקורפוס ההררי מס. 2 של דומיטרסקו ודיביזיית "תאודור ולאדימירסקו".

ביום בו נעצרו חברי הממשלה הפאשיסטית והוקמה ממשלת אחדות לאומית ברומניה, יצאו שליחי התנועה הציונית לדרכם. בחורים צעירים, פעילי התנועות השונות, הגיעו לכל עיר ועירה והביאו את בשורת התנועה והעלייה. הם התגברו על קשיי התנועה ועל הניתוק שנוצר עם אזורים מרוחקים וניצלו כל כלי רכב שלא הוחרם ע"י הצבא הסובייטי, וחלקם נעו אף ברגל.

הלבבות בערי השדה היו פתוחים והאזניים כרויות. הציבור היהודי היה בא לשמוע את דברי השליח, לשמוע את סיפוריה העצובים של השואה וסיפורים משמחי לב על ה"הגנה" ועל הבריגדה היהודית. בכל עיר ועירה הוקמו "קינים" של תנועות הנוער. צעירים הובאו לסמינרים מרכזיים שאורגנו בבוקרשט, על מנת להרביץ בהם תורה ודעת ולהפכם למדריכים ולפעילים. לא עברו אלא ימים מועטים לאחר ההפיכה והמערך הציוני כולו, על הרשת המסובכת של הארגונים השונים קרם עור וגידים.

העליה מהמתחרת, הארגון מחדש והפריסה בכל רחבי רומניה היו מהירים מאד. בכל עיר ועיר הוקמו מועדונים, התארגנו הסתדרות ציונית מקומית על כל מוסדותיה, הוקמו קיבוצי הכשרה וחודש קיומו של "החלוץ". כן הוקמו מחדש תנועת בית"ר והצה"ר. בטרם חלף החודש הראשון לאחר השחרור מעול הפאשיסטים, וכבר נפרס המערך הציוני כשהוא מאורגן לתלפיות.

ב- 16 בספטמבר 1944 נמסר על אסיפה ראשונה של המפלגה היהודית הלאומית, מפלגה שבראשה עמד יו"ר ההסתדרות הציונית הארצית, א.ל. זיסו (מתוך מגמה לפעול פוליטית בענייני פנים, מבלי לערב בזאת את ההסתדרות הציונית).



משה אגמי

בראשית אוקטובר 1944 הגיעה משלחת ארצישראלית מורכבת משלושה חברים: משה אברבוך-אגמי, נציג מפא"י – ראש "המוסד" ברומניה, דוד צימנד, כלל-ציוני, איש המפלגה

הפרוגרסיבית, ויוסף קלרמן, מהצה"ר. כולם הגיעו כעתונאים (אברבוך ייצג את עתון "דבר"). אגמי, ראש "המוסד" הגיע עם דרכון פלסטינאי אמיתי, שם לעצמו דגל בריטי קטן על המכונית ונהנה ממעמד חצי-דיפלומטי עם חופש תנועה רב יחסית ויכולת לרכוש מוצרים שהיו יקרי מציאות בשוק. שליחי "המוסד" האחרים (כמו שייקה דן למשל) היו ברובם עם דרכונים רומניים מזוייפים ולכן היו מוגבלים יותר וחסו תחת כנפיו של אגמי.⁴¹ ההסכם שנחתם בין רומניה לבעלות הברית על פיו הצבא הרומני הצטרף למלחמה נגד גרמניה ובתוך כך כניסתו של הצבא הסובייטי לשטח רומניה בהמוניו, חוללו שינויים מרחיקי-לכת במערך הפוליטי ובמצב החברתי, והשפיעו רבות על חיי היהודים. בין לילה הפכו למעלה מ-400,000 היהודים שנותרו ברומניה לאחר המלחמה, ממדוכאים ומופלים לרעה בכל שטחי החיים – לשווים בפני החוק. הגברים היהודים שהיו בפלוגות לעבודות-כפייה, שוחררו וחזרו לבתיהם, ורווחה תחושה כי נס גדול קרה ליהודי רומניה בכך שניצלו מצפרי המרצחים הנאציים, תחושה שהעמיקה ככל שנודעו פרטים על הסכנה שארבה ליהודי רומניה וככל שנתרבו החוזרים מגיא-ההריגה בטרנסניסטריה שסיפרו את אשר ארע שם לכ- 400,000 יהודים.

הפיכת רומניה לעורף מלחמתי אדיר-ממדים, הקשתה מאד על התחבורה הפנים-ארצית. נוכחות החיילים הסובייטים, שקנו מכל הבא ליד ולא בחלו גם בביזה ואונס, גרמו להתרוקנות החנויות מסחורות. שער הרובל שנקבע כשווה למאה ליי רומניים, העניק כוח קנייה גדול בידי חיילי בריה"מ. הרוסים התחילו מייד בגבייה של פיצויי המלחמה, וצעד זה רושש את רומניה.

ניהול המדינה נשאר בידי ממשלת רומניה. הממשלה הראשונה בראשות גנרל סנאטסקו קמה כממשלת אחדות, בתוכה גם המפלגה הקומוניסטית, אולם היה ברור מלכתחילה שהיא מובילה בראש ומתכוונת לתפוס את השלטון.

בעת הזו מוכנים היו הקומוניסטים, שהיו מיעוט בציבור הרומני, לשתף פעולה עם כל "כוחות הקידמה", בלי לבדוק בציניותיהם של משתפי הפעולה. עוד בשנות המלחמה יזמו הקמת מחתרת קומוניסטית בשם "ההגנה הפטריוטית" במגמה לאחד את כל מתנגדי הפאשיזם בלי הבדל השקפה, המוכנים לשתף פעולה בהתנגדות לשלטונו של אנטונסקו. מחתרת זו הייתה קטנה ביותר (כללה כמה מאות חברים בלבד) ולא זכתה לתמיכה עממית רחבה. לאחר ההפיכה, שיתפו הקומוניסטים פעולה עם הסוציאליסטים נגד המפלגות הבורגניות-הריאקציונריות במסגרת "החזית הסוציאליסטית". בכל מפלגה, ארגון או אגוד, חברו הקומוניסטים לחוגים אופוזיציוניים במגמה לבסס אחיזה ותמיכה בדרכם.

⁴¹ אטינגר, **שם**, עמ' 169.

לאוכלוסייה היהודית ברמניה, שמנתה לאחר ההפיכה 428,312 נפש,⁴² נודעה במערך חדש זה חשיבות מיוחדת. מפני שבקרב אוכלוסייה זו היה מאגר של כוחות אינטלקטואליים וחברתיים צמאי-פעולה, והייתה נאמנה לכיוון החדש במדינה, דהיינו, התרחקות מן האתמוּל הפאשיסטי, הלאומני והאנטישמי לקראת מחר דמוקרטי ושוויוני. וכן מפני שהאליטות הרומניות שהיו בעלות יכולת, נסיון וכושר ארגון – פעילי הממסד הישן – שנאו את רוסיה, את הקומוניסטים ולא ששו לשתף פעולה אתם. במפלגה הקומוניסטית הם ראו את נציגי הרוסים במולדת שהובסה במלחמה ולא אוו לקבל את השינויים שבשםם דיברה המפלגה הקומוניסטית. היהודים, לעומת זאת, שידעו דיכוי אכזרי במשטר הקודם, וכן בשלטון שקדם לתקופת אנטוונסקו שסגר בפניהם את כל השערים, התלהבו עתה לפעול למען עתיד טוב יותר. המשכיל היהודי שחזר ממחנות של עבודת-כפייה, שהשואה רוששה אותו והביאתו עד פת לחם – עם שובו התברר, שהממשל החדש לא רצה, או לא יכול היה, להחזירו למקום העבודה שממנו סולק לפני ארבע שנים, והוא חש כי יהיה רצוי, אולי, במשטר העתיד לקום בקרוב. יהודים רבים הצטרפו משום כך לכיון הרעיוני שהובילה המפלגה הקומוניסטית. הם הביאו אתם מרץ בלתי נדלה, רצון להצטיין, כוחות משכילים ומוכשרים ופתיחות נפשית לחידושים ורפורמות.

בשנות המלחמה טיפחה התנועה הקומוניסטית יהודים משכילים רבים. ביניהם גם בני נוער בעלי נטייה ציונית שלא ראו בתחילה, ניגוד עניינים בין הציונות לקומוניזם. כל היהודים, ציונים ולא ציונים, חשו אהדה עמוקה לברה"מ. בימים הקודרים שחלפו זה מקרוב, היו נצחונות הצבא האדום בשדות הקרב – תקוותם היחידה להינצל מהשמדה ולהשתחרר מהעול הפאשיסטי והאיום הנאצי.

בחודשים האחרונים לשלטון אנטוונסקו, קיים היה שיתוף פעולה בין תנועות המחתרת הציונית הגדולה, יחסית והקומוניסטית הזעירה. דב שיבר, מפקד ה"הגנה" ברומניה קיים מגעים עם נציגים קומוניסטים, ע"פ הוראות שקיבל מההנהגה הציונית. אמנם אישים בקרב ההנהגה ידעו על העימות הרעיוני הנושן הקיים בין שתי התנועות, אולם סברו, שלאחר מה שקרה ליהודים בשואה, לא יתנגד איש, אפילו לא הקומוניסטים, לפתרון לאומי של הבעייה היהודית ע"י הקמת מולדת לעם היהודי בארץ ישראל.

לא רק התנועה הציונית, אלא כל הארגונים היהודיים ברומניה חידשו את פעילותם. בעיקר יש לציין את "פדרציית הקהילות היהודיות" ומפלגת "התאחדות היהודים ברומניה" (U.E.R.), שניהם בראשות הד"ר ווילהלם פילדרמן, שעמד, כאמור, עד עליית אנטוונסקו לשלטון, במשך למעלה מעשרים שנים בראש הפדרציה של הקהילות היהודיות. פילדרמן היה משוכנע שאין ליהודים ברירה אלא למצוא שפה משותפת עם העם הרומני שבתוכו הוא חי.

⁴²Peter Meyer, Bernard D. Weinryb, Eugene Duschinsky, Nicolas Sylvain, The Jews in the Soviet Satellites, Syracuse University Press, 1953, p. 516.

הוא לא התנגד לרעיון הציוני אלא שלא האמין שיש בכוחה של הציונות לפתור את בעיות העם היהודי. ד"ר פילדרמן היה בעל השפעה רבה ביותר בקרב יהודי רומניה ובקרב המנהיגות הרומנית והשיג מהם רבות, ולשם כך שיתף פעולה עם המפלגות הרומניות הותיקות. אחרי ההפיכה פעל פילדרמן נמרצות, באמצעות תזכירים ומגעים, להחזרת זכויות היהודים והרכוש הרב שנשדד מהם בשנות השואה.

כך גם חזרו לתפקד הארגון היהודי לספורט "מכבי", הגיוינט (שפילדרמן היה כאמור נציגו ברומניה), ה"O.S.E." (OSE: Euvre de secours aux enfants), ארגון לטיפול בילדים, ה"אורט", וחוג האידישיסטים. כל אלה פעלו במחתרת גם בתקופת המלחמה, ועתה חזרו לפעול בגלוי וביתר שאת נוכח המצב החדש.

ממשלת האחדות שהוקמה ברומניה באוגוסט 1944, בתחילה בראשות הגנרל סנטסקו ומדצמבר בראשות הגנרל רדסקו, ידעה תקופה רצופת משברים. הקומוניסטים והסוציאליסטים הביעו ללא הרף את מורת רוחם מאי-קידום תהליך הדמוקרטיזציה, בטענה שבמוסדות השלטון התחפרו כוחות הריאקציה המכשילים את התהליך להקמת שלטון דמוקרטי אמיתי. הפדרציה של האיגודים המקצועיים, שהתארגנה במהירות, הוציאה כל שני וחמישי את חבריה להפגנות בדרישה להעלאת שכר. המצב הכלכלי הצדיק, דרישה זו כפי שהיה מוצדק גם הטיעון שריאקציונרים התמקמו במשרדי הממשלה, אבל ברור היה שלכל אלה מטרה פוליטית מובהקת - להחליש את הממשלה.

האוכלוסייה היהודית התיחסה ברובה בחיוב למאבק זה. על בשרם למדו היהודים כי המנגנון המרכזי שפעל בתקופת אנטונוסקו לא התחלף בעצם, ולא נשתנתה גישתו כלפי זכויות היהודים.

חיש מהר היה צורך להתפקח מהתלהבות השחרור. החיים נעשו קשים וקודרים. האינפלציה דהרה. האספקה צלעה. המצרכים נעלמו מן החנויות. התחבורה שובשה לחלוטין. המוני היהודים שהמלחמה רוששה אותם, ואשר רבים מהם חזרו רעבים מפלוגות עבודות-הכפיה (מספרם הוערך ב-30,000), נאלצו למצוא לעצמם מקורות מחיה. הכלכלה שהייתה במצב ירוד לא יכלה לקלוט בחזרה את האוכלוסייה היהודית שהוצאה ממעגל התעסוקה בשנות המלחמה, וחלק גדול ממנה נאלץ כעת להשתלב בשולי החיים הכלכליים, תוך אילתור פתרונות זמניים.

"המוסד" חסר היה אמצעים להעלות בחורף 1944/45 את המוני היהודים ברומניה שהיו בשלים לעלייה. עד לסוף השנה ניתן היה עדיין להוציא את יהודי רומניה באופן חוקי על בסיס ההתייחסות הבריטית אליהם כפליטים אשר עם הגיעם לתורכיה, יכולים היו להמשיך לארץ ישראל באופן חוקי. ב-26 באוקטובר 1944 הפליגה מקונסטנצה אניית המעפילים "צלח-א-א-דין" עם 547 עולים, אשר הגיעו לתורכיה והמשיכו משם ברכבת לארץ ישראל. כחודש אחריה הפליגה האונייה "טאורוס" עם 958 עולים; כן יצאו באוקטובר 111 ילדים עם מלווייהם שהגיעו לאיסטנבול ומשם המשיכו לארץ ישראל. ב-16, 17 ו-18 בנובמבר 1944 יצאו, בדרך

היבשה לבולגריה קבוצות ילדים נוספות. אך כל אלה היו בבחינת "אין הקומץ משביע את הארי", הם לא סיפקו את הצורך המזערי, מה עוד שרוב העולים היו מבין הפליטים שהתרכזו ברומניה וילדי טרנסיניסטריה ולא מבין יהודי רומניה עצמה. ב-20 בנובמבר 1944, הודיעו האנגלים כי רומניה שוב איננה שייכת לארצות בהן נשקפת סכנה לחיי היהודים ולכן מתבטלת ההוראה הקודמת, הוראה שאיפשרה לפני כן את העלייה מרומניה באופן חוקי וחלון ההזדמנויות נסגר.

הציבור היהודי תמך, בדרך כלל, בדרך הקומוניסטית. היהודים האמינו בכנות בקידמה ורצו בה, ראשית מפני שחשו שבעיותיהם לא נפטרו והאמינו שימצאו את פתרון המלא תחת שלטון סוציאליסטי, ושנית מפני שהזדהו עם עקרונות הצדק והשוויון בהם דגלו הקומוניסטים. יריבי הקומוניסטים, לקו באי ראיית המציאות ולא היה להם כל סיכוי לנצח. ברור היה לכל משקיף נייטרלי שהרוסים – שצבאם חנה על אדמת רומניה – לא יאפשרו למתנגדי הקומוניסטים לנצח.

בחודש פברואר 1945 ניסה המלך מיכאי לפטר את הממשלה ולהקים במקומה ממשלת טכנוקראטים. קודם לכן נערכו הפגנות של יריבי הקומוניסטים. בהפגנות אלו נשמעו שוב קריאות אנטישמיות, כמו בימים הטובים ההם...

אנדרי ושינסקי, סגן שר-החוץ של בריה"מ, הגיע לבוקרשט (ולא בפעם הראשונה) ואילץ את המלך להקים ממשלה חדשה בראשות פטרו גרוזה, בעל אחוזה נעים הליכות, מנהיג מפלגת איכרים קטנה, מאוהדי המפלגה הקומוניסטית עוד מלפני המלחמה. בממשלה החדשה זכו הקומוניסטים בכמה עמדות מפתח.

ממשלת גרוזה התחילה את כהונתה באוירה של התנגדות חזקה כלפיה. הן פנימית – היה ניסיון להתנקש בחייו של ראש הממשלה – והן חיצונית. האמריקאים והבריטים, שהיו חברים בוועדת שביטת-הנשק עם רומניה שמושבה היה בבוקרשט, מחו נגד הצורה בה הוקמה הממשלה החדשה. הרוסים עשו מחווה של פיוס כלפי העם הרומני. הם העבירו לממשלה החדשה את השליטה על חבל טרנסילבניה-הצפונית שנקרע מרומניה בתכתיב וינה (1940). חבל זה נכבש בחזרה ע"י הצבא הסובייטי בקיץ 1944 והחזרתו לרומניה עוכבה עד אז (חבלי בסרביה וצפון-בוקובינה שנקרעו מרומניה ע"י בריה"מ – מעולם לא הוחזרו).

הממשלה החדשה הכריזה על רפורמה אגררית. אדמות האחוזות הגדולות הולאמו וחולקו לאיכרים מה שגרם לתמיכת מרבית אזרחי רומניה (שהייתה מדינה חקלאית ברובה) בממשלה. מבחינת הסדר והארגון וגם מבחינה כלכלית חל שיפור מסויים במצב. הממשלה הייתה הרבה יותר הומוגנית ויכלה לטפל בבעיות באין מפריע. מבחינה יהודית לא חל שינוי מהותי. ב-7 באפריל 1945 נתקבלו מנהיגי ההסתדרות הציונית אצל ראש הממשלה פטרו

גרזזה ושר הפנים, טיהוראי ג'ורג'סקו (היהודי),⁴³ חבר המפלגה הקומוניסטית. שני המדינאים הדגישו, שלהסתדרות הציונית חופש מלא ומוחלט לפעול ברומניה.



טיהוראי ג'ורג'סקו

בקיץ 1945 החל את פעולתו "הועד היהודי הדמוקרטי" (Comitetul Democratic Evreiesc). בתחילת יולי 1945 נערך בבוקרשט כנס היסוד של "הוועד" (CDE). ועד זה הוצג כגורם מאחד ומיצב בקהילת יהודי רומניה, אבל למעשה הוקם ע"י המפלגה הקומוניסטית הרומנית במטרה להשתלט על מנהיגות הקהילה. בשלהי 1945 המצב ברומניה טרם התייצב ובקהילה היהודית עדיין נאבקו על ההגמוניה "התאחדות הקהילות" של פילדרמן והתנועה הציונית בראשות זיסו. גורמים אלו נאבקו ביניהם על זכות ייצוג היהודים והגנה על האינטרסים שלהם, אך למעשה הוכרע המאבק. חלפו כשנתיים ושני הגופים הללו נעלמו.

כבר בשנת 1945 התברר שבקהילה היהודית ברומניה מסתמנים שני זרמים רעיוניים בלבד: הציונות אל מול הקומוניזם. הציונות קראה ליהודים לעזוב את רומניה, בנימוק שאין להם כל סיכוי בגולה והקומוניסטים (באמצעות ה"ועד") טענו לעומת זאת כי על היהודים להשאר ברומניה כחלק מהאוכלוסייה המקומית ויחד יצעדו כולם אל עתיד טוב יותר כאנשים חופשיים, יהודים ולא יהודים.

העלייה נמשכה, אלא שבשלב זה היו מרבית העולים מקבוצות שוליים, פליטים, חסרי בית ומיואשים.

עוד בשנות המלחמה ברחו לרומניה פליטים יהודים מפולין בשני גלים – ב-1939, כ-3,500 (2,000 לבוקרשט וכ-1,500 לצ'רנוביץ) וב-1944, מהונגריה וצ'כוסלובקיה ב-1944/45, כ-3,500. כ-35,000 החל מאביב 1944 הגיעו לרומניה יהודים מטרנסניסטריה ומצ'רנוביץ, שנמלטו

⁴³ טיהוראי ג'ורג'סקו, Teohari Georgescu (Burah Tescovici) 1908-1976, שר הפנים של רומניה

בשנים 1945-1952, הממונה גם על המשטרה ושירותי הביטחון.

⁴⁴ יעקב גלר, הצלת פליטים יהודים מפולין והונגריה בתקופת השואה ע"י יהודי רומניה, מתוך: לוי אריה

שריד, במבחן הענות והפדות, מוסד ביאליק, ירושלים, 1997.

מפני הצבא האדום. לאחר השחרור גברה הפעילות בקרב הפליטים, שרבים מהם הגיעו מטרנסילבניה, במיוחד מבין אנשי פלוגות-העבודה מהונגריה, שהצליחו להשתחרר או לערוק מן השורות בעת נסיגת הצבא ההונגרי. לאחר שצ'רנוביץ ובוקובינה כולה שוחררו ע"י הצבא הסובייטי, התחילו מגיעים פליטים גם מאזורים אלו.

בשנות המלחמה השתכלל והשתפר ברומניה המנגנון היהודי להענקת עזרה לפליטים. המלחמה נעה מערבה וצפונה ורומניה שימשה מעבר נוח לשרידי השואה מכל הכיוונים. חברי תנועות-הנוער ושליחי היישוב סייעו בכל. הם נמצאו על הגבול כדי לעזור להיכנס לרומניה למי שהצליח להגיע אליו – ואף יזמו את העברתם של חברים מהצד הרוסי לצד הרומני. בין אלה שהגיעו לרומניה היו גם חברים מראשי המרי בפולין, ביניהם צביה לובטקין, יצחק צוקרמן (אנטק), אבא קובנר, ניסן רזניק ורבים אחרים מבין לוחמי המחתרת והפרטיזנים.

ברומניה הוקמו קיבוצי הכשרה גם לפליטים וגם לנוער המקומי. שליחי "המוסד" מא"י כמו דוד צימנד (השליחים היו בבחינת הנהלת-על ודעתם הכריעה בדרך כלל) טענו שאין איש יודע כמה זמן ישארו שערי העלייה פתוחים, וייתכן ובקרוב יאטמו הרוסים את הגבולות. לכן יש לדאוג לא רק לחינוך תנועתי (השליחים היו בדרך כלל, אנשי תנועות הנוער לשעבר והתיחסו בחיוב לרעיון החינוכי של התנועה), אלא גם לדחוף קדימה יהודים רבים ככל שניתן לקראת העליה, ואם אין אפשרות להעלותם ארצה ישירות, מוטב להעבירם מערבה, מעבר לתחום שליטתה של בריה"מ. במבט לאחור ניתן לקבוע, שהשליחים צדקו, אם כי סגירת הגבולות נעשתה בזמן מאוחר יותר מכפי שהניחו.

התנועה הציונית ברומניה פעלה בתקופה זו בשני מישורים מקבילים: חלק התרכז בפעילות החינוכית שחידשה ימיה כקדם וחלק מחבר הפעילים עסק ב"בריחה" ובעלייה.

ב- 26 במאי 1945, הודיעו על חלוקת 1,028 סרטיפיקטים. החלוקה נעשתה כדלקמן:

- פליטי הונגריה – 200.
- פליטי פולין – 350.
- ילדי טרנסניסטריה – 200.
- חלוצים יוצאי רומניה – 170.
- פליטי טרנסניסטריה – 60.

והשאר לציונים ותיקים ולמקרים מיוחדים. מלבד העליות שהוזכרו עד כה, חלה הפסקה בהפלגות מנמלי רומניה שנמשכה עד חודש מאי 1946, כשהפליגה אניית המעפילים "מכס נורדאו" (בשמה המקורי "סמירנה"). בתקופה זו נמשכה עליה ג' – יציאה בלתי ליגלית לארץ אחרת כלשהי, בתקווה להפליג משם לא"י.

החל משלהי שנת 1946 פתח "הועד היהודי הדמוקרטי" במסע נמרץ נגד "הרפתקאות" הציונים. הם האשימו את התנועה הציונית בעידוד יהודים לעזוב הכל ולצאת לדרך בה יהפכו ל"אבק אדם" במחנות הפליטים בגרמניה. התנועה הציונית הכחישה נמרצות שידה בדבר.

הפדרציה הארצית של הקהילות היהודיות (פילדרמן) טענה שהיא עוסקת אך ורק בעלייה מבוקרת ואין לה קשר לבריחת יהודים היוצאים לדרך ביוזמתם הפרטית, מבלי לשאול את פי מוסדות הקהילה או ההסתדרות הציונית.

כפי שראינו, לאחר ההפיכה ברומניה היה קל להעלות את יהודי רומניה, וגם לאחר מכן לא חסרו מועמדים, כי נמצאו רבבות פליטים והמון יהודים מסכנים שנשארו במצוקתם. אבל ככל שהמצב השתפר, הוסבה תשומת הלב לבעיות אחרות. האינפלציה הדוהרת איפשרה עשיית עסקים לא רעים. האוירה הכללית השתפרה. יהודים התקבלו ללימודים גבוהים. הנוער היהודי זרם בהמוניו לאוניברסיטאות. נוער זה מצא עניין רב במפלגה הקומוניסטית מפני שבימים בהם טרם זכתה בשלטון אבסולוטי, הופיעה המפלגה הקומוניסטית כהתגלמות הטוב בעולם. היא נאבקה על מה שהיה טוב וצודק ומקובל.

בתקופה זו נשמר עדיין דו-קיום בין התנועה הציונית למפלגה הקומוניסטית אשר בשלב זה טרם החלה להתנכל ליריבתה. היא טענה שהפתרון איננו בהצלת היהודים מהמכים אותם אלא במיגור הכוח המכה. מדיניות זו של המפלגה הקומוניסטית הרומנית נמשכה עד לאחר הקמת מדינת ישראל ב-1948.

בינתיים גבר תהליך ההשתלבות של היהודים במנגנון המשטר החדש. רבים היו פעילים במפלגה הקומוניסטית והגיעו בה לתפקידים בכירים ביותר.

על אף הפיתוי העצום שהיה טמון ברעיון של תנועה כלל-עולמית, המציעה פתרונות לכל מדווי העולם, הצועדת לקראת ניצחון בטוח ועושה כל שביכולתה לכבוש את לב הנוער היהודי, כפי שעשתה התנועה הקומוניסטית ברומניה בימים ההם, התבססה התנועה הציונית הייטב וניהלה פעילות נרחבת, אם כי בשלב זה התעניינו בה קומץ אידיאליסטים, פליטים ושכבות מצוקה.

באביב 1946 הפליגה מקונסטנצה אניית המעפילים "מכס נורדאו", כשעל סיפונה 1,666 מעפילים, ברובם הגדול חלוצים ופליטים. עד 1947 היו כמעט כל העולים מקרב החלוצים והפליטים, כי התנאים הירודים של הספינות לא התאימו לעליית משפחות עם ילדים וזקנים. גם לארגון ספינת מעפילים זו היה שותף פנדליס היווני אך בשלב זה נקשרו בין אגמי, יוסף קלרמן⁴⁵ ושייקה דן, קשרים טובים (שישתלמו גם זמן רב אחר כך) עם אמיל בודנרש שהיה אז כבר ממונה על שירותי הביטחון של רומניה.⁴⁶ השלב בו צורפו לעליה גם משפחות, התחיל בספטמבר 1947, בהפלגת האניות "גאולה" ו"מדינת היהודים".

מלבד האנייה "מכס נורדאו" לא הפליגו אניות מעפילים נוספות מחופי רומניה בשנת 1946. לעומת זאת הפליגו שלוש אניות עם עולים מרומניה מחופי יוגוסלביה. ביולי הפליגה אניית המעפילים "הגנה" כשעל סיפונה 2,679 מעפילים; בסוף השנה עברו ליוגוסלביה כמה אלפי

⁴⁵ יוסף קלרמן, 1909-1967, מבכירי הצה"ר בנושאי עלייה במיוחד הצטיין בקשריו הטובים עם מנהיגות רומניה. סייע רבות ל"מוסד".

⁴⁶ אטינגר, שם, שם.

חלוצים במעבר הגבול זיימבוליה (Jimbolia) ושהו כמה שבועות ביוגוסלביה בתנאים קשים ביותר, עד שעלו על ספינת המעפילים "כנסת ישראל". בין 3,847 העולים שהגיעו ארצה עם "כנסת ישראל", והוגלו לקפריסין, היו גם כמה מאות שיצאו לדרך באניה "אנה אנסטסיה" או "הקדושה". גם המימון לאונייה זו ולהעברת העולים ליוגוסלביה ניתנו ע"י ג'ו שוורץ, מנהל הגוינט באירופה.⁴⁷ האניה טבעה בלב ים ונוסעיה הועברו ל"כנסת ישראל" מבלי שנגרמו קרבנות בנפש.

בנובמבר 1946 וכתנאי לחתימה על הסכם השלום בפריז, נערכו ברומניה בחירות. בבחירות ניצחה החזית הלאומית הדמוקרטית שכללה את המפלגות הקומוניסטיות, הסוציאליסטיות והגופים שייצגו את יהודי רומניה. "החזית" השיגה ניצחון מוחץ: זכתה ב- 349 צירים מתוך 414.

לאחר הבחירות של 1946, חלו ברומניה שינויים מפליגים. האופוזיציה שהייתה פעילה ב- 1946, שותקה חודשים ספורים לאחר מכן, וביולי 1947 נעצרו והועמדו לדין מנהיגי המפלגה הלאומית-חקלאית, באמתלה שניסו לברוח לחו"ל. השינויים הצביעו על עמדה נוקשה יותר כלפי יריבים פוליטיים. הייתה תחושה ברורה שהמשטר צועד לקראת חיסול יריביו ולהקמת משטר חד-מפלגתי. אף על פי כן צויינה שנת 1947 כשנה הטובה ביותר ביחס המשטר לתנועה הציונית. האינטרס הגלובלי של המדיניות הקומוניסטית, שגרסה תמיכה בתנועה הציונית, גבר במדת מה על האינטרס של מדיניות הפנים, שתבע לבטל את הפעילות הציונית ברומניה. במושב המיוחד של עצרת האומות המאוחדות, בחודש מאי 1947, הפתיע אנדריי גרומיקו, ראש המשלחת הסובייטית באו"ם, בנאום פרו-ציוני ובתמיכה ברעיון הקמתה של מדינה יהודית בא"י. אמנם חלף זמן עד אשר מדיניות זו, כפי שבוטאה ע"י גרומיקו בעצרת האו"ם, נקלטה בתודעתם של מזכירי המפלגה הקומוניסטית ברחבי רומניה – באשר עד אז לימדו אותם, כי הציונים נמנים על אויבי מעמד הפועלים. אך בסופו של דבר המסר של גרומיקו נקלט תוך השפעה רבה על היחסים שבין התנועה הציונית והקומוניסטים.

שינוי מדיניות בריה"מ כלפי הציונות מחד גיסא, וחוקים כלכליים קשוחים שהופעלו מאידך גיסא, גרמו לשינויים מרחיקי לכת בהשקפתה של האוכלוסייה היהודית האמידה ובשכבת המשכילים, אשר עד אז התייחסו בביטול לרעיון הציוני, מאחר ופקפקו בסיכויו המעשיים להתממש ולא אצה להם הדרך לעלות ארצה. חוגים אלו הגיעו עתה למסקנה, שאם אמנם הכרח הוא לשנות את אורח חייהם, כי אז מוטב להם לעשות זאת בארץ ישראל.

במשך שנת 1947, בעקבות השינויים הפוליטיים המשמעותיים ברומניה, גדלו מאד ממדי התנועה הציונית ומספר המבקשים לעלות ארצה. 1947 נרשמה כשנת עליה שהתנועה הציונית טרם ידעה כמותה.

⁴⁷ אטינגר, שם, עמ' 176.

באביב 1947 הגיעו לרומניה קבוצת שליחים של ה"הגנה" בראשות יעקב סלומון (ובנפרד שליח של האצ"ל) על מנת לאמן אימון צבאי חלקי את המועמדים לעלייה. הם התחילו באימון קבוצות של מפקדי כתות, ואלה עזרו להם אחר-כך באימון חברים רבים ככל שניתן, בעיקר במסגרת מחנות הקיץ של 1947 שהיו הגדולים במחנות הקיץ שידעה התנועה הציונית ברומניה מעולם. האימונים לא כללו בדרך-כלל אימון בנשק חם ושירות הביטחון הרומני ידע על כך והעלים עין.

האינפלציה הדוהרת, שלא פסקה מאז ההפיכה, הגיעה למאות אחוזים בשנה, משכורות פקידי הממשלה נשחקה ממש והיה דרוש פתרון רדיקלי. באוגוסט 1947 הוחלף הכסף בכסף חדש ונקבעה מערכת מחירים כללית חדשה. לכל אזרח הוענקה הזכות להחליף סכום כסף קטן. יתרת הכסף בידי הציבור, במזומנים או בחיסכון הלכה לאיבוד.

ייצוב המטבע וההוראות הכלכליות הדרקוניות שבאו לאחר מכן, פגעו קשות בבעלי העסקים היהודים ושימשו גורם ממריץ נוסף בקבלת ההחלטה שיש להסתלק ולעלות ארצה. רבים מאוד התרוששו או שנגדע מטה לחמם, והפתרון היה: עליה.

מבצעי ההעפלה שהתרחשו בסוף 1947, חשמלו את האוירה ברחוב היהודי. באוגוסט 1947, ימים מספר לפני ייצוב המטבע, יצאה להולנד קבוצה של כ-700 נערים ומלוויהם. בספטמבר 1947, הפליגו שתי אניות מעפילים: "גאולה" ו"מדינת היהודים" כשעל סיפוניהן למעלה מ-4,000 עולים, חברי כל התנועות והסיעות. זו הייתה העלייה הראשונה בה הפליגו לא רק חלוצים, אלא גם משפחות שלמות (חברי הארגונים הציוניים השונים, הורים של חברים שכבר נמצאו בקיבוצים בארץ-ישראל וכו'). העולים יצאו מרומניה לבולגריה ועלו לאניות בנמל בורגס. הסידור הזה מיתן את הלחץ החזק שהפעילה ממשלת בריטניה גם על רומניה וגם על בולגריה, שלא להרשות הפלגות מעפילים מארצותיהם. הרומנים טענו שהם רק אישרו יציאתם של פליטים יהודיים מתחומי ארצם, ואילו הבולגרים טענו, שהם רק העניקו טרנזיט לפליטים שהגיעו מרומניה כשבידיהם תעודות מסע לארצות באמריקה הלטינית.

זו הייתה הגדולה בעליות שידעה רומניה מעולם עד אז. טרם שככו הדי העלייה הזו וכבר תוכנן מבצע עלייה נוסף, גדול מהקודם. בימי דצמבר האחרונים של שנת 1947 יצאו מרומניה לבולגריה כ-15,000 עולים שעלו על שתי אניות "פאן קרסטשן" ו"פאן יורק", זה היה מבצע אדיר שכמוהו טרם ידעה התנועה הציונית. תשע רכבות יצאו מנקודות שונות ברומניה וקלטו עולים בכל תחנה ותחנה. המבצע נוהל בידי שליחי ה"הגנה" ומכ"ים, בוגרי הקורסים של ה"הגנה" ברומניה. העולים נלקחו ישר מבתיהם כשכל אחד מורשה לקחת אתו 15 ק"ג כבודה בלבד.

בקרב היהודים עורר המבצע התלהבות עצומה, ויחד עם זאת שררה מעין תחושה קודרת שזו "הרכבת האחרונה". הציבור לא ידע, שברגע האחרון נתקבלה הוראה מטעם הסוכנות היהודית באירופה, לעכב את הפלגתן של שתי האוניות. נותני ההוראה עשו זאת משיקולים מדיניים, כדי לא לחדד את היחסים עם בריטניה. אך עיכוב העלייה היה כמעט בלתי אפשרי.

אלפי משפחות חיסלו את עסקיהן, מסרו את דירותיהן ושרפו את כל הגשרים אחריהן. שליחי "המוסד", בראשותו של אגמי ובשיתוף שאר אנשי "המוסד" באירופה (אהוד אבראל, וניה פומרנץ (הדרי), שייקה דן ואחרים) החליטו – בהיותם מודעים לגודל האחריות שבעיכוב האניות לקבל הכרעה שהאניות תפלגנה, מבלי להראות זאת כאי ציות להוראת המוסדות.⁴⁸ לאחר הפלגת האוניות, אבן גדולה נגולה מלב אלה שהיו בסוד העניינים. במשך חודשי הקיץ והסתיו, לרגל המאורעות הבינ"ל שהיו קשורים בדיונים בעצרת האו"ם על בעיית ארץ ישראל, אורגנו בבוקרשט ובערי השדה הפגנות תמיכה המוניות בהשתתפות רבבות יהודים. בתקופה שבה החמירו השלטונות מאד לגבי כל נסיון של הפגנה מכל סוג שהוא, איש לא אסר על ההפגנות הציוניות שגרמו תכופות להפסקת התחבורה הציבורית בבוקרשט הבירה, באזור בו התאספו המפגינים. בתקופת העליות הגדולות שתוארו לעיל היו הקומוניסטים עסוקים בחיזוק מוסדות השלטון שלהם ובחיסול כל כוח פוליטי אחר ובמיוחד בחיסולה של התנועה הלגיונרית הפאשיסטית. בנובמבר נידונו מנהיגי המפלגה הלאומית-חקלאית למאסר עולם עם עבודת פרך ונאסר קיומן של מפלגות עוינות... ב- 7 בנובמבר 1947, גורש טטרסקו, נציג הבורגנות, מן הממשלה ובמקומו מונתה לשרת החוץ אנה פאוקר היהודיה.



אנה פאוקר

בכל המשרדים התחיל מבצע החלפת הפקידות הבכירה, יהודים רבים, מנאמני המפלגה הקומוניסטית, מונו לתפקידי מפתח במנגנון הממשלתי. לדוגמה, ששה מהשרים הבכירים ביותר היו יהודים: אנה פאוקר (Pauker) – שרת החוץ, טיהוארי ג'ורג'סקו – שר הפנים, אברהם בונצ'יו (Bunaciu) – שר המשפטים, וסילה לוקה (Luca) – שר האוצר, גסטון מרין (Marin) שר האנרגיה וולטר רומן (Roman) שר התקשורת. אלה ראו עצמם כבני מעמד הפועלים שתפקידם לתקן את הסדר החברתי בכללו ובתוך כך לפתור גם את הבעיה היהודית.

⁴⁸ זאב (וניה) הדרי, אניות או מדינה. הקיבוץ המאוחד, 1981, עמ' 133.

ב- 25 באוקטובר 1947, התקבל משה בנבניסטי, מראשי ההסתדרות הציונית, לפגישה אישית אצל פטרו גרוזה, ראש הממשלה, שהביע את אהדתו למאמצי התנועה הציונית. בנובמבר 1947 הגיע לרומניה לביקור הד"ר משה סנה, שהיה לפני כן ראש המטה הארצי של ה"הגנה" והוברח מהארץ מייד לאחר "השבת השחורה" מתחת לאפס של הבריטים. בעת הזו הועמד בראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית באירופה, ולמעשה ממונה על פעילות עליה ב' ביבשת. ברומניה קיים שיחות מועילות עם ראשי המפלגה הקומוניסטית ולמנהיגי הקהילה היהודית הסביר את החשיבות בשיתוף הפעולה בין התנועה הציונית לקומוניסטים. ב- 30 בדצמבר, באותו היום בו הפליגו שתי אניות ה"פאנים" מנמל בורגס בבולגריה, נתבקש המלך מיכאי לוותר על כסאו ולצאת לגלות. הוקמה "הרפובליקה העממית הרומנית" (R.P.R.). זה היה שיאו של תהליך שהוביל לשינוי המשטר שנעשה מוחשי יותר ויותר בשנת 1948. רומניה עברה לשיטה חד-מפלגתית. נאסרה כל פעילות פוליטית מלבד זו של "מפלגת הפועלים הרומנית" (P.M.R.) שנוצרה מבליעתה של המפלגה הסוציאליסטית ע"י המפלגה הקומוניסטית.

איחוד הקהילות היהודיות של פילדרמן חוסל והוא ברח באופן חשאי לצרפת בשלהי 1947. בדצמבר 1947 גורש גם הרב אלכסנדר שפרן, רבה הראשי של יהדות רומניה בתקופת המלחמה, שנחשב לאוהד המלוכה וביום בו אולץ המלך לוותר על כתר וגורשו, גורש גם שפרן.⁴⁹ ההסתדרות הציונית עוד המשיכה לפעול תקופה מסויימת אבל ברור היה שגם פעילותה תופסק בתוך זמן קצר. בכך ירד "מסך הברזל" גם על העלייה מרומניה עד להקמתה של מדינת ישראל.

השנים 1946-1947 היו שנות השיא של ההעפלה לארץ ישראל, במהלכן שוגרו לארץ ע"י "המוסד" 45 אניות ובהן 65,000 עולים. מתוכם, מעל קרוב ל- 30,000 עולים מרומניה.

⁴⁹ אלכסנדר שפרן, אל מול פני הסערה, יד ושם, ירושלים, 1990, עמ' 223. הרב אלכסנדר יהודה שפרן (Alexandru Şafran) 1910 - 2006, היה תאולוג, הוגה דעות יהודי רומני ושווייצרי, כיהן כרב הראשי (הרב הכולל) של יהדות רומניה בשנים 1940-1948 לרבות בתקופת השואה ומאוחר יותר כרב הראשי של קהילת יהודי ז'נבה, בשווייץ. תרם תרומה חשובה למאמצים להצלת יהודי רומניה בשנות השואה, תמך בציונות ובחינוך היהודי, פרסם ספרים בתחום הדת והמיסטיקה היהודית והיה מהמובילים בקידום הדו-שיח בין היהדות ובין הנצרות. היה פרופסור למחשבת ישראל באוניברסיטת ז'נבה. ב-1997 נבחר לחבר כבוד זר של האקדמיה הרומנית. על שמו נקראת הקתדרה לחקר הקבלה באוניברסיטת בר-אילן. בודנראש דאג שיעזוב את רומניה באופן מסודר עם משפחתו והסכנותיו.

בשנות המדינה הראשונות: 1948-1951, יהודים תמורת ציוד להפקת נפט

שנת 1948, שנת הקמתה של מדינת ישראל הייתה גם השנה הראשונה של הרפובליקה העממית של רומניה (R.P.R.). הייתה זו שנה בה צריכה הייתה המדינה הקומוניסטית שזה עתה נולדה לבסס את שלטונה ולזכות בהכרת העולם בעוד מדינת ישראל נלחמת על קיומה, מלחמה לחיים או למוות אל מול שכנותיה הערביות וערביי ארץ ישראל. גם ישראל מצויה הייתה במאבק גלובלי לזכות בהכרת העולם.⁵⁰

שנה לאחר הכרזת בן גוריון על הקמת המדינה, ב-11 במאי 1949, הפכה מדינת ישראל לחברה בארגון האומות-המאוחדות. בינתיים, ב-11 ביוני 1948, לאחר החלפת איגרות בין שרת החוץ של רומניה, אנא פאוקר ושר החוץ של ישראל משה שרת, הודיעו שתי המדינות על החלטתן לכוון ביניהן יחסים דיפלומטיים. בכך הייתה רומניה לאחת המדינות הראשונות שהכירה במדינת ישראל.

ב-12 בינואר 1949, עדיין בתקופת מלחמת העצמאות, הגיש הצייר ראובן רובין, יליד רומניה, את כתב האמנתו כציר ישראל, ליו"ר האסיפה הלאומית של רומניה, קונסטנטין פרהון (Parhon) שהיה ראשה הסימלי של המדינה. וב-21 בספטמבר 1949, לאחר סיום מלחמת העצמאות הגיש את כתב האמנתו לנשיא חיים וייצמן הציר הראשון של רומניה בישראל, ניקולאה צ'ורויו (Cioroiu).⁵¹

זמן קצר לפני הגעתו של רובין לבוקרשט כבר הגיע לשם היועץ (מס. 2) בצירות, משה אגמי, מי שהיה ראש שליחי "המוסד לעלייה ב" ברומניה בתקופת העליות הגדולות שלפני קום המדינה. הגעתו הייתה לפי המלצתה של שרת החוץ אנה פאוקר שהכירה אותו עוד מתקופת ה"פאנים", היא אמרה: "תביאו את אברבוך ויהיו יהודים". אגמי נשלח לרומניה על מנת להכין את פעילות הצירות שם לפני פתיחתה הרשמית. הוא מייד גייס למטרה זו את מי שהיה עוזרו בתקופת "המוסד" – ארתור מנדלוביץ' (עמוס מנור – לימים ראש השב"כ) שמונה למזכיר הצירות הישראלית.⁵² הכוונה הייתה שאגמי יחדש את קשריו בקרב התנועה הציונית ברומניה ובקרב הנהגת המדינה הקומוניסטית תוך חידוש העלייה מרומניה והפעם באופן לגאלי.

אולם שנת 1948 הייתה שנה בה החליטה, "מפלגת הפועלים הרומנית" לחסל את התנועה הציונית במדינה. הדבר אף פורסם בעיתון המפלגה "סקנטיה" (הניצוץ) בכתבת שער של

⁵⁰ מעניין שבשתי המדינות, מפלגות השלטון היו מפלגות פועלים: "מפלגת הפועלים הרומנית" ו"מפלגת פועלי א"י (מפא"י).

⁵¹ Dumitru Preda and Bostinaru Victor (ed), Romania – Israel, 1948 – 1969, diplomatic documents, Bucharest, 2013, p. 13.

⁵² יאיר שפיגל, ימי עמוס, משהב"ט, ת"א, 2017, עמ' 15. עמוס מנור (8 באוקטובר 1918 – 5 באוגוסט 2007) היה ראש השב"כ בין השנים 1953–1963.

המפלגה. הנהגת רומניה לא הייתה מוכנה יותר לעמוד בתחרות על ליבם של היהודים עם התנועה הציונית שהייתה חזקה ומושרשת היטב בציבור. היא שאפה לבלעדיות על הנושא היהודי בדיוק כמו על כל שאר פלגי האוכלוסייה והמיעוטים ברומניה.

בינואר 1948 החלו בסגירת משרדי התנועה הרביזיוניסטית ויוסף קלרמן שבא לדון במצב נשלח כלעומת שבא באותו המטוס. בפברואר נסתיימה פעילות התנועה ברומניה.

בספטמבר 1948 נסגרו משרדי הקרן-הקיימת-לישראל וקרן היסוד ברומניה ונציגיהן נעצרו. לבסוף הם שוחררו תמורת כופר עצום של \$ 500,000 וגורשו מהמדינה.

בחודש דצמבר 1948 נעצרו 7 שליחים מארץ ישראל, ושוחררו רק לאחר 125 יום, באפריל 1949 בלחץ חיצוני רב, וגורשו לישראל. בשנים 1949-1950 חדלה פעילות התנועה הציונית ברומניה באופן גלוי ומרבית מנהיגיה כולל ראשה, מישו בנבניסטי, נאסרו. יחד עם זאת העלייה חודשה ובאופן נרחב. כייצד קרה הדבר שבאותן השנים, מצד אחד נאסרה פעילות התנועה הציונית ברומניה ומהצד השני איפשרו השלטונות עלייה המונית לישראל ?

אינטרסים...

הקמתה של צירות ישראל ברומניה עוררה תסיסה עצומה בקרב יהודי ארץ זו. הצירות שכנה ברחוב קטן באזור שקט - כמעט מן היום הראשון שבו נפתחה הצירות, החלו לנהור אליה המוני יהודים כדי להגיש בקשות עלייה לישראל. הגיעו דברים לידי כך, שהרחוב התמלא יהודים, אלפים ואולי עשרות-אלפים. מחלון הצירות ניתן היה לראות ים של אנשים. לא היה אפשר לארגן אפילו העברה מסודרת של הבקשות, ורבים מן היהודים הטילו את טפסי הבקשות מעבר לגדר, אל חצר הצירות. התופעה הזו הייתה ביטוי לכמיהה העצומה של יהודי רומניה לעלות לארץ. אגמי נקרא אז ארצה לישיבה מיוחדת של הממשלה שדנה בנושא. השלטונות הרומניים הודאגו מהתעוררות היהודים ובמיוחד הוטרדו מכך פקידים בכירים יהודים, שמילאו תפקידי-מפתח רבים בהיררכיה הקומוניסטית. היה ברור שכדי לפרוץ את השערים, צריך למצוא דרכים יצירתיות.

במסגרת היחסים המסחריים שהחלו להרקם בין ישראל לרומניה רכשה ישראל ברומניה נפט ומלח ונוצר קשר עם עוזר-השר לסחר-חוץ, אברמוביץ' שמו. יהודי בעל מוזרויות מנטליות, שכמו כל יהודי הממלא תפקיד בהיררכיה הקומוניסטית עשה כל מאמץ כדי להפגין את התכחשותו לעם היהודי. למרות זאת חיפש אגמי דרכים לרכוש את אמונו ולהדק את הקשר עמו, אם לא מתוך נאמנותו לעם היהודי הרי לפחות מתוך נאמנותו לממונים עליו. הגיעה לאגמי שמועה שהרומנים סובלים ממחסור בציד חיוני בתעשיית הנפט ונראה היה שאולי מכך תצמח הישועה. אגמי נפגש עם אברמוביץ' והציג לפניו את השאלה אם הם, אכן, סובלים ממחסור בציד האמור. הוא השיב לו: "נכון, הציד הזה חסר לנו". אגמי השיב לו: 'אנחנו נוכל אולי לעזור לכם, אך אנחנו זקוקים ליהודים'. תשובתו הייתה: "זה לא בתחום שלי".

אגמי השיב לו: "אני אברר במה אנחנו יכולים לעזור לכם, אבקש ממך לברר במה אתם יכולים לעזור לנו".

באותה תקופה היה אמברגו אמריקני על אספקת סחורות אסטרטגיות למדינות שמעבר ל"מסך הברזל". ציוד לקידוחי נפט נכלל ברשימה האסורה. באותה שיחה עם אברמוביץ' התחייב אגמי, שישראל תעשה לשבירת האמברגו הזה.

המשטרים הקומוניסטיים מעמידים את האינטרסים בראש סולם-העדיפויות שלהם. רק לאחר מכן באה האידיאולוגיה. ואם יודעים לגלות מהו האינטרס שלהם וכיצד לספקו, יש סיכוי טוב לקבל בתמורה דברים הדרושים מהן. המדינות הקומוניסטיות לא בחלו בעשיית עסקים עם המדינות המאוסות ביותר בעיניהן - החל בדרום-אפריקה וספרד של פראנקו, וכלה ברודנויות של דרום-אמריקה, רומניה לא הייתה חריגה.

בביקור של אגמי בפראג, שם כיהן אהוד אבריאל כשגריר (גם הוא אחד מראשי "המוסד לעלייה ב" באירופה ערב קום המדינה) הציג אגמי לפני אהוד את הבעיה ואהוד הפנה אותו לשייקה דן ולאפרים אילין⁵³ שזה לא מכבר סגרו עיסקה דומה ביוגוסלביה. אילין נפגש עם אגמי בפאריס והאחרון שאל אותו האם ניתן להתחייב לפני הרומנים כי נספק להם ציוד לקידוחי נפט, צינורות וטרקטורים? אילין השיב מייד בחיוב. אחרי הניסיון שרכש ביוגוסלביה כבר לא היו לו ספקות בדבר יכולתו להיענות לדרישה הזו. אגמי חזר לרומניה ולאחר זמן שב לאילין ואמר: "הרומנים מעוניינים ומוכנים לעשות עסקה, אך הם אינם מאמינים שהישראלים יכולים לבצע אותה."



אפרים אילין

הרומנים היו חשדנים, תככנים, קנטרנים, עומדים על קוצו של יוד. ניהול משא-ומתן עמם היה קשה, במיוחד כשהיו מיוצגים על-ידי קומוניסטים יהודים. הקומוניסטים היהודים,

⁵³ אפרים אילין (20 בפברואר 1912 - 17 בספטמבר 2010) היה תעשיין ישראלי, מחלוצי תעשיית הרכב בישראל.

שמילאו תפקידי מפתח ברומניה של אותה תקופה, היו יותר דתיים מן האפיפיור. במשא-ומתן מילאו תפקיד דסטרוקטיבי - לא רק מנקודת המבט הישראלית, אלא גם מנקודת המבט של האינטרס הלאומי הרומני. הם לא היו מוכנים לתת ליהודים לצאת מרומניה משום שעצם נוכחותם של היהודים, נתנה צידוק לקיומם של הקומוניסטים היהודים בעמדות השלטון. רומניה הייתה ארץ קומוניסטית קיצונית, ולא היה סיכוי שהמדיניות האמריקנית כלפיה תשתנה. ישראל הייתה צריכה, איפוא, לפעול נגד מדיניותה של המעצמה שהייתה בת-ברית של ישראל.

האמריקנים לא הביאו בחשבון, בהחלטתם להטיל הסגר על הגוש המזרחי, את השיקול היהודי. ישראל הייתה חייבת להעמיד שיקול זה בראש סולם העדיפויות. היה ברור שבסופו של דבר ישיגו הרומנים את שלהם גם בלי ישראל ואם לא תנצל ישראל את ההזדמנות הזו ולא תחלץ את היהודים, תהייה זו בכייה לדורות.

התעוררו ויכוחים בשאלה האם רשאית ישראל ויכולה להסתכן בפעולה המנוגדת למדיניות האמריקנית. ראובן שילוח, שהיה אחד מאנשי המפתח במשרד-החוץ (והחל בהקמת "המוסד" באותה תקופה) התנגד בתוקף לעסקה. אהוד אבריאלי, שייקה דן, וכמובן משה אגמי היו בעד. לא היה מנוס מלפעול לפי השיקולים והאינטרסים של ישראל. לא היה מדובר בפעולת הברחה קטנה, אלא במעשה מדיני שישראל חייבת הייתה אותו לעצמה, ולשרידי השואה שלא זכו לכך שמדינה יהודית תעמוד לימינם. לאחר שיקולים רבים והתלבטויות נפלה ההכרעה ואילין קיבל אור ירוק לפתוח בפעולה.

באותה תקופה עגנה בנמל אנטוורפן אונייה, שבה עמדו להטעין צינורות ומכונות-קידוח שנרכשו בגרמניה ואשר נועדו ליוגוסלביה. אילין הסכים לעכב את הטענת הסחורה עד שיבואו נציגים רומנים לאנטוורפן, וייווכחו במו עיניהם שהישראלים מסוגלים לקיים את אשר הם מבטיחים. נקבעה פגישה עם משלחת רומנית, שאמורה הייתה להגיע לבריסל ומשם לצאת לנמל אנטוורפן.

במשלחת הרומנית היו שלושה אנשים - שניים מהם יהודים שנמנו עם צמרת המשרדים הכלכליים ואחד גוי שהיה מהנדס נפט מנוסה. בראש המשלחת עמד אברמוביץ' עוזר-השר לסחר-חוץ. לימים ערק מרומניה ובא למילאנו לבקש את עזרתו של אילין. אילין עזר לו לעלות ארצה. אך הוא לא מצא את מקומו בארץ וירד לצרפת. (גורל דומה פקד את רוב אנשי הצמרת הקומוניסטית היהודית ברומניה. המשטר הקיא אותם מתוכו, חלק מהם ניסה להיקלט בישראל, וחלק ירד מהארץ).

אילין סיכם עם אנשי המשלחת הרומנית כי יצאו למחרת היום לנמל אנטוורפן, כדי להראות להם את הסחורה המונחת ליד הרציף, מוכנה להטענה. כשהגיעו לרציף, נראה היה שעניניהם של הרומנים ממש כלות בראותם את הציוד שנוקדו לו כל-כך. אך אברמוביץ' היה מסוייג וביקש הוכחות שהציוד שייך לאילין. אילין נפגע מחוסר אמון זה, אבל החליט להבליג. הוא הפנה אותו אל עמיל מכס שטיפל במטענים שלו. אברמוביץ' לא התעצל ולא התבייש. הוא

פנה לעמיל המכס והלה אישר, כמובן, את בעלות אילין על הסחורה. הרומנים לא יכלו להסתיר את תדהמתם והתנצלו. לפני שנפרדו, ביקש אילין שיכינו רשימה מפורטת של הציוד שהם מעוניינים לרכוש - ויעבירו אותה אליו באמצעות צירות ישראל בבוקרשט. סוכם מראש עם אגמי שזה יהיה הנוהל. על-ידי העברת ההזמנה דרך הצירות, נקבעה העובדה שמדובר פה בעסקה בעלת אופי מדיני. לא רצוי היה להשאיר פתחון-פה לרומנים לטעון שבסך-הכל רכשו צינורות-קידוח מאפרים אילין, וכי אינם חייבים דבר למדינת-ישראל.⁵⁴

הרומנים חזרו לארצם ואילין התחיל בבדיקות יסודיות של כל הכרוך ברכישת הציוד. השלב הראשון היה לתת כיסוי רשמי לעסקים עם הרומנים. בדיסלדורף מצא חברה שנשאה את השם "קאתרינה" ועסקה בעבר במסחר שהפכה גל חורבות בזמן המלחמה. הוזמן נייר מכתבים עם שם החברה, עם סמל מרשים של מגדל קידוח. מצוייד בנייר זה, פנה אילין לגורמים שונים ובדק קטלוגים ומחירים. המדובר היה באלפי טונות של צינורות במידות שונות, עשרות מתקני קידוח ואביזרים שונים. הרומנים היו בעלי מקצוע בחיפושי נפט וידעו בדיוק מה הם רוצים.

לאחר זמן-מה קיבל אילין הודעה מאגמי, שהוא מוזמן רשמית לרומניה לפגישה עם תת-השר הרומני לסחר-חוץ, גוגו רדולסקו (Radulescu), ועם ההנהלה הראשית של חברת הנפט הלאומית.



גוגו רדולסקו

מייד בהגיע אילין לרומניה נתקיימה הפגישה, הראשונה בשורה ארוכה של פגישות וישיבות. בראש הצוות הרומני עמד תת-השר לסחר-חוץ. גבר נאה, כבן 45, פניו שחומות, איש מפלגה נאמן, שהתגורר שנים רבות ברוסיה ודיבר רוסית שוטפת. שליטתו ברוסית הקלה על התקשורת בינו לאילין (שלא דיבר רומנית). לידו ישב יועץ, יהודי יליד טרנסילוניה, גיאלה שמו. הוא היה איש מפלגה אדוק וקיצוני, כן היו בצד הרומני מומחים של חברת הנפט

⁵⁴ אפרים אילין, על החתום, מעריב, ת"א, 1985, פרק 18.

הלאומית "רומפטרול", אנשי-ביטחון, רומנים ורוסים, שרשמו כל מילה מן המשא-ומתן, וכן עוזר-השר לסחר-חוץ, אברמוביץ'. מטעם צירות ישראל נכח בפגישה היועץ הכלכלי, יהודה אריאל (ליאון גולד) שכינויו היה "לייבוש". הוא היה יהודי מבוגר, יליד בוקרשט, איש תרבותי, טוב-לב, בעל ניסיון מסחרי רב ושליטה מצויינת בצרפתית.⁵⁵

הישיבה הראשונה הייתה רווית מתח. בפני הרומנים הובאו הצעות מפורטות של המוצרים ומחיריהם. למרות שאילין הציע, כל מה שדרוש ובמחירים סבירים, הם לא היו מרוצים. נראה שפשוט לא האמינו שאילין מסוגל לממש את ההתחייבויות שנטל על עצמו. כשניגשו לדון בתנאי התשלום, הציעו הרומנים לשלם בחיטה, תירס וכימיקלים. גם כאן היה אילין מוכן ללכת לקראתם. המרת סחורה נדירה, שחסרונה היה מורגש גם במערב, במוצרים חקלאיים, אשר לא קל להיפטר מהם, אינה יכולה להיחשב כעסקת חליפין מסחרית הגיונית. אבל דבר זה אך הדגיש את האופי המדיני והבלתי-מסחרי של העסקה. למרות שבשיחות עם אגמי סוכם שלא יועלה בינתיים באוזני הרומנים הדרישה לעלייה, החליט אילין ספונטנית לגלות בו-במקום את קלפיו. הוא אמר לבני-שיחו "אנחנו רוצים עלייה". כשהוזכר השם המפורש, נפלה דממה בחדר: היחיד שהגיב, לאחר שעה קלה, היה היהודי גיאלה. הוא אמר, בגרמנית (das ist kein export artikel): (זה אינו מוצר לייצוא). אילין השיב לו "אתה חושב שהייתי מסכן עצמי בשבירת האמברגו האמריקני ומטריח עצמי לבוא לכאן כדי למכור לכם ציוד יקר-המציאות במחיר כזה תמורת תירס?"

המתח בחדר היה על סף התפוצצות. לייבוש גולד החוויר ורעד. מי שהפיג את המתח היה תת-השר, שאמר: "נעזוב עכשיו את הבעיות הללו ונראה איך תבוצע האספקה". התחיל דיון בפרטי העסקה, אילין הציע לחתום חוזה שבו יקבעו תנאיה. גיאלה דרש שאילין ימציא ערבות בנקאית לביצוע האספקה. אילין דרש ערבות של בנק שווייצרי למימוש התשלום. כאן קפץ גיאלה ממקומו והטיח: "בשביל מה צריך ערבות בנקאית? האם החתימה שלנו אינה מספיקה? האם אנחנו פיראטים?"

לייבוש כמעט התעלף, והאווירה הייתה כבר על סף פיצוץ. שוב התערב תת-השר למען פשרה והציע להפסיק את הדיונים ולאכול יחד ארוחת-צהריים. רדולסקו עשה מאמצים לקרב את אילין ובמרוצת הזמן נוצרו ביניהם יחסים של כבוד הדדי - אולי בזכות הלשון הרוסית שבה יכלו לשוחח בחופשיות, ואולי בשל אופיו הנינוח. באחד הימים במהלך המשא-ומתן אמר לו, ספק ברצינות ספק בהלצה: "אילין, אולי תישאר ברומניה ותהייה ליועץ שלי"? אברמוביץ', שכמו כל קומוניסט יהודי אדוק היה חסר-חוש-הומור, העיר: "ספק אם המשכורת שתציע לו תספיק לו לקניית קאוויאר, שהוא רגיל לאכול בארוחת-הבוקר".

⁵⁵ ליאון גולד, לימים יהודה אריאל, עיתונאי. חבר מרכז ברית הצה"ר ברומניה בתקופה שקדמה למלחמת העולם השנייה.

תחילה חשב אילין שביקורו ברומניה יימשך שלושה-ארבעה ימים. אך המשא-ומתן המייגע הלך והתמשך ובסופו של דבר נשאר כשלושה שבועות. בפרק זמן זה הלכה האווירה בשיחות והשתפרה. הגיעו למסקנה שבתוקפנות לא יושג מאומה. לא התפתחו יחסי חיבה מיוחדים, אך אין ספק שהרומנים השתכנעו ברצינות העסקה ועזרו לסיימה בהצלחה. והעיקר: ניתן היה לגשת לעבודה.

הרומנים היו עקשנים בניסוח סעיפים שונים של החוזה והציגו לפעמים תנאים בלתי-הגיוניים, שבנסיבות מסחריות רגילות בוודאי לא היו מקובלים, כך, למשל, דרשו כי בחוזה ייקבע במפורש שאת הכיסוי לתשלום - כלומר את תעודת המסירה של התירס - יקבל אילין רק לאחר שהאונייה תפרוק את הציוד בנמל קונסטאנצה ולאחר שתיבדק על-ידי המומחים של "רומפטרול". זאת, למרות שסוכם שבדיקת טיב הציוד תיעשה באנטוורפן, לפני ההטענה, על-ידי חברה בין-לאומית לבדיקת טיב, כמקובל בעסקות כאלה. קבלת תנאי זה היה כרוך בסיכון עצום. הרומנים יכלו להימנע מתשלום בתואנה שהבדיקות העלו שהסחורה אינה עונה על דרישותיהם. יש לזכור, כי מדובר היה במשלוחים, שכל אחד מהם היה בשווי של מיליון עד מיליון וחצי דולר. אילין הסכים לכל התנאים הקשים והבלתי-מקובלים האלה. שכן, ככל שתנאי העסקה היו קשים יותר ובלתי-סבירים, כן טושטש אופייה המסחרי והובלט אופייה המדיני. אם מדובר בביזנס, הרי איש בר-דעת אינו מוכן לתנאים כאלה. אך אם מדובר בעסקה שמשלמים תמורתה ביהודים, הרי שום תנאי אינו יקר וקשה מדי. מבחינה עסקית היה מדובר בהימור על כל הקופה.⁵⁶

בתום המשא-ומתן המתיש, שבמהלכו לא הייתה לאילין אפילו שהות להיוועץ בעורך-דין, נחתם חוזה בין אילין לבין "רומפטרול", חברת הנפט הלאומית של רומניה. החוזה קבע כי אילין יספק לרומנים 10,000 טונות צינורות מסוגים שונים, בנוסף לציוד מכאני לקידוחי-נפט, וכן כמה עשרות טרקטורים "קטרפילר" מדגמי D-8 ו D-9 הרומנים התחייבו לשלם בתירס, במחיר שהוסכם עליו. נקבעו מועדי אספקה מחייבים, ואילין ויתר על ערבות בנקאית. לאחר חתימת החוזה טס אילין לפראג, כדי לדווח לאהוד אבריאל, שהיה אז שגריר ישראל בצ'כוסלובקיה. בפראג המתינו לו הלל דן, שבא במיוחד מהארץ, ומאיר גירון, מנהלי חברת "סולל בונה" שהיו שותפיו של אילין בעסקה.

ביטוי חשוב לא פחות לכך שהרומנים הבינו כי מדובר כאן בעסקה של סחורה תמורת יהודים, היה בשינוי היחס לאילין. כשחזר לרומניה, כשלושה שבועות לאחר חתימת החוזה, והפעם יחד עם שייקה דן שלקח על עצמו לוודא שהחלק של עליית היהודים, בעסקה, יתממש, התקבלו השניים בידידות רבה ובגיוונים כמעט ממלכתיים. הרומנים הרעיפו עליהם מתנות - קופסאות קאוויאר, מתנת מיניסטריון החקלאות, חולצות ומפה רקומה לרעייתו של אילין צפירה ועוד. בדיונים עם אנשי המקצוע פג המתח, שאפיין את פגישותיו הראשונות של אילין

⁵⁶ אילין, שם, שם

(אולי בשל נוכחותו של שייקה דן וניסיונו ברומניה ועם הרומנים), והמשא ומתן התנהל על בסיס של אמון הדדי.⁵⁷ הרומנים פנו אליהם בכל מיני בקשות, שחרגו מן ההסכם הראשוני, ואילן עשה כמיטב יכולתו כדי להיענות להן.

לא ארכו הימים והחלו מגיעים איתותים ראשוניים שהרומנים מבינים היטב מה חלקם בעסקה. בקרב יהדות רומניה נמסר מפה לאוזן שהעליה עומדת להתחדש. יודעי דבר ידעו לספר על הדפסת 40,000 תעודות-מסע (lesse pase) לישראל (העולים לא צוידו בדרכון, אלא בתעודת נסיעה, ללא זכות חזרה). מהדפסת התעודות הסיקו שהעליה עומדת בשער. אותה מסקנה הוסקה גם מן התעמולה נגד העלייה, שנערכה בכל המדינה. יהודים פקחים טענו: "לא יוצאים למלחמה נגד משהו שאינו קיים. עם מנהלים מסע תעמולה נגד עליה, סימן שבקרוב תהיה עליה".⁵⁸

בסוף שנת 1949, החלו מגיעות תשובות חיוביות לאנשים שבקשו אישור לעזוב את רומניה ולעלות ארצה. בכך עסקו לא ההסתדרות הציונית ולא "הועד היהודי הדמוקרטי", אלא מחלקה מיוחדת במשרד הפנים. התהליך היה ארוך ומיגע. בתחילה קיבלו אישורי עליה רק ישישים וישישות. אולם החל מראשית שנת 1950, התחילו מגיעים אישורי עלייה גם לצעירים. עוד בטרם הגיע קילוגרם אחד של צינורות קידוח לרומניה, כבר הגיע מספרם של מקבלי היתרי היציאה לאלפים. כלפי חוץ הוסבר שהענין נדון במוסדות הבכירים של "המפלגה" והדרג המוסמך הגיע למסקנה, כי מאחר ומצויים ברומניה אלפי יהודים שלא הצליחו ולא יצליחו להשתלב בחברה הסוציאליסטית החדשה, מוטב לאפשר להם להגר לישראל. ואמנם בתחילה אושרה יציאתם של אלה שלא השתלבו בעבודה יצרנית.

כשנגש אילן לממש את החוזה עם הרומנים, נתברר לו כי ניצבים בפניו קשיים רבים. צריך היה להשיג את הציוד לפי הדרישות המדוייקות, לוודא שהוא נמצא במלאי ומוכן למשלוח, לקבל רשיונות ייצוא בגרמניה תוך הסתרת היעד האמיתי של הסחורה, למצוא ספינה מתאימה ולהתגבר על עוד עשרות פרטים הקשורים במשלוח. צריך היה גם לבנות את העסקה כך שלא ייגרמו הפסדים כבדים מדי.

הציוד נרכש והובא לנמל דיסבורג שעל נהר הריין כדי להטעינו ולשלוח אותו לאנטוורפן בטראנזיט (בטענה שהיעד הסופי שלו הוא אחד מנמלי המזרח-התיכון). הגרמנים הקפידו במיוחד לוודא שהמשלוח מכוסה באשראי דוקומנטרי, במטבע-חוץ, ושהרכישה נעשתה במחיר סביר ובשער הרשמי. לאחר מכן נבדק הציוד בשבע עיניים על-ידי שלטונות הכיבוש האמריקניים, כשהבדיקה שלהם הייתה בעיקר מן ההיבט המדיני: למי נועדה הסחורה ולאילו מטרה. אולם בלי רשיון ייצוא לא היה אפשר לשכור את הספינה ולקבל היתר משלטונות המכס להטעין את הציוד.

⁵⁷ אטינגר, **שפ**, עמ' 341.

⁵⁸ שמעיה אבני, יציאת רומניה 1944 – 1980, בתוך: **משואה, כרך י"א**, אפריל 1983.

הסחורה נרכשה, במזומן ובמארקים שנקנו בשוק השחור. אך במקביל פתח אילין אשראי דוקומנטרי בבנק שווייצי לטובת הפירמה המדומה "קאתרינה", שכביכול מכרה את הסחורה לקונים בישראל, בתורכיה, ביוון, במצרים ובמדינות אחרות. במכתב האשראי נקבע שהכסף ישוחרר כנגד המסמכים הבאים :

- שטרי מטען של הצינורות
- תיאור מפורט של המטען
- תעודת המקור
- תעודת בדיקה של טיב הסחורה

על סמך אישור הבנק הגרמני בדבר קיומו של אשראי דוקומנטרי, התקבל רשיון הייצוא על שם חברת "קאתרינה". על סמך רשיון הייצוא ניתן לספינה לצאת את גבולות המדינה ולהפליג לאנטוורפן, ומכאן ואילך הייתה העסקה צריכה כאילו להתגלגל עד למימוש מכתב האשראי. אך לא הייתה כל כוונה שמכתב האשראי אכן ימומש. לכן נמסרו לבנק כל התעודות הנדרשות, פרט לתעודת בדיקת הטיב.

כשהגיע אילין שוב לבוקרשט למסור את הסחורה, שרוי היה במתח רב. הנוהל ברומניה היה שבהיכנסך למדינה אתה מגיש את דרכונך לשלטונות כדי לקבל רשיון יציאה. היה ברור שאילין לא יוכל לצאת מרומניה כל עוד הספינה עם הצינורות, שבה היו מושקעים למעלה מ-900 אלף דולר, לא תגיע לקונסטנצה.

אילין יצא מבוקרשט לקונסטנצה עם מספר מלווים רומנים. בטרם נכנסה לנמל, עלו על סיפון האונייה חמישה-שישה אנשי ביטחון, ודרשו לפתוח את המחסנים כדי לבדוק את תכולתם. רק לאחר ששוכנעו כי הספינה מובילה צינורות, היא הורשתה להיכנס לנמל.

כשהתחילו לפרק את הצינורות, הרומנים ממש רקדו משמחה, אך מוחם לא פסק מלהמציא תחבולות כדי להוריד משהו מן המחיר. מדי פעם גילו איזה פגם שולי בסחורה וביקשו לפסול אותה, או לשלם עבורה פחות. אילין התעקש על כל פריט שניסו לפסול והביע נכונות לקחת בחזרה סחורה "פגומה" לאנטוורפן.

בספינה הראשונה הביא אילין ביוזמתו, בנוסף לצינורות, כמה אביזרים וציוד קידוח שלא נכללו בהסכם המקורי, ולפי הערכתו הרומנים נזקקו להם. אך הרומנים העמידו פנים כמי שאינם מעוניינים כלל בציוד הנוסף. אילין ביקש להחזירו לאנטוורפן. כאן אמרו הרומנים: לא. כדי להוציא את הציוד מתחום רומניה, יש צורך ברשיון ייצוא. אילין ניהל עמם מיקוח קשה, ולבסוף הסכימו לקנות גם את הציוד הזה, אבל במחצית המחיר.

כעבור זמן הגיעה ספינה נוספת עם 5,000 טונות ובכך הושלמה התחייבות הישראלים במסגרת החוזה. יוקרתו של אילין ברומניה הרקיעה שחקים, אך לא תורגמה לשפת התשלום. לפי ההסכם היו הרומנים צריכים לשלם לו בתירס. אבל כשהגיע לבוקרשט בעקבות טלפון בהול של אהוד אבריאל (שהיה כעת הציר ברומניה), נתברר לו כי חלום הבלהות של מכירת

סחורה בערך של קרוב למיליון דולר, בלי לקבל תמורתה פרוטה, עומד על סף התגשמותו. הרומנים הודיעו לו חד וחלק: אין לנו תירס מן העונה הנוכחית, המתן ליבול הבא. מאוחר יותר נודע הרקע לעניין. הרוסים שלחו לקונסטנצה אונייה, כדי להטעין מטען מסוים. הואיל והמטען לא היה מוכן, הם ערכו סיור בנמל. כשגילו במהלך הסיור את התירס, שהיה מיועד לאילין, וחלק מהצינורות שהובאו (ואשר-הרומנים טרם הספיקו לשלחם לשדות הנפט בפלוישטי) הטעינו את הסחורה על האונייה והסתלקו כלעומת שבאו, בלי שהרומנים העזו לפצות פה.

הרומנים התנצלו על שאינם יכולים לקיים את חלקם בהסכם והציעו לפצות את אילין בריבית. אילין הקים צעקות ותבע תשלום מידי ובמזומן, בצירוף סכום נוסף כפיצוי על הנזק, אשר נגרם כתוצאה מכך שכבר מכר את התירס לצד שלישי וחכר אונייה להעברתו. הרומנים היו נבוכים ולבסוף הסכימו לשלם את הפיצוי הנדרש בתשלומים לכמה חודשים. הוגש להם חשבון מפורט על התירס, על האיחור, על הנזקים כתוצאה מביטול המשלוח, בקיצור - "חשבון רומני."

ראשי "סולל בונה", הלל דן ומאיר גירון, שותפי אילין בעסקה (במסגרת חברת "הדר" שהוקמה למענה), נבהלו מהודעתו של אהוד על אי-יכולתם של הרומנים לשלם. הם יעצו לאילין: "אל תמתח יותר מדי את החבל. אנחנו נמצאים בידיהם". הם אף הציעו למכור את חלקם בעסקה, והיו מוכנים להפסיד 50 אחוז, ובלבד שייצאו ממנה בשלום. אילין דחה את ההצעה ודרש שיילכו איתו עד הסוף.

הסיפור נסתיים בכי טוב. הרומנים הסכימו לשלם בדולרים, חלק במזומן והשאר בתשלומים. את הכסף הביא לאילין למילאנו, בתוך מזוודה, הנספח המסחרי הרומני ברומא. על היתרה נתן הבנק הממלכתי הרומני ערבות בבנק איטלקי. "סולל בונה" קיבלה את חלקה ובכך נסתיים הצד הכספי של העסקה.

החלק האחר והעיקרי - "התשלום" ביהודים תמורת הצינורות - המשיך להתבצע פרק-זמן ניכר לאחר מכן, וחייבים להודות שהרומנים עמדו בדיבורם. החל שיטפון של "אישורי נסיעה לישראל - בלי חזרה". ידי פקידי הצירות הישראלית בבוקרשט היו מלאות עבודה. חברי התנועה הציונית, ביחוד אלה שעסקו בעבר בעלייה, הצטרפו לעבודה בצירות, תחילה כמתנדבים ולאחר מכן בפקידים בשכר מלא. בכל יום רביעי היה יוצא משלוח שבועי של עולים. הם נסעו ברכבת לקונסטנצה ומשם הפליגו באניה "טרנסילבניה"⁵⁹. הסוכנות היהודית

⁵⁹ **האנייה טרנסילבניה (Transilvania)** הייתה אוניית נוסעים רומנית, אשר יחד עם אחותה "בסרביה", כונו "ברבורי הים השחור". ספינות אלו הפליגו עם תיירים בים השחור, בים התיכון, בים סוף ובאוקיינוס ההודי. טרנסילבניה הובילה עולים חדשים שעלו לארץ ישראל לפני ואחרי מלחמת העולם השנייה ובהמשך למדינת ישראל. טרנסילבניה הייתה אוניית פלדה באורך 132 מטר, רוחב 17.6 מטר, גובה 8.5 מטר ומשקל נטו 5160 טונות. לספינה

שילמה 50 דולר דמי נסיעה לכל עולה - סכום סביר לכל הדעות. בתחילה היה מספר העולים מועט והרכבת לקונסטנצה הייתה יוצאת מתחנת הרכבת "צפון" של בוקרשט. אך ככל שגדל מספר העולים, הועתק מקום היציאה לתחנת "פילארט-דרום". בהתחלה היו יוצאים מן התחנה ממש. משרבו העולים, רצו להצניע את האירוע ומקום היציאה הועתק לרציף צדדי, מחוץ לתחנה. מספר העולים הלך ורב. בין 1,000 ל- 2,000 איש בכל משלוח. אחר כך חלה ירידה במספר העולים. וכך זה נמשך עד לשנת 1952.



האונייה טרנסילבניה

החל מתקופה מסויימת הערימו השלטונות מכשול נוסף ותבעו ממבקש אשרת העלייה להציג אישור מטעם המפעל שבו עבד, שהמפעל אינו מתנגד לנסיעתו. כל זאת, משום שלצורך העלייה התחילו "עורקים" גם פעילי מפלגה חשובים. בקשת האישור הרתיעה רבים, כי הדבר היה כרוך בתוצאות בלתי נעימות: הורדה בדרגה ממנהל לפועל פשוט או פיטורין, עם היה מדובר בעובד במגזר ה"סופרסטרוקטורה" (כפי שזה נקרא בעגה הקומוניסטית) כלומר עסקנות, מפלגה, איגוד מקצועי, מדע, אוניברסיטה וכו'.

ואף על פי כן נמשכה העלייה בכל עוזה. התורים לקבלת טפסי-עלייה, שחולקו רק בימים מסויימים, הלכו ונתארכו. משפחות, משפחות היו מחכות לילה שלם בקור של אפס מעלות, כי לזכות למחרת היום, כאשר יבואו הפקידים לעבודתם, בטופס המיוחל. התור היה מתארך לקילומטרים, ואנשים היו מביאים אתם כסאות ואף מזרנים.

אך מישהו במשרד החוץ, שלא הבין עד כמה עדין מרקם היחסים עם רומניה, נקט "יוזמה". ושיגר, בלי תיאום מוקדם עם הרומנים, אונייה ישראלית, כדי שגם זו תסיע יהודים לישראל.

היו שלושה סיפונים, שני מנועי דיזל, 12 צילינדרים, שני מדחפים ועוצמה של 23000 כוחות סוס. הספינה הייתה מיועדת להובלת 412 נוסעים, אך בהובלת עולים חדשים בשנים 1949-1952 צופפו על סיפונה עד אלפיים נוסעים.

התגובה של הרומנים הייתה אלימה, חד-משמעית, ובניגוד לחוק הבין-לאומי. האונייה הישראלית לא הורשתה אפילו להיכנס לנמל וחזרה לחיפה כלעומת שבאה. לאחר מכן "יזם" מישהו במשרד החוץ משלוח חומר תעמולה ציוני ב"טרנסילבניה". הוא לא הביא בחשבון שעל האונייה נמצאים אנשי ביטחון רומנים הבודקים כל מטען עוד בטרם הגיע לקונסטנצה. התוצאה הייתה מאסרו של פקיד יהודי מקומי של הצירות, אשר בא לקונסטנצה לקבל את החומר.

בשנים אלו עדיין רווחה בקרב חלק ממדינות הגוש הקומוניסטי אמונה שישראל עשויה להתפתח למדינה סוציאליסטית שתזדהה עם הגוש המזרחי. רומניה, הסטליניסטית, החליטה ללכת צעד נוסף בכוון זה על-מנת להצטיין בעיני ברה"מ. לחיזוק המגמה "הנכונה" בישראל החליטו שירותי הביטחון הרומניים לתגבר את המפלגה הקומוניסטית הישראלית בעולים מרומניה אשר עברו אינדוקטרינציה ייעודית. ובנוסף, לשלוח מיכשור מלא לסיוע בהוצאה-לאור של עיתון המפלגה הקומוניסטית בישראל – "קול העם". 3,700 עולים עברו הכשרה קומוניסטית זו ועלו לישראל, אלא שתוחלתם של שירותי הביטחון הרומניים ניכזבה, פחות מ- 100 מעולים אלו נרשמו למפלגה הקומוניסטית הישראלית ומרביתם שיתפו פעולה באופן מלא עם שירותי הביטחון בארץ.⁶⁰

באופן זה עלו לישראל מרומניה בשנים 1949 – 1951, למעלה מ- 100,000 עולים, ומאז הקמת המדינה 117,950 עולים. העלייה הגדולה ביותר לארץ בשנים אלו בהם הכפילה מדינת ישראל את אוכלוסייתה.⁶¹

הייתה זו התקופה בה אנה פאוקר הייתה שרת החוץ ואנה תומא (Toma) סגניתה, אמיל בודנראש שר ההגנה ויהודים רבים החזיקו בעמדות מפתח בממשל הרומני בכלל ובמשרד הפנים (הממונה על ההגירה) בפרט – כמו שר הפנים עצמו ג'ורג'סקו (ראה לעיל).

⁶⁰Vladimir Tismaneanu (and others), **The final report on the communist dictatorship in Romania**, Bucharest, 2006, p.569.

⁶¹ טובה בנסקי (ואחרים), **יהודי עיראק בישראל בחברה ובכלכלה**, אונ' בר-אילן, ר"ג, תשנ"א, עמ' 13.

הקמת "נתיב" והעלייה מרומניה תחת הרעיון של "איחוד משפחות"

בשנת 1948, עם פרוץ מלחמת העצמאות, הוסבה מרבית פעילותו של "המוסד לעלייה ב" מהעלאת מעפילים לרכש ביטחוני שהיה חיוני עבור המלחמה. יחד עם זאת, כאשר הסיט שאול מאירוב, ראש "המוסד" את עיקר תשומת ליבו הניהולית לעסוק בענייני רכש הוא אמר: "כל זמן שלא יוסר מכשול האיסור על יציאת יהודים מארצות ערב והאיסלם, וממזרח אירופה, עדיין לא סיים מפעל ההעפלה את תפקידו ועוד נכוננו לו עלילות".⁶² ואכן, רואים אנו כי "המוסד לעלייה ב" המשיך את פעילותו גם לאחר קום המדינה, בהעלאת יהודי עיראק דרך איראן למשל.⁶³

ברומניה, מי שניהל את העלייה הגדולה בשנים 1949-1950 היה, כאמור, היועץ בצירות משה אגמי, הוא שעמד בראש "המוסד לעלייה ב" שם ערב הקמתה של מדינת ישראל. ואילו בשנת 1950 מונה לציר ברומניה למשך כשנתיים אהוד אבריאל,⁶⁴ גם הוא מראשי "המוסד לעלייה ב" בעבר, אשר הועבר לבוקרשט מפראג על-מנת לתחזק את זרם העלייה הגואה. בשלהי 1951, מעט לפני שמסעותיה של "טרנסילבניה" עמוסת העולים עמדו להיפסק הוא חזר לארץ, והוחלט להוריד את רמת הנציגות ברומניה לדרג של ממונה על היחסים (chargés d'affaires) כמחאה על חיסול התנועה הציונית ברומניה ומאסר מנהיגיה ופעיליה. לתפקיד הדיפלומטי, נשלח לשם משה אבידן, יליד רומניה.

בינתיים ותיקי "המוסד לעלייה ב" ובראשם שאול דחקו להחיש את העלייה בכלל ולנקוט צעדים מעשיים להעלאת יהודי מזרח-אירופה. שאול, שלאחר מלחמת העצמאות החליף את שמו ממאירוב לאביגור על שם בנו גור שנפל במלחמה, המשיך להיות גם בתקופה זו, עוזרו ויועצו של בן גוריון לענייני עלייה וקליטת עולים. מכיוון שמבצעי העלייה מארצות מצוקה הוסיפו להתנהל עד החודשים הראשונים של 1952 באחריות "המוסד לעלייה ב".

באוגוסט 1948 כאשר מפקד חיל הים דרש להכפיף את "המוסד לעלייה ב" למפקדת חיל הים, התנגד לכך שאול וטען כי יש לשמור על עצמאות "המוסד" ולהתיר בידיו את האחריות להובלת העולים בדרך הים. ואכן, לאחר ששאול שוחח עם שר התחבורה הראשון, דוד רמז, הוא הביא את ראשי "המוסד לעלייה ב" מרומניה, יוסף ברפל וצבי יחיאלי לחברה ממשלתית קטנה בשם "צים" יחד עם כל "ציי" ספינות המעפילים. החברה אורגנה מחדש, וכמענה

⁶² בועז, שם, עמ' 224.

⁶³ רוני כתרי ובני מיכלסון, אברהם דר – מראשוני המודיעין הצבאי, המרכז למורשת המודיעין, גלילות, 2016, עמ' 20.

⁶⁴ אהוד אבריאל (1917 - 1980) היה פעיל מרכזי בהגנה ופעל רבות באירופה, בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, בארגון ההעפלה וברכישת נשק עבור ההגנה ועבור צה"ל בעת מלחמת העצמאות. היה חבר כנסת מטעם מפא"י בכנסת השלישית ושגריר ישראל במספר מדינות, בהן רומניה בשנים 1951-1950. בין השנים 1968-1972 כיהן כיושב ראש ההסתדרות הציונית העולמית.

לצרכיה של העלייה הגדולה שזרמה באותן שנים לישראל הוקמה חברת-בת של "צים" בשם "שהם" (שירות-המעלה).⁶⁵

שאל המשדך לשמור על קשר עם פעילי "המוסד", פקודין לשעבר, שפנו אליו בבקשות לסיוע בפעילותם ודיווחו לו על מצב העלייה. הוא נהג להציג בפני בן גוריון הערכות ותחזיות לגבי נתוני העלייה מהארצות השונות ולדווח לו על מבצעי העלייה ועל קשיים וסיבוכים שהיו כרוכים בהם. הוא אף נדרש לבעיות הקליטה של העולים והתריע בפני בן גוריון על המצוקה הקשה במחנות הקליטה.

לאחר העסקה המוצלחת עם רומניה – "ציוד נפט תמורת יהודים" שב שייקה דן לארץ באמונה שעל אף שירד "מסך הברזל" על מדינות מזרח אירופה והן כולן מצייתות להנחיות מוסקבה – יש עם מי לדבר. הוא נהיה עצוב ומתוסכל כאשר בשלהי שנת 1950 הזמין אותו יוסף ברפל למשרדו שבחברת "צים" לפגישה בלתי רשמית בה הורמה כוסית לסיום פעילותו של "המוסד לעלייה ב" בנוכחות כמה מפעיליו הבכירים בעבר.⁶⁶

השיח על פעילות מכוונת בארצות מזרח-אירופה ובבריה"מ התחיל מראשית 1950, אחרי שהסובייטים אמרו במפורש שאין לישראל מה לבקש את יהודי הגוש המזרחי. ב-21.5.1950 בקיבוץ אפיקים, קרא בן גוריון לבריה"מ לאפשר קשר עם יהודי הגוש והצהיר שישראל לא ויתרה ולא תוותר על זכותם לעלות לארץ. בקיץ 1950 משה שרת וגיסו שאול אביגור ניהלו התכתבות בנדון והוצע להקים במסגרת הציריות במזא"ר שלוחות של "בחורינו" שיפעלו במישור היהודי.⁶⁷

בראשית שנת 1951 ביקר שייקה דן את שאול בקיבוץ כינרת והציע לו להקים גוף שיעסוק בענייני היהודים במזרח אירופה. שאול ביקש מספר ימים לחכוך בדעתו ולאחר שבוע הודיע לו כי הוא מברך על הרעיון אך הבהיר כי בשל האסון שפקד אותו (נפילת בנו), לא יוכל לעזוב את ביתו בכינרת ולתת ידו לעניין. בצר לו, פנה שייקה לראובן שילוח שעסק באותם ימים בהקמת "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים" והעלה בפניו את הרעיון. שילוח מצא את הרעיון ראוי ושניהם נסעו לירושלים להפגש עם בן גוריון בנושא. בן גוריון קיבל את הרעיון והחליט להטיל על שייקה דן לרכז את נושא יהודי מזרח-אירופה במסגרת התארגנות "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים". הלה יצא מייד לסיור בארצות מזרח אירופה כדי להתרשם באורח בלתי אמצעי ממצב היהודים שם. הוא נפגש עם ראשי הנציגויות הדיפלומטיות של ישראל במדינות אלו, במטרה לרתום אותם לפעילות בקרב הקהילות היהודיות. חלקם הסתייגו מהרעיון להפעיל את נציגויותיהם למטרה זו, בשל חששם שמימותיהם הדיפלומטיות ייפגעו, וגם אם הסכימו לרעיון – הציעו להתחיל בארץ אחרת ולא אצלם.

⁶⁵ יוסף ברפל, 15 שנים לחברת "צים", "תורן" 28, מאי 1960.

⁶⁶ אטינגר, שם, עמ' 344.

⁶⁷ הערות נתי קנטרוביץ'.

גם עקיבא לוינסקי שהיה יד ימינו של שילוח, פנה אליו באותו נושא. לאחר מלחמת העולם השנייה היה לוינסקי אחראי לעליית הנוער מאירופה ובתוקף תפקידו עמד בקשר הדוק עם אנשי "המוסד לעלייה ב". בשלהי 1951 שוכנע שילוח כי יש להקים גוף מוסמך מיוחד, דהיינו מסגרת נפרדת מ"המוסד למודיעין" שיפעל בפיקוח הממשלה והסוכנות היהודית להצלת יהודי מזרח אירופה והגנה על היהודים במדינות ערב ולא ניתן להשאיר תפקיד זה בידי הסוכנות בלבד. לוינסקי הביא גם הוא את הצעתו ברוח זו לבן גוריון והתכוון לרתום לנושא את הנסיון הרב שצברו ותיקי "המוסד לעלייה ב" בכל שנות פעילותם באירופה. בפגישה עם בן גוריון נקב שילוח בשמותיהם של שייקה דן ועקיבא לוינסקי כאנשים שיכולים לעמוד בראש גוף מיוחד זה. בשלב זה התעורר ויכוח בין הנהלת "הסוכנות היהודית" לממשלה מי ישלוט על הגוף החדש. הסוכנות דרשה שהשליטה תהיה כפולה: שלה באמצעות מחלקת העלייה ושל הממשלה באמצעות משרד החוץ. שייקה דן וראובן שילוח התנגדו נמרצות. בסופו של דבר בן גוריון הכריע לטובתם. חברי הנהלת "הסוכנות" איימו להתפטר ולכן בן-גוריון הפעיל עליהם משמעת מפלגתית: המסמך הראשון על הקמת "מוסד לעלייה במרות הממשלה בלבד" יצא ב-23.1.52 בחתימת משה קיטרון, ראש מזכירות מפא"י וזאת בכוונה תחילה, כדי לחשק את חברי המפלגה בהנהלת "הסוכנות". בעקבות מסמך זה החל תהליך ההקמה.

את המימון לגוף החדש הציע שילוח לקבל **מהג'וינט**.⁶⁸ לוינסקי יצא לאירופה לפגישה עם **צ'רלס ג'ורדן, נציג הג'וינט באירופה** (שהחליף את ג'ו שוורץ בתפקיד), שאותו הכיר משנות פעילותו במסגרת "עליית הנוער". וקיבל ממנו סיוע ראשוני של עשרים אלף דולר, שאפשרו את התחלת הפעילות של מה שהיה אחר-כך לארגון "נתיב".

שילוח ולוינסקי נסעו יחדיו לשאול לקיבוץ כינרת במהלך שנת 1952 והציעו את התפקיד לשאול אביגור. הפעם קיבל שאול את ההצעה.

בחודש מרץ 1952, חתם יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה של הסוכנות, על זכרון דברים עם שילוח ולוינסקי **להפסקת פעילותו של "המוסד לעלייה ב"**. "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים" הופקד על ארגונה וביצועה של העלייה ממדינות ערב, במימון הסוכנות. ובמקביל בחודש מאי 1952 החל להתארגן, באופן עצמאי, הגוף החדש לטיפול ביהודי מזרח-אירופה. תחילה הוא כונה בשם ביל"ו ומאוחר יותר החליט שאול לשנות את שם הארגון ל"נתיב". בתקופה מאוחרת יותר נוסף גם הכינוי "לשכת הקשר של משרד החוץ" ככיסוי לפעילות "נתיב".⁶⁹

רומניה מאבדת את "המצפן" ומפסיקה את העלייה

השנתיים שבין שלהי 1951 וסוף 1953 היו שנות משבר ברומניה וביחסי רומניה-ישראל. מסע החיסול של התנועה הציונית ברומניה (ובכל מזא"ר בהוראת סטלין) היה בעיצומו ומאסרם

⁶⁸ בועז, **שם**, עמ' 263.

⁶⁹ השם "לשכת הקשר" לא קשור ללשכה ולא לקשר. גם זה היה קוד לחדר תקשורת שהיה במשרד החוץ בקרייה בת"א שאנשי "נתיב" השתלטו עליו לפני אנשי "המוסד" לאחר שמש"ה" עזבו לירושלים.

של מנהיגי התנועה בכל הדרגים הביא להתמרמרות רבה בישראל אשר הובילה לקריאתו בחזרה לארץ של אהוד אבריאלי ולבסוף להורדת דרג הנציגות בשתי המדינות מרמת צירות לרמת ממונה-על-היחסים.

במקביל, המאבק על ההנהגה בצמרת השלטון ברומניה הגיעה לשיאה ולהכרעה. בתאריכים 26-27 במאי 1952 הצליח ראש הממשלה גיאורגיו-דז' לבצע טיהור של מתנגדיו ולבסס את שלטון היחיד שלו ללא עוררין. מאז הפיכת 23 באוגוסט 1944, עלו לשלטון שתי קבוצות של מנהיגים קומוניסטים ברומניה. האחת, בראשותו של גיאורגיו-דז' התבססה על קומוניסטים שהיו אסירים בבתי הכלא בתקופת אנטונסקו. השנייה, בראשותה של אנה פאוקר שכונתה "סטלין בחצאית", התבססה על קומוניסטים שהיו בגלות בבריה"מ והגיעו יחד עם הצבא האדום. הרומנים, שלא רצו להעמיד בראש המדינה בן מיעוטים (אנה פאוקר הייתה יהודיה) החליטו לבחור לתפקיד רוה"מ את גיאורגיו-דז' ואנה פאוקר נבחרה לראשות המפלגה הקומוניסטית שכונתה "מפלגת הפועלים הרומנית" (P.M.R.). לאחר מכן היא מונתה לשרת החוץ וסגנית רוה"מ ועמיתיה לקבוצה (שכונתה "הקבוצה המוסקובאית"), וסילה לוקה התמנה לשר האוצר, וטיהוראי ג'ורג'סקו לשר הפנים (שניהם יהודים) וגם בדרגים נמוכים יותר מונו רבים מאנשי אמונם של שרי "הקבוצה המוסקובאית". גיאורגיו-דז' ראה בקבוצה זו איום מתמיד על הנהגתו וחיפש הזדמנות מתאימה להפרע מהם. ההזדמנות נפלה לידי בראשית שנת 1952 כאשר הגיעה הוראה ממוסקבה לבצע רפורמה מוניטרית של המטבע הרומני "הליי חלש מדי ובלתי יציב". שר האוצר לוקה היה אחראי על המשימה שהונחתה ממוסקבה, אולם כמו כל "הנחתה" מבחוץ מבלי לדעת את התנאים המקומיים לאשורם, רפורמת המטבע נכשלה. לוקה הואשם בבגידה ונאסר. מייד לאחר מאסרו של לוקה טס גיאורגיו-דז' למוסקבה לדווח לסטלין שלא הצליחו לבצע את הוראתו וביקש את תמיכתו לבצע טיהור ולסלק את כל חברי "הקבוצה המוסקובאית". סטלין נתן אישור עקרוני, אולם מולוטוב, מבכירי המפלגה בבריה"מ, דיבר בזכותה של פאוקר ולברנטי בריה, שהיה ממונה על שירותי-הביטחון שם, בזכותו של ג'ורג'סקו כך ששניהם אמנם נעצרו, נחקרו וסולקו מכל תפקידיהם אבל לבסוף שוחררו ממאסר.⁷⁰

כך קרה שאנשי המפתח היהודים שתמכו בעלייה מרומניה בארבע השנים האחרונות נעלמו מההנהגה הרומנית. ההשפעה העיקרית הייתה לסילוקם של אנה פאוקר, הדמות הבולטת והחזקה ביותר, וג'ורג'סקו, שר הפנים שהיה ממונה מעשית על ההגירה כולל הוצאת האשרות והצדדים הארגוניים. יחד אתם "טוהר" גם תת-השר לסחר-חוץ רדולסקו שהיה אבי ההסכם של "ציוד נפט תמורת יהודים" ונחשב למקורב ל"קבוצה המוסקובאית". בבת אחת נעלם הגורם העיקרי שאיפשר את עליית יהודי רומניה לארץ ישראל.

⁷⁰ Ștefan Bosomitu, *Epurarea „grupului moscovit”* (26-27 mai 1952), **IICCMER**, 27 May, 2013.

באותה תקופה התרחשו גם כמה אירועים בזירה הבינ"ל שהשפיעו בעקיפין על נושא העלייה. בשנת 1952 החל משפט סלאנסקי ונעצר מרדכי אורן בצ'כוסלובקיה, ב-1953 התחיל משפט הרופאים בברה"מ. המלחמה הקרה הייתה בשיאה. בפרואר 1953 הונח מטען נפץ רב-עוצמה ליידי בניין צירות בריה"מ בישראל. מהפיצוץ נגרם נזק כבד לבניין ושלושה מעובדי הצירות נפצעו – ובריה"מ הודיעה על ניתוק היחסים ויחד אתה ניתקו את היחסים הדיפלומטים עם ישראל כל מדינות הגוש המזרחי (למעט בולגריה). ימים ספורים אחר-כך במרץ 1953 מת סטלין ולאחר תקופה לא קצרה של שלטון קולקטיבי ומאבקי כוחות בצמרת המדינה והמפלגה הקומוניסטית הצליח ניקיטה חרושצ'וב לבסס את מעמדו כמנהיג בריה"מ. ההנהגה החדשה ברומניה אשר איבדה את מרבית האישים המוכשרים ביותר שלה, אלו שהצליחו לקיים בשנים עברו יחסים טובים עם ישראל, ואשר הושפעה עמוקות מהאירועים בעולם ומותו של סטלין – העוגן של מדיניותה, עמדה נבוכה ובלתי מוכנה למצב החדש. הנהגת רומניה ניצבה בפני החלטה שלא היו לה כלים להתמודד אתה בדבר המדיניות שיש לנקוט לגבי יהודי רומניה והיחסים עם ישראל. בהעדר ידע וניסיון בתחום, ולאחר שגם כך היחסים בין המדינות התקררו עקב הורדת דרג הנציגויות, החליטה ממשלת רומניה להשלים את חיסול התנועה הציונית ע"י השלמת מאסר כל המנהיגים שעדיין היו חופשיים ולהפסיק את מתן אשרות העלייה לישראל.

בנוסף, נסגר "הועד היהודי הדמוקרטי" כיוון שסיים את תפקידו, עם חיסול התנועה הציונית (על מנהיגיה) והמפלגה הקומוניסטית שלטה ללא עוררין על האוכלוסייה היהודית. מאותו הרגע המייצג היחידי של הקהילה היהודית ברומניה כלפי השלטונות היה **הרב משה רוזן** אשר נבחר בשנת 1948 לרב הראשי של הקהילה (במקומו של אלכסנדר שפרן) בתמיכת המפלגה הקומוניסטית.⁷¹ עד אז התנהל מאבק סמוי וגלוי חריף ביותר על השליטה בפדרציה של הקהילות היהודיות, בין "הועד היהודי הדמוקראטי" לבין הרב הראשי. ובאותה העת, כשנדמה היה שאבד חינו של הרב הראשי בעיני השלטונות, נפתר הקונפליקט לטובתו.

על מה בעצם ניטש המאבק בין הרב הראשי ל"ועד"? אנשי ה"ועד" ראו בתפקידם הזדמנות לעשות לחיסולו של קיום יהודי נפרד, ולהתבוללות היהודים בקרב העם הרומני. הם היו "כלבי שמירה", שדאגו כי חס וחלילה הקהילה לא תשוב לפעילות יהודית ממשית. ואילו הרב הראשי נאבק על שמירת הקיום היהודי, על חופש הפולחן ועל השגת משאבים למימוש חופש זה, כגון תשמישי קדושה, מצות לפסח, בשר כשר וכו'. כן השתדל לקיים "תלמוד תורה"

⁷¹ הרב **דוד משה רוזן (Moses Rosen 1912 - 1994)** היה רב ראשי של יהודי רומניה בשנים 1948-1994 ונשיא הפדרציה של הקהילות היהודיות ברומניה בשנים 1964-1994. החל משנת 1957 היה חבר בפרלמנט הרומני, תחת השלטון הקומוניסטי וגם אחרי חזרת השלטון הדמוקרטי (בדצמבר 1989) מטעם אחד מהרבעים של בוקרשט. בימי הדמוקרטיה המחודשת ברומניה נבחר כחבר כבוד של האקדמיה הרומנית. בשנותיו האחרונות קיבל גם אזרחות ישראלית וכיהן גם כיושב ראש הנהלת בית התפוצות בתל אביב.

לאותם ילדים שהוריהם רצו שילמדו מעט את מקורות הדת היהודית. ואם קודם נדמה היה שאנשי ה"ועד" יצליחו לחסל כל דבר יהודי, האירה עתה ההצלחה את פניה לרב הראשי.



הרב משה רוזן

היחיד בממשלת רומניה שניסה להתריע בפני מפנה קיצוני זה במדיניות העלייה לישראל היה שר ההגנה בודנראש, אבל כיוון שהנושא לא היה בתחום סמכותו והוא לא רצה להתעמת עם גיאורגיו-דז' – רוה"מ ומנהיג המפלגה, לא הייתה כל השפעה למחאתו. וכך, נגדעה באחת העלייה לישראל שהייתה כבר שיטתית ומאורגנת. 220,000 יהודים נשארו עדיין ברומניה, מנועים מלעלות ומנותקי קשר כאשר מנהיגיהם בבתי סוהר.

"נתיב" קמה ומתארגנת – היקף, היערכות ופעילות

בשלוש השנים הראשונות, עד סתיו 1955, פעל "נתיב" במסגרת "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים". איסר הראל ושאול אביגור ניהלו במשותף את ענייני "נתיב" ואנשי "המוסד" סייעו גם במשימות של "נתיב" ולהיפך. הראל היה מעורב בפעילות השוטפת של "נתיב", ובמיוחד בתחום הארגוני והמבצעי שנגע לפריסת אנשי "נתיב" ולפעילותם. כששאול, שהה רב הזמן בציריך. חלק מפעילות "נתיב" נוהל יחד ע"י הראל ושאול, לרבות מפגשים עם שליחי "נתיב" באירופה ותדרוכם.

לאחר כשלוש שנים נפרד "נתיב" מ"המוסד". איסר הראל טען כי העומס והאחריות שהיו מוטלים עליו כראש "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים" הקשה עליו להחזיק בתפקיד הכפול.⁷² סיבה נוספת להסתלקותו של הראל מענייני "נתיב" הייתה התוצאות הזעומות

⁷² בועז, **שפ**, עמ' 265.

שהניבו, עד אז, פעולות הארגון (ואולי גם פרישתו של בן גוריון לשדה בוקר והחלפתו ע"י משה שרת – גיסו של אביגור). הפעילות של "נתיב" בתקופת היותו חלק מ"המוסד" התמקדה בעיקר במילוט יהודים בודדים מהארצות שמעבר ל"מסך הברזל" באמצעות מבריחים מקצועיים, תעודות מזויפות ומתן שוחד, כמעין המשך לפעילות "המוסד לעלייה ב". גישה זו הסתכמה בהברחתם של לא יותר מעשרות אנשים בודדות בשנה ופריצת דרך בטיפול ביהודי רומניה, חידוש העלייה ושחרור אסירי-ציון, נראתה רחוקה ובלתי מעשית.

במובנים רבים היה "נתיב" גרסה ממלכתית והמשך טבעי של "המוסד לעלייה ב": היה זה גוף חשאי, שפעל הרחק מאור הזרקורים, שייעודו – לקשור קשרים עם יהודים מארצות מצוקה, לסייע לקהילות היהודיות באותן ארצות ולפעול כדי להעלותן לארץ – לא היה שונה מהותית, ממטרותיו של "המוסד לעלייה ב". גם דרכי הפעולה של "נתיב", חרף העובדה שאנשיו פעלו מטעמה של מדינה ריבונית ועצמאית, הזכירו לא במעט, את שיטות הפעולה של "המוסד לעלייה ב". "נתיב" פעל אף הוא בתחום האפור שבין החוקי לבלתי חוקי: שליחי הארגון החזיקו אמנם בדרכונים ובכיסוי דיפלומטי, אולם פעילותם במזרח-אירופה נשאה אופי חשאי ולא עלתה בקנה אחד עם כללי-הנוהג הדיפלומטי, מה שגרם לגירושם של חלק מאנשיו מרומניה (וגם מבריה"מ ומהונגריה). ברומניה, נחשבה הוצאת יהודים מתחומה ללא היתר השלטונות, כעבירה על החוק.

בדמיון רב לימי ה"הגנה" וההעפלה, שחזרו ב"נתיב" שיטות העבודה של ימי המחתרת: בתכתובות בין אנשי "נתיב" לבין עצמם, הוצמדו כינויים לכל אחד מהשליחים ואנשי המטה ולכל זירת פעולה (ולעתים כמה כינויים שהתחלפו). כינוי של שאול אביגור, למשל, היה **לב**, על אותיות הסיום של שמו המקורי: **שאול מאירוב**.⁷³

המגויסים הראשונים ל"נתיב" היו בעיקר מקרב ותיקי "המוסד לעלייה ב", אנשים מנוסים ששאול הכיר אישית ובטח בהם, רובם ככולם חברי התנועה הקיבוצית. **ראשון לכולם (עוד לפני שאול) היה שייקה דן**. אליו הצטרף משה כרמיל, שעזב לשם כך את עבודתו בשב"כ, והתמנה לתפקיד זהה לזה שמילא ב"מוסד לעלייה ב": ריכוז עבודת המטה של "נתיב", ובכלל זה גיוס אנשים חדשים וטיפול במשפחות השליחים שנשארו בארץ. לכל ארץ נשלחו שליחים שהיו בני המקום ושלטו היטב בשפתו. הם שולבו בסגל הנציגות הישראלית במקום שירותם, כמו לדוגמה, שלמה מישורי שעבד בשב"כ ולבקשתו של שאול עבר ל"נתיב" לצוות רומניה.⁷⁴ אנשי "נתיב" נבחרו לתפקידם על-פי אמות המידה ששאול בחר לפיהן את פעילי "המוסד לעלייה ב". הדגש בבחירתם לא היה על ניסיון דיפלומטי או הכשרה מודיעינית, אלא על רקע תנועתי ורעיוני מתאים ועל "מוטיבציה ציונית גבוהה" ואמונה בשליחות.⁷⁵

⁷³ שלמה ברקאי, **"העיקר שיבואו יהודים..." – פעילות "נתיב" ברומניה 1952-1991**, "נתיב"-מורשת, 1997,

עמ' 57.

⁷⁴ ברקאי, **שם**, עמ' 56.

⁷⁵ אטינגר, **שם**, עמ' 351.

מידת האפקטיביות וההצלחה של עבודת שליח "נתיב" במזרח-אירופה הייתה מותנית, במידה רבה, במרקם היחסים ובמידת שיתוף הפעולה בינם לבין ראש הנציגות, הציר או השגריר ואנשי צוותו. למשרד החוץ ולנציגויות הישראליות במזרח-אירופה היו קשיים רבים עם עבודת "נתיב". ראשי הנציגויות נאלצו לקבל אנשים חסרי הכשרה וניסיון דיפלומטי למשרות בכירות בניציגויותיהם בלא שנשאלו לדעתם. להלכה היו שליחי "נתיב" כפופים לראש הנציגות ומילאו גם תפקידים דיפלומטיים רגילים, אך למעשה פעלו באורח עצמאי, פעמים בניגוד לאינטרסים אחרים של הנציגות. הם נפגשו עם יהודים וחילקו להם חומר בלא לידע את ראש הנציגות וגם בלא לשתפו בתוכן המברקים שנשלחו אליהם ממטה "נתיב" בארץ.

ארגון "נתיב" פעל בשנות החמשים ממפקדה עורפית בארץ ובאמצעות שתי שלוחות באירופה: מרכז מבצעים בוינה ומפקדה קדמית בציריך. אוסטריה הייתה מקום נוח למבצעים מיוחדים בתחומים האופרטיבי והפיננסי בשל קרבתה הגיאוגרפית למדינות מזרח-אירופה ומשום היותה "ארץ-גשר" למערב. עם סיום מלחמת העולם השנייה חולקה וינה בין ארבע המעצמות ומצב זה איפשר תנועה חופשית מאזור לאזור ופעילות כמעט ללא פיקוח, בעיקר באזור הכיבוש האמריקאי. העיר שימשה נקודת מעבר למי שיצאו או נמלטו מארצות הגוש המזרחי למערב. תנועות שליחי "נתיב" בין רומניה לוינה לא עוררו חשד ופעולות המילוט של "נתיב" הוכוונו מוינה. גם הדואר הדיפלומטי של נציגי "נתיב" במזרח-אירופה היה מגיע בדרך-כלל, לוינה בדרכו לארץ.

בינואר 1953 הגיעו לוינה שייקה דן וגרישה (צבי) שינקמן, איש כפר גלעדי, גם הוא מפעילי "המוסד לעלייה ב" בעבר, והתמקמו בבניין הקונסוליה הישראלית. אליהם הצטרף משה כרמיל והעביר לשם את עבודת המטה והטיפול בנושאים האישיים של שליחי "נתיב". שלוחת "נתיב" בוינה נועדה לרכז את הפעילות מול הנציגויות הישראליות במזרח-אירופה והקשר עם אנשי הארגון נעשה באמצעות בלדרים ומפגשי עבודה שנערכו בוינה. הכספים לפעילות השוטפת של "נתיב" במזרח-אירופה וליהודים שם הועברו גם הם מוינה.

המפקדה הקדמית של "נתיב" בציריך הוקמה כדי להרחיק את תשומת הלב מהפעילות שהתבצעה בתחומי אוסטריה. וגם משום יתרונותיה של שוויץ הנייטרלית כמרכז פיננסי בינלאומי. שאול אביגור התמקם בציריך ומשם ניהל את פעילות "נתיב". משרדו של ראש "נתיב" שכן באגף נפרד בבניין הקונסוליה. הפרדה גמורה שררה גם בין תפקידי הקונסוליה למשימות של שאול ואנשי צוותו. כל הדואר של שליחי "נתיב" בארצות מזרח-אירופה הועבר לעיונו; המברקים שודרו לוינה ומשם לציריך ועותקים של מכתבים שהגיעו לוינה הועברו אליו בדואר דיפלומטי, באמצעות בלדר של "נתיב". שאול הרבה בהתכתבות עם שליחי "נתיב" בארצות השונות. הוא קיבל מהם דו"חות ועדכונים שונים על עבודתם, ובמכתבי התשובה והמברקים, שהקפיד לנסח בדייקנות ולכתוב במו ידיו, היה מעביר לשליחים ולמפקדה העורפית בארץ, דרישות והנחיות אופרטיביות מפורטות. שליח "נתיב" בארצות

השונות נהנו ממידה רבה של אטונומיה, שהזכירה את מתכונת עבודתם של שליחי ההעפלה לפני קום המדינה. בעניינים שבהם היו להם התלבטויות או חילוקי דעות היו נועצים עם השלוחה בווינה וכשגם שם לא נמצא פתרון הייתה הסוגיה מועברת להכרעת שאול, שהיה מקבל דיווחים גם על כל ההכרעות שנתקבלו בווינה. אחד מאנשי "נתיב", ששימש באותן שנים בלדר באירופה, הגדיר את ההירארכיה הפיקודית של "נתיב" כך: **"שאל היה אומר מה לעשות ושייקה דן היה קובע איך לעשות"**.⁷⁶

מייד לאחר הקמת "נתיב" ובמסגרת המפקדה העורפית בארץ הוקמה בה **המחלקה הרומנית** בראשותו של שלמה לייבוביץ'-ליש, שעמד בראשה למעלה משלושים שנים. אחד התפקידים המרכזיים של מחלקה זו היה לרכז מידע רב ככל האפשר על האוכלוסיה היהודית ברומניה בהיבט של "עולים בכח". תפקיד זה הצריך הקמת מאגר מידע שהתבסס על כרטסת נרחבת שכללה את הפרטים המירביים על האוכלוסיה היהודית. מאגר מידע זה הפך במרוצת הזמן למקור ללא תחליף על רומניה ויהודיה.



שלמה לייבוביץ' - לייש

במחלקה עבדו עשרה בעלי תפקידים שריכזו את הזנת הכרטסת, רשימת העולים, הסירובים, העזרה בחבילות ואשרות היציאה. משימה מועדפת הייתה הטיפול באסירי-ציון והקשר עם משפחותיהם.

העולים, בבואם ארצה, נתקבלו בשדה התעופה ע"י חיים וורצל, סוזי זנפט ועובדים נוספים של המחלקה. הם תוחקרו לקבלת מידע (ורישום) על מצוקת היהודים, בעיות עם השלטונות וכן מידע על יהודים הרוצים לעלות וזקוקים לעזרה.⁷⁷ מידע זה נאגר באמצעות הכרטסת. אחת ההצלחות הראויות לציון של המחלקה הרומנית ושיטת התחקור שלה הייתה פרשת "רסקו".

⁷⁶ בועז, **שם**, עמ' 273.

⁷⁷ ברקאי, **שם**, עמ' 12.

בקיץ שנת 1958 הגיע לישראל עולה חדש מרומניה יחד עם בני משפחתו מתוקף חוק השבות. במהלך תחקורו ע"י אנשי המחלקה הרומנית, הודיע שהוא מרגל רומני שהוחדר כסוכן למשימות ריגול בישראל, וביקש להיפגש עם גורם ביטחוני מתאים. לאחר תחקור מקיף הועבר העולה לידי השב"כ אשר החליט להכפיל את הסוכן והחל מבצע שקיבל את שם הקוד "רסקו". הסוכן הכפול פעל מול המודיעין הרומני "הסקוריטה". המבצע הוגדר על ידי רבים מהמעורבים בו כ"בית ספר של המודיעין המזרח אירופאי"⁷⁸.

במהלך הפעלתו של "רסקו" הצליחו בשב"כ לחשוף את הטכנולוגיה ואמצעי התקשורת של המודיעין הרומני ומפה של ארגוני הביון של מזרח אירופה. נחשפו דרכי הפעולה של מפעילי הסוכנים, שידורים מוצפנים ותיבות דואר מוסוות ברחבי הארץ. כמו כן חשפה הפעלתו של "רסקו" כתובות כיסוי בהן עשה שימוש המודיעין הרומני. בזכות המידע שהצטבר במהלך מבצע זה השתפרה באופן משמעותי יכולת הסיכול של השב"כ כנגד שירותי הביון המזרח אירופאים.

למעלה משמונה שנים נמשך מבצע "רסקו". בשב"כ החליטו על סיום הפעולה לאחר שהמפעילים הרומנים החלו להטיל על "רסקו" משימות שלא ניתן היה למלאן. בשב"כ הגדירו את רסקו כ-"המורה הטוב ביותר" שלימד את השב"כ להכיר את היריבים המזרח-אירופאים. באופן אירוני גם ב"סקוריטה" ראו ברסקו הצלחה גדולה. המחלקה טיפלה גם בתהליך קליטת העולים בישראל, כולל סיוע בקבלת תנאי קליטה טובים במרכזי הקליטה, באולפנים ללימוד עברית ובמקומות עבודה בהתאם למקצועות. שלמה לייבוביץ' נהג לבקר במרכזי קליטה כדי לשמוע על חבלי הקליטה של העולים מרומניה ולא אחת, בעזרת הארגון, נפתרו בעיות לא מעטות.

דרכים לחידוש העלייה ושחרור אסירי-ציון – חיפוש "הסדק בחומה"

שנת המשבר שעברה על השלטון ברומניה ב-1953 הביאה, כאמור, להפסקת העלייה ולתחילת "המשפטים הצבאיים" של אסירי-ציון. כאשר מחתה מדינת ישראל בצינורות הדיפלומטיים על נושאים אלו היא נענתה בנושא העלייה לאמר: עלייתם של אנשים שעברו הכשרה מקצועית תיפגע בכלכלה הרומנית ולכן יציאתם לא תמיד תתאפשר, וכן נטען שהיהודים מהווים חלק אינטגרלי מהעם והחברה הרומנית, ולא ניתן לאפשר לחלק חיוני שכזה להגר. החל מקיץ 1953, הובאו קבוצות, קבוצות של אסירי-ציון בפני בתי משפט צבאיים (כיוון שמרביתם הואשמו בריגול ובגידה). השפטים נידונו למאסר-עולם, להרבה שנות מאסר וגם לשלוש שנים בלבד. החל מראשית שנת 1954, התמלאו בתי הכלא ברומניה באסירים ציוניים. **ברומניה נרשמו 233 אסירי-ציון, יותר מבכל שאר מדינות המצוקה גם יחד (כולל בריה"מ).**⁷⁹

⁷⁸ שירות הביטחון הכללי, "רסקו" – הפעלת סוכן כפול מול המודיעין הרומני, Law.co.il4
⁷⁹ ראובן מירון, אסירי ציון במזא"ר – 1948-1968, "ניב"-מורשת, 2000, עמ' 3.

"נתיב" החל לפעול בכמה דרכים לפתרון בעיות אלו: הפעלת לחץ בינ"ל של מדינת ישראל בכל הצינורות הדיפלומטיים במטרה לשחרר את אסירי-ציון ולחדש את העלייה. הגעה חשאית ליהודים ברומניה על מנת לעודד את רוחם ולסייע להם מבחינה כלכלית, וארגון מחאה ציבורית והפגנות בארץ אל מול הצירות הרומניות.

הגעה חשאית ליהודים ברומניה

"מסך הברזל" שבתקופה זו של בין השמשות (המעבר מחסותו של סטלין להנהגתו של חרושצ'וב) העמיק את אחיזתו בארצות מזרח-אירופה נוכח תקופת אי הבהירות, אטם כל פרצה לרוח-מערבית וכמובן גם לקשרי ישראל עם היהודים בארצות אלה. אם נשמר מגע כלשהו עם אנשי הקהילות השונות, נעשה הדבר באמצעות ה"ג'וינט". תחת הסיסמה "לחם ומרק" היה לארגון הג'וינט היתר רשמי למחצה לסייע בפעילות סעד לנוקמים יהודים, במרבית הארצות הקומוניסטיות שמעבר ל"מסך הברזל", וכך הצליח להגיע לקהילות יהודיות ש"נתיב" התקשה להגיע אליהן. אחד הדברים הראשונים שעשה שאול אביגור עם כניסתו לתפקיד ראש "נתיב" היה חידוש קשריו עם הג'וינט באירופה. כבר באפריל 1953 יצא לפאריז כדי להפגש עם ראשי הג'וינט, ובהם מיודעו מתקופת מלחמת העולם השנייה, ג'ו שוורץ שבאותה תקופה כיהן כבר כמנכ"ל העולמי של הארגון. מיד עם הגעתו לציריך דאג שאול לחדש את שיתוף הפעולה עם הג'וינט, שלאחר המלחמה העתיק את מוקד פעילותו באירופה לז'נבה, הפעם בניצוחו של צ'ארלס ג'ורדן (Jordan)⁸⁰ - הנציג באירופה, לפסים מעשיים בדומה לזה שהיה בין "המוסד לעלייה ב" לג'וינט בתקופת המלחמה. כדי לעקוף את האיסור האמריקאי להעברת כספים למדינות שמעבר ל"מסך הברזל" (לעומת ההיתר לסייע לארגונים), הוחלט ב"נתיב" להשתמש בשם הפיקטיבי "עזריאל" ככיסוי לפעולותיו. כאילו עומד מאחוריהן ארגון הזכאי להסתייע בג'וינט למטרות הומניטריות.⁸¹

בעזרת הג'וינט וקשרים שהיו לעקיבא לוינסקי בשוויץ, החל שאול לארגן, במאי 1954 מבצע של משלוח חבילות ליהודים במזרח-אירופה ובכלל זה לרומניה. הג'וינט נרתם לממן את המבצע. גם הפעם, כמו בתקופת מלחמת העולם השנייה (בש"ת"ף עם "המוסד") התעורר ויכוח מי ינהל את משלוח החבילות? הג'וינט שמימן את החבילות או "נתיב" שהשליטה במבצע זה העניקה לו השפעה רבה על הארגונים היהודיים במזרח-אירופה. לבסוף הוסכם כי הג'וינט יסתפק במימון המבצע, והאחריות למשלוח החבילות תהיה בידי "נתיב".

⁸⁰ צ'ארלס ג'ורדן החל את פעילותו בג'וינט בשנת 1941 כמנהל פעילות הג'וינט באזור הקאריבי, שם סייע לפליטים יהודים בקובה אשר נמלטו מגרמניה הנאצית. הוא שימש בהמשך כמנהל פעילות הג'וינט במזרח הרחוק (1945), מנהל מחלקת ההגירה של הג'וינט בפאריס (1948) וכמנהל הכללי לפעילות הג'וינט מחוץ לארצות הברית (1955). בשנת 1965 מונה למנהל הכללי של הג'וינט העולמי. ג'ורדן נרצח בפראג ב-16 באוגוסט 1967. הרצח נותר בלתי מופענח עד היום.

⁸¹ בועז, שפ, עמ' 273.

פעולות הגיוינט שהחלו לאחר המלחמה ברומניה והתפרסו במרוצת הימים גם על שאר מדינות מזרח-אירופה לא נמשכו לאורך זמן. בתקופה זו בה הודק הפיקוח על כל פעילות מערבית החלו להתייחס למשרדי הגיוינט ברומניה ובשאר מדינות מזרח-אירופה כ"קני מרגלים" ו"סוכני ה-CIA. ב-1950 גורשו אנשיו מרומניה ואפילו את המילה גיוינט אסור היה להזכיר. על מנת לעקוף מכשלה זו הקים "נתיב" בשוויץ "ארגון לעזרה" (Societe de Secour). המשלוחים נעשו באמצעות חברה מסחרית פיקטיבית שהוקמה בז'נבה ובראשה עמד עורך-הדין ד"ר ארווין היימן, נשיא הקהילות היהודיות בשוויץ, שלשאל היו קשרים הדוקים אתו עוד מהתקופה בה שהה בז'נבה בענייני רכש (במלחמת העצמאות), והפך גם לידיד קרוב של שייקה דן. החבילות נשלחו לכתובות של מאות משפחות ברומניה (ואלפים לשאר מדינות מזרח-אירופה) על פי רשימות שנאספו במחלקת רומניה במפקדה העורפית בתל אביב ע"י אנשיו של שלמה לייבוויץ-ליש מיהודים שהגיעו מרומניה. המשלוח עצמו התבצע בסיוע ארגון "הצלב האדום הבינ"ל". בחבילות היו מצרכי מזון בסיסיים, בגדים וגם בדים, שמקבלי החבילות יכלו למכרם. לחבילות שנשלחו גם למשפחות אסירי-ציון ברומניה היה לבד מערך חומרי גם איתות מוסרי למקבליהן כי יש מי שדואג להם וחושב עליהם. נוסף לכך הועברו למוסדות יהודיים ויחידים ברומניה כספים ותלושי-קניה, שווי-כסף, באמצעות אנשי "נתיב" ושליחים, וכשהזדמן גם ע"י תיירים. כך התאפשר להכניס מטבע-זר (דולרים) לרומניה באופן חוקי.

בשנים 1954-1955 התחיל "נתיב" לשלוח תמיכה חודשית במזומנים לנוקמים היהודים ברומניה. רבים פוטרו מעבודתם עם הגשת בקשות העלייה לישראל. ליהודים שביקרו בצירות בבוקרשט וביקשו תמיכה ניתנו כספים לכל מקרה לגופו.

להלן רשימת התמיכה בשנת 1955:

- עזרה רגילה לנפש – 800 ליי לחודש.
- לאסיר-ציון בודד – 1,000 ליי לחודש.
- לאסיר-ציון עם משפחה – 1,500 ליי לחודש.
- לאחר שחרור מבית הכלא – 6,000 ליי בתשלום חד-פעמי.

במקרים מיוחדים, ניתנה העזרה לשישה חודשים מראש. הכספים חולקו ע"י אנשי "נתיב" לסייענים שנקראו "מחלקים", אשר חילקו איש-איש באזורו לפי רשימות שקיבלו. בסיוורים של אנשי "נתיב" בערי שדה חולקו כספים לבתי כנסת ולמוסדות יהודיים בהתאם לצורך.⁸² במסגרת זו פעלו חמישה "מחלקים". לא אחת עקבה יחידה מיוחדת של שירות הביטחון הרומני אחר שליחי "נתיב" ועלתה על חלוקת הכספים ע"י מעצר וחקירה של היהודים המעורבים בכך. הכלל העיקרי של שליח "נתיב" היה, לא לסכן את היהודים ולמנוע את

⁸² ברקאי, שם, עמ' 27.

חשיפתם ע"י שירות הביטחון הרומני. למרות זאת, חלק ניכר מבאי הנציגות נעצרו בצאתם ממנה ונלקחו לחקירה על טיב הביקור של שליח "נתיב" עמו נפגשו. באופן זה לשירות הביטחון הרומני ה- Securitate, הייתה תמונת מצב די ברורה בדבר מאפייני פעילות "נתיב" ברומניה, ובשלב די מוקדם.

ערוץ נוסף באמצעותו הגיע "נתיב" ליהודי רומניה היה הערוץ הדתי. מאז שבוטל "הועד היהודי הדמוקרטי" ב-1953, הפך הרב רוזן לכתובת היחידה של הקהילה היהודית ברומניה שקיבלה הכרה רשמית של השלטונות.⁸³ שייקה דן חיפש דרכים כייצד לנצל ערוץ זה. בה בעת, שקל אמיל בודנרש שהפך בשנת 1955 גם לסגן ראש ממשלת רומניה והאיש המקורב ביותר לגיאורגיו-דז', לנצל את הרב רוזן לשיפור תדמיתה של רומניה במערב באמצעות היהדות הבינ"ל במטרה לשדרג את סחר-החוץ שלה ומעמדה הדיפלומטי. באותה שנה הורשה הרב רוזן לצאת מגבולות רומניה ולהשתתף בכנס השלום הבינ"ל בהלסינקי ולהפגש עם רבה הראשי של יהדות שבדיה, הרב קורט ווילהלם בכנסים תיאולוגיים שנערכו בשבדיה וברומניה. בשנת 1956 לפני נסיעתו של רוזן לשבדיה, הוא ביקש מבודנרש לאפשר למנהיגי יהדות רומניה שנדונו לתקופות מאסר ארוכות לעלות לישראל וקיבל הבטחה חיובית ואף הבטחה לשחרר עוד 200 יהודים באם שליחותו של רוזן תצליח.⁸⁴ ערוץ זה הניב מעט מאד תוצאות לרומניה אולם הוא איפשר לשייקה דן להעביר מסר לבודנרש המבקש לקבל אישור לקבלת כסף מתורמים יהודים בעולם עבור הקהילה היהודית ברומניה, ובודנרש אישר.

ארגון המחאה הציבורית בישראל

בשנת 1952, הוגשה לנציגות רומניה בישראל פטיציה בחתימת 30,000 יהודים בישראל, המבקשים היתרי עלייה עבור בני משפחותיהם – שנשאר מאחור כאשר פסקה העלייה. בראשית שנת 1954, בתיאום עם "נתיב" הוקם בישראל ארגון יוצאי רומניה אשר מטרתו המוצהרת הייתה טיפול בפיצויים המגיעים ליהודי רומניה עקב השיתוף עם הנאצים במלחמת העולם השנייה. מטרת-משנה הייתה לעסוק ב**איחוד משפחות**.⁸⁵ בראש הארגון עמדו אידוב כהן,⁸⁶ יצחק קורן,⁸⁷ פוקה הירש⁸⁸ ואישי ציבור אחרים.

⁸³ אטינגר, **שם**, עמ' 358.

⁸⁴ Radu Ioanid, **The Ransom of the Jews**, Chicago, 2005, p. 71.

⁸⁵ ברקאי, **שם**, עמ' 10.

⁸⁶ **אידוב כהן** (בלידה - **ישעיהו דב כהן ויזנפלד**), (1909 - 1998) סופר, מתרגם, פובליציסט ופוליטיקאי ישראלי, חבר כנסת. נולד ברומניה ועלה לארץ ישראל בשנת 1940. הוא כתב בשפות יידיש, עברית ורומנית.

⁸⁷ **יצחק קורן** (1911–1994) איש ציבור ישראלי שכיהן כחבר הכנסת מטעם מפא"י והמערך, סגן שר האוצר, מזכיר תנועת המושבים ומזכ"ל תנועת העבודה הציונית.

⁸⁸ **פוקה הירש** (1908–1978) איש עסקים ישראלי שיצר לעצמו תדמית של בליין בינלאומי ונחשב כמוביל במה שנקרא בתקופתו "החוג הנוצי"ן".



יצחק קורן

הארגון טען כי ההבטחות החוזרות ונשנות של ממשלת רומניה הן "משחק טראגי בסבל אנושי", ושכל מי שפרסם את ההבטחות הללו פשוט שירת את האינטרסים של מדינה המקשיחה את ליבה לנוכח הטרגדיה של אלפי בני אדם.

התארגנה פעילות ציבורית ענפה. נציגויות רומניה בישראל ובמערב היו בלחץ ציבורי בלתי פוסק. גם הכנסת הביעה את מורת רוחה מאדישותם של שלטונות רומניה לבעיה אנושית הנוגעת לזקנים, נשים, ילדים ושרידי משפחות מהשואה. במקביל התנהל מאבק למען שחרור אסירי-ציון שנמקו בבתי הסוהר ברומניה, בגלל האשמות ועלילות שהזכירו את משפטי סלאנסקי ומרדכי אורן בצ'כוסלובקיה.

החל מקיץ 1953 הובאו קבוצות-קבוצות של אסירי-ציון בפני בתי משפט צבאיים. השיא היה בחודש מרץ 1954 כאשר הובאו למשפט האישים הבולטים ביותר של התנועה הציונית ברומניה. במשפט זה היו 13 נאשמים כשהמוכרים ביותר היו: א.ל. זיסו, משה בנבניסטי, עורך-הדין ז'אן כהן ומלה ינקו. שלושת הראשונים נדונו למאסר-עולם עם עבודת פרך וכל היתר לשנות מאסר ממושכות.⁸⁹

בתגובה, התנהל בישראל מאבק נחוש לשחרור אסירי-ציון שהתבטא בשיאו בשביתת רעב של מנהיגי יוצאי רומניה בישראל, בין 23-27 במאי 1954, שנערכה ברחבה שמול בית-הכנסת הגדול בתל-אביב. האירוע זכה לכותרות ראשיות בעיתונות בארץ ובעולם והדי המחאה הגיעו גם לרומניה.

הפגנה זו והפעילות הציבורית בארץ ובעולם חשפה את הנושא וגרמה לויכוח ער ונוקב בצמרת המפלגה הקומוניסטית ברומניה בדבר המדיניות שיש לנקוט בשאלה היהודית. השלטונות ברומניה החלו לשקול את הנזק מול התועלת שיש להם בגישתם כלפי היהודים.

⁸⁹ Florin C. Stan, Relatile bilaterale Romania-Israel, (1948-1959) o cronologie, **Caiete Diplomatice Anul 2**, 2014, p. 29.

תוך הכרה מלאה בחשיבותם של יחסים תקינים עם יהדות המערב וההשפעה שיש לישראל על יהודי העולם החופשי, הגיעה ההנהגה הרומנית למסקנה, כי הנוק מדיכוי הקהילה היהודית וחסימת העלייה לישראל עולה על התועלת שבנקיטת מדיניות אנטי-יהודית וציונית לפי הדוגמה הסובייטית.⁹⁰ אמיל בודנראש, שר ההגנה, שתמך מתחילת דרכו (עוד מהשת"ף בין המחותרות בתקופת מלחמת העולם השנייה) במדיניות סובלנית כלפי היהודים והתנועה הציונית נמצא כעת בעמדה דומיננטית בהקשר לאסירי-ציון אשר מרביתם נשפטו במשפטים צבאיים ומאותו הרגע היו בתחום סמכותו. נוכח ההתלבטות בהנהגה הרומנית החל בנקיטת מספר פעולות שלבסוף עיצבו את המדיניות הרומנית (ראה לעיל יחסו לרב רוזן).

החל משלהי שנת 1954 החלו אסירי-ציון חוזרים לבתייהם. הראשונים היו אלה שנידונו לשנות מאסר מעטות, יחסית והשתחררו לאחר שריצו את עונשם.

בקיץ 1955, השתנתה המגמה, המצב בבתי הכלא הוטב, והתקווה להשתחרר הרקיעה שחקים. נתקבלו ערעורים בכמה וכמה משפטים, יש משפטים שנידונו מחדש. מה שלא עשו בתי המשפט, נעשה ע"י חנינה (בהכוונתו של בודנראש). בין קיץ 1955 לאביב 1956 שוחררו כל אסירי ציון.

היחסים בין ישראל ורומניה השתפרו. שוב נתקבלו בקשות לעלייה ע"י משרד הפנים הרומני. בחודש יולי 1956 התאפשר למנהיגי התנועה הציונית ברומניה א.ל. זיסו ומשה בנבניסטי לעלות לישראל ובכך ניתן האות הסופי לשינוי במדיניות הרומנית. כל אסירי-ציון לשעבר מיהרו להגיש בקשות לעלייה.

ב- 17 בספטמבר 1956 הגיש הד"ר אריה הראל את כתב האמנתו לנשיא האסיפה הלאומית ברומניה פטרו גרוזה ובכך שידרגה ישראל שוב את נציגותה בבוקרשט לרמת צירות. בעקבות כך ובמקביל, באותו החודש, קיבלו כל אסירי-ציון הודעות שבקשותיהם לעלייה אושרו. רק חברים ספורים דאגו לאסוף את המסמכים והאישורים הדרושים. רובם פשוט לא האמינו שעלייתם קרובה. מי שהניירות נמצאו בידו ביום רביעי הראשון לאחר קבלת ההודעה (את אישורי העלייה היו משחררים בימי רביעי) – זכו מיד באשרת נסיעה ועלו ארצה. כל השאר איחרו בשבוע באיסוף האישורים הרבים שנדרשו להמציא ושבוע זה היה פטלי עבורם.

המרד ההונגרי שהתרחש בין ה- 23 באוקטובר 1956 ל- 5 בנובמבר, אשר במהלך דיכוי פלשו להונגריה כוחות הצבא הסובייטי מתוך שטח רומניה, גרמו לתסיסה גם בערי רומניה. בעת רגישה זו כאשר כוחות צבא סובייטי רבים על אדמת רומניה הוחלט בצמרת "מפלגת הפועלים הרומנית" לקדם את בני הלאום הרומני בכל מוסדות המדינה. במקביל, ועל-מנת לא להרגיז את בריה"מ החליטו להפסיק מיד את העליה שחודשה לישראל בנימוק של מלחמת סיני (29 באוקטובר – 4 בנובמבר 1956) שהתרחשה במקביל. בכל המפעלים במדינה ובמוסדות השלטון הוסבר ליהודים שהאינטרס העליון של המפלגה דורש "עשיית צדק" לגורם הלאומי

⁹⁰ Stan, *Ibid*, p. 31.

הרומני ורבים מבעלי התפקידים הבכירים ממוצא יהודי, נתבקשו לפנות את מקומותיהם לבעלי לאומיות רומנית. כדי למתן את תחושת הקיפוח הקיימת בקרב האוכלוסייה בעלת הרוב במדינה, ולאור המאורעות במדינה השכנה חששו השלטונות שרבים מהרומנים שגם כן שטמו את הרוסים, עלולים לנקוט בצעדי מרד דומים, ויש "לשחרר קיטור". החלטה זו גרמה להלם בקרב יהדים רבים, פעילי מפלגה ותיקים, שמזה 12 שנים התמסרו בלב ונפש לרעיון הקומוניסטי, גדלו עם המפלגה, התכחשו לבני עמם, ראו עצמם כרומנים לכל דבר, ועתה נאמר להם, שעליהם לפנות את מקומותיהם. התוצאה הייתה הגברת הלחץ לעלייה. לאלה שרצו לעלות מתמיד כי ראו את עתידם בישראל, נוספו חוגים חדשים, מבין אלה שאיבדו את עולמם, אך סוף-סוף למדו על בשרם שיהודים הם, ואין מנוס מזה, אף לא במשטר הקומוניסטי.

כעבור חצי שנה, במאי 1957, כאשר נחתם "חוזה השלום" החדש בין ממשלת בריה"מ וממשלתו של יאנוש קאדר בהונגריה, הושגו הכוחות הרוסים בחזרה לבריה"מ (מלבד חיל מצב שנשאר בהונגריה) ורומניה יכלה לבדוק מחדש את מדיניותה בכלל וכלפי ישראל והיהודים בפרט. בחודש מרץ 1957 גם סיימו כוחות צה"ל את נסיגתם מהשטחים שכבשו במלחמת סיני כך שגם נושא זה לא יכול היה להמשיך ולהוות תירוץ לאי חידוש העלייה לישראל.

במקביל גבר הלחץ הבינלאומי והישראלי. מבצע "איחוד משפחות" מטעמים הומניטריים, אותו יזם "נתיב", פעל את פעולתו. זמן קצר לאחר עלייתם של מנהיגי התנועה הציונית מרומניה לישראל הוקם, שוב בתיאום עם "נתיב" בחודש מרץ 1957, ארגון "התאחדות עולי רומניה בישראל" (HOR) אשר בראשו הועמדו משה בנבניסטי וז'אן כהן ואליהם הצטרפו אידוב כהן ויצחק קורן מ"ארגון יוצאי רומניה" (שהוקם קודם). הארגון שם לעצמו מטרה לשפר את היחסים בין ישראל לרומניה ובעיקר לחדש את העלייה.⁹¹

נציגי רומניה בחו"ל נתקלו בשאלות מביכות על כל צעד ושעל: "מדוע אין אתם מרשים למשפחות להתאחד?" הבעיה הגיעה שוב לדיון בצמרת המפלגה הקומוניסטית הרומנית. בודנראש, שנהנה בעת הזו ממעמד מיוחד,⁹² שוב הציג עמדה התומכת בחידוש העלייה לאמור, כי היהודים השתלבו בדרך כלל יפה בחברה הסוציאליסטית ורק חלק מהם, עשרת אלפים איש להערכת המומחים (שנקראו להביע את דעתם), אשר להם קרובי משפחה מדרגה ראשונה בישראל, וכן קבוצות חברתיות שוליות, שתועלתן למשק הסוציאליסטית אינה חשובה, ירצו

⁹¹ Stan, *Ibid.*, p. 35.

⁹² בתקופת המרד ההונגרי, בעת הפלישה הרוסית להונגריה, כיהן בודנראש כשר התחבורה והתקשורת (בנוסף לתפקידו כסגן רוה"מ). בשלהי 1955 כשפרש מתפקידו כשר ההגנה הוא החזיר לשירות להחליפו, את מקורבו ליאונטין סלאז'ן (Salajan). בתקופת המרד, הקים את הפיקוד העליון לדיכוי מרד באם יפרוץ גם ברומניה. במפקדה זו היו חברים: בודנראש, סלאז'ן, אלכסנדרו דרג'יצ'י – שר הפנים וניקולאי צ'אושסקו. לא רק שלא פרץ מרד אלא שבודנראש קיבל הערכה מיוחדת מניקיטה חרושצ'וב על הסיוע שהגישה רומניה לצבא הרוסי בעת דיכוי המרד בהונגריה בתחום התחבורה ומאסרו של אימרה נאג', רוה"מ ההונגרי המורד ברומניה.

לעלות לישראל. על סמך חוות דעת זו הוחלט לחדש את ההרשמה לעלייה. בודנראש הוביל מדיניות שמגמתה הייתה הרחבת קשרי המסחר עם המערב והוצאת הכוחות הסובייטים מרומניה כיוון שהבין שמעמדה ורווחתה של רומניה לא תיושע מבריה"מ וארצות מזרח-אירופה בלבד. היה ברור לו שלא יוכל לחדש את העלייה לישראל במספרים גדולים כל עוד מצויים כוחות ניכרים של בריה"מ על אדמת רומניה, יחד עם זאת צריך להכין את הקרקע למהלך אשר פרוטיו צריכים להביא רווח מדיני וכלכלי.



גנרל אמיל בודנראש

בשלהי שנת 1957 ותחילת 1958 החלו להגיע לישראל איתותים מגורמים שונים על נכונות רומנית לחידוש העלייה. על מנת לתמוך במגמה זו הגדילה ישראל את היקף הסחר עם רומניה ל- 4.5 מליון דולר לשנה בהסכם שנחתם בז'נבה בנובמבר. מייד אחר-כך נשלח מכתב אישי מרוה"ם דוד בן גוריון לגיורגה סטויקה (Stoica) מזכיר נשיאות רומניה (ממוצא יהודי) בו הוא מפציר בו לחדש את העלייה.

ברבעון הראשון של שנת 1958 יצאו כוחות הצבא הסובייטי באופן סופי מרומניה. כעת יכול היה בודנראש, שההישג נרשם לזכותו, להוביל את המדיניות הרומנית ששאפה להשתחרר מה"תפקיד" שקבע לה חרושצ'וב כמרכז תעשייה כבדה במרקם הכלכלי הקומוניסטי. הפתרון היה בקשירת קשרי-מסחר ענפים עם המערב אולם ארה"ב לא נראתה כמגלה עניין. על רקע זה הציג בודנראש את נושא עליית היהודים לישראל כאמצעי להשגת המטרה המדינית. אולם גיאורגיו-דז' לא רצה לקבל החלטה כה קיצונית בדבר שינוי מדיניות העלייה בלא אישור ממוסקבה. לכן כשבמהלך השנה הגיע חרושצ'וב לחופשה ברומניה (ובטוב ליבו בוודקה) ואישר את סיום יציאת כוחותיו מרומניה, שאל אותו דז' (בנוכחות בודנראש) לגבי העלייה לישראל והוא ענה לו בחצי-פה: "תמורת סחורות – לא מזומן".

בחודש מאי 1958 דווח לוועד המרכזי של "מפלגת הפועלים הרומנית" כי הוגשו עד עתה 36,816 בקשות הגירה מהן 26,302 בקשות עלייה לישראל. הוחלט לאשר את הבקשות במסגרת "איחוד משפחות".⁹³

יום ההרשמה הראשון נקבע ליום הכיפורים של שנת 1958. היהודים, למודי נסיון העבר, מחשש ששוב המדיניות תשתנה, "התנפלו" על משרדי ההרשמה (שהיו ממוקמים בתחנות המשטרה), על פי דווחים שונים דובר על 100,000 בקשות לעלייה. מה שהתרחש, ובמיוחד נוכח העובדה שחוגים של קומוניסטים "נאמנים" נרשמו אף הם, גרם הפתעה עצומה ובלתי נעימה בחוגים הקובעים במנגנון המפלגה. כשנדע לבכירי הקומוניסטים מי ומי בין הנרשמים, התבטאו שהיהודים הפרו את נאמנותם לרומניה הסוציאליסטית, שהעניקה להם את הכל והאמינה בכנותם. מאמרים אנטי יהודיים הופיעו בעתון המפלגה "סקנטיה" והחל גל מעצרים חדש של פעילי עלייה יהודיים.⁹⁴

בעיה נוספת צצה כמכשול לחידוש העלייה מרומניה: מחאתן של מדינות ערב אשר השתמשו בכל הכלים הדיפלומטיים שברשותן ללחוץ על ממשלת רומניה לסגת ממדיניות העלייה. הן טענו שהמוני עולים שיגיעו לישראל ישנו את המאזן הדמוגרפי במדינה ובמיוחד כיוון שיתישבו בשטחים המיועדים למדינה הערבית על-פי החלטת האו"ם מנובמבר 1947. לאור גל המעצרים החדש ושמועה שמרבית הבקשות לעלייה לא תעניינה נפגש הרב רוזן עם נשיא רומניה יון גיאורגה מאורר (Maurer) וביקש ממנו להסיר את רוע הגזרה. הנשיא ענה לו שמנהיגות רומניה הבכירה התיאשה מהיהודים והגיעה למסקנה שבמוקדם או במאוחר כל היהודים ירצו לעזוב את רומניה. אי לכך החליטה ההנהגה לוותר על האלמנט היהודי (למעשה שוב לא היה צורך בו!) ולא לאפשר ליהודים שוב להתקדם במעמד החברתי, אלא לחיות בשוליים.⁹⁵ אולם החלטות 1958 יצאו אל הפועל והחל גל עלייה גדול לישראל. למעשה כל 27,000 הבקשות לעלייה לישראל אושרו ובכל אחת מהשנים 1958; 1959; 1960 עלו כ- 9,000 יהודים.

לולים תמורת יהודים...

השנים 1961 - 1965, הסתברו כשנים מבורכות בעליית יהודי רומניה לישראל. תקופה זו התאפיינה בשיתוף פעולה חשאי עם שירות הביטחון הרומני שכל הצדדים יצאו נשכרים ממנו. בשנת 1956, ערב המרד ההונגרי, ביצעה רומניה רפורמה בשירותי המודיעין והביטחון. הארגון מחדש כלל אחד-עשרה מנהלות ושבע מחלקות. המנהלות החשובות ביותר היו: מודיעין-החוץ, מודיעין-הפנים והמודיעין המסכל (ריגול נגדי). מטרת השינויים הייתה לעסוק באופן מייטבי בשני התפקידים החשובים ביותר של האסטרטגיה הרומנית באותה תקופה:

⁹³ Stan, **Ibid**, p. 38.

⁹⁴ Radu, **Ibid**, p. 76.

⁹⁵ אבני, **שפ**, שם.

סיכול כל ניצן להתקוממות פנימית (כפי שקרה באותה שנה בהונגריה) ופיתוח קשרי המסחר עם המערב. תפקיד אחרון זה איפשר למנהלת מודיעין-החוץ למקם את אנשיה בתפקידי מפתח במשרדי החוץ והמסחר על-מנת לאסוף מידע מסחרי על חברות ומוסדות במערב.⁹⁶ במסגרת זו ובעקבות העסקה של ציוד נפט תמורת יהודים של תחילת שנות החמשים, עסקה שנתנה לרומניה דיבידנדים רבים בתחום התעשייה הפטרוכימית, חיפשו אנשי מודיעין-החוץ, ה-DGIE, אפשרויות דומות.

ניסיון העלייה הראשון (והיחיד) לארץ, בידיעת שירותי הביטחון הרומניים, היה באמצעות חברת התעופה הבלגית "סבנה". הייתה זו חברת התעופה המערבית היחידה שהטיסה, במטוסי "דקוטה" ישנים, נוסעים בין בריסל לבוקרשט. לאנשי החברה נאמר שישראל מוכנה לשלם את המחיר המלא בדולרים תמורת כל יהודי שהחברה תטיס משם במטוסייה. בדרך זו יצאו שמונה מאות יהודים מרומניה (כשהתשלום מגיע לשירותי המודיעין הרומנים). מבריסל המשיכו העולים ברכבות לאיטליה ומשם באוניות לישראל. אולם היה זה קילוח דקיק בלבד.⁹⁷

בתחילה, החל נושא הסחר בבני-אדם של שירות מודיעין-החוץ הרומני באמצעות מתווך. הנרי יעקובר (Jacober),⁹⁸ איש עסקים יהודי שגר בלונדון. בשלהי שנות החמשים נהג יעקובר לשלם לשירות מודיעין-החוץ הרומני במזומן עבור מתן אפשרות להגירה מרומניה ליהודים (וגם לאחרים) שהיו כלואים או "חופשיים". הכסף שולם לו ע"י גורמים פרטיים שהיו מעוניינים לשחרר אנשים יחידים, בני משפחה, קרובים או חברים והיו מוכנים לשלם בעבור זה. יעקובר היה מקבל למעלה ממאה פניות בשבוע ממשפחות יהודיות בארץ או בחו"ל אשר מעוניינות היו לשחרר את יקיריהן. הוא נהג לבצע עסקאות אלו באמצעות חשבונות בנק בשוויץ. המחיר ששולם עבור כל יהודי נע בין 4,000 ל-6,000 דולר. השיטה עבדה כדלקמן: המעוניינים היו פונים באופן אישי לכתובתו הפרטית של יעקובר בלונדון תוך מסירת שם האדם שמבקשים את הגירתו. מרגע זה קיבל המיועד מספר שמאותו רגע שימש בכל ההתכתבויות והמסרים. יעקובר היה מעביר את הפרטים לבוקרשט באופן אישי. בבוקרשט היה נקבע ע"י שרותי המודיעין התשלום עבור אותו אדם ספציפי ולאחר אישור לשכת רוה"מ, יעקובר היה חוזר ללונדון. עם חזרתו לבריטניה היה יעקובר מעביר את דרישת התשלום למי שפנה אליו על מנת להפקיד את הסכום הדרוש בחשבון נאמנות של יעקובר בלוצרן שבשוויץ. התשלום היה מועבר לרשויות הרומניות רק לאחר שהאדם המדובר היה מגיע למערב.

⁹⁶ Radu, Ibid, p. 83.

⁹⁷ אטינגר, שם, עמ' 362.

⁹⁸ הנרי יעקובר, יהודי ממוצא רומני, נולד בשנת 1900 בעיר מוקצ'בו שעל גבול הונגריה אוקראינה (אז באימפריה האוסטרו-הונגרית). בשנת 1938, עם סיפוח אוסטריה וחיסול צ'כוסלובקיה, ברח לבריטניה. הפך לאיש עסקים מצליח בסחר עם מזרח אירופה. את העסקאות של היהודים עשה לא מעט מסיבות פילנטרופיות.



הנרי יעקובר

לאחר חופשתו של חרושצ'וב ברומניה, עת אישר לרומנים לסחור ביהודים תמורת מוצרים, נאמר ליעקובר כי מעתה לא יתקבל תשלום במזומן עבור אישורי הגירה אלא רק בברטר של סחורות. יעקובר הקים שתי חברות מסחריות בבריטניה לשם כך. כל המגעים והמשא-ומתן של יעקובר עם הרומנים נעשו באמצעות נציג מינהל מודיעין-החוץ הרומני בבריטניה קולונל גיאורגה מרקו (Marcu) אשר היה ממוקם בשגרירות רומניה בלונדון בכיסוי הנספח המסחרי. התשלומים היו מועברים לקרן מיוחדת בשוויץ אשר הייתה רוכשת מוצרי חקלאות ברחבי אירופה. יעקובר התחיל בכך שרכש ראשי-בקר בדנמרק והיה מעביר אותם תמורת יהודים, על חשבון, לרומניה. במשך הזמן הפך מינהל מודיעין-החוץ מעורב יותר ויותר בנושא הגירת היהודים. הוא לא הסתפק בהסכם הג'ינטלמני שבין יעקובר למרקו אלא גם בהעברת הסחורות לרומניה בדואר הדיפלומטי ובהטסתם במטוסים (הכל על חשבון יעקובר).⁹⁹

אחר זמן, נודע לשייקה דן על ערוץ הגירה זה. הוא ביקש מאחד השליחים בשגרירות ישראל בבריטניה לארגן לו פגישה עם יעקובר. שייקה ברר בינתיים פרטים עליו ונודע לו שהאיש עתיר נכסים ובמסגרת עסקיו סייע לרומניה לשווק תבואה ותירס לשוק האירופי תוך שהוא

⁹⁹ Radu, *Ibid*, p.86.

נכנס ויוצא מרומניה ומגלגל שם עסקים וכספים. הוא הגיע למסקנה שאולי ניתן לנצל את קשריו של יעקובר להגביר את העלייה מרומניה.

מטרת פגישתו של שייקה עם יעקובר הייתה להסביר לו שנושא העלייה לישראל הינו חשוב מכדי שינוהל ע"י אנשים פרטיים ופעילות פרטית עלולה רק לחבל במאמצי המדינה לפעול מול רומניה, מה עוד שהסכומים שיעקובר משלם עבור הוצאת יחידים לא תואמים תשלום עבור עלייה המונית. לבסוף, כאשר ראה שיעקובר לא לגמרי השתכנע הוא איים עליו שהיד שהשיגה את אייכמן יכולה להשיג גם אותו ונהר התמזה הוא מספיק עמוק. יעקובר נבהל ובמקום הודיע לשייקה דן שהוא מוכן לעמוד לשירותו והוא לא יעשה מעתה והלאה שום פעילות אלא בשליחותו של שייקה.¹⁰⁰

שייקה לא נתן ליעקובר תשובה במקום, רק הודיע לו שישמור על קשר. לאחר הפגישה העלה שייקה את נושא הפעלת יעקובר בפני שאול אביגור. שאול ביקש להפגש אתו. זמן קצר אחר-כך נקבעה פגישה בביתו של יעקובר בלונדון. היה זה בית מידות בשכונת יוקרה של לונדון וניכר בו ששיך ליהודי אמיד. במהלך השיחה העלה יעקובר את נושא ההוצאות שיהיו לו ולכן העמלות שהוא צריך לקבל עבור הפרויקט והוצאת היהודים. שאול לא היה מוכן לשמוע שיהודי יבקש כסף עבור סיוע ליהודים (המונח "עמלות" כלל לא היה באוצר המלים שלו). גישתו הייתה שהוא מוכן לשלם לגויים, תורכים, יוונים ואחרים, אבל יהודי שמבקש כסף למטרה זו נראה בעיניו מושחת ותאב בצע. הוא הודיע לשייקה דן שיעקובר לא מקובל עליו. שייקה דן לא היה מוכן לקבל את פסיקתו של שאול כיוון שהוא האמין שערופ זה יניב פירות טובים. הוא ביקש לערער על פסיקתו של שאול אביגור בפני בן גוריון. בפגישה אצל בן גוריון, בה הייתה נוכחת גם גולדה מאיר, שטחו שניהם את טענותיהם, ובניגוד למצופה תמך בן גוריון בעמדתו של שייקה ואישר לו להמשיך בהפעלתו של יעקובר.¹⁰¹

עם חזרתו של שייקה ללונדון הוא הודיע ליעקובר שהצעתו התקבלה והוא מתבקש ליצור קשר עם הרומנים. יעקובר, שראה עצמו מאויים, ביקש פגישה בהולה עם קולונל מרקו, בפגישה הסביר יעקובר שהמודיעין הישראלי "עלה" על העסק בינו למודיעין הרומני והוא מציע מבצע סודי ביותר. מדינת ישראל תהיה מוכנה לשלם לרומניה עבור כל יהודי שיעלה לישראל בהתבסס על ההסכם שקיים עם יעקובר. בתחילה סרב המודיעין הרומני להצעה שחשד בה כפרובוקציה, אולם לאחר התעקשות של יעקובר אשר הציע להקים בכסף המיועד חוות לולים ברומניה (בחינם) בתמורה למתן אישורי עלייה לחמש מאות משפחות, אישר גיאורגיו-דז' את המיזם כניסיון חד-פעמי. עד סוף שנת 1961 הוקמה חוות לולים מודרנית בכפר קטן בשם פאריש (Peris), כארבעים ק"מ מצפון לבוקרשט. כאשר בא גיאורגיו-דז' לבקר במקום, המיזם כל כך מצא חן בעיניו שאישר מייד את עליית 500 המשפחות והזמין

¹⁰⁰ אטינגר, שמ, עמ' 363.

¹⁰¹ אטינגר, שמ, עמ' 364.

עוד חמש חוות לולים דומות. מה שהחל כניסיון עם יעקובר, הפך מהר מאד למבצע רחב-היקף. הכלכלה הרומנית שהייתה "רעבה" למטבע חוץ במזומן הפכה מהר מאד חוות אלו למנוף עבור יצוא תוצרת חקלאית מרומניה למערב אירופה. כעבור שנים ספורות, בסוף 1964, הפך משרד הפנים הרומני (הממונה על שירותי הביטחון והמודיעין) ליצרן הבשר הגדול ביותר ברומניה. בבעלותו היו חוות לולים של תרנגולות, חוות תרנגולי-הודו וחוות חזירים אשר גידלו עשרות אלפי בעלי-חיים בשנה. כמו כן היו בבעלותו מספר חוות בקר ודירים שהכילו 100,000 ראשי צאן. תעשיית הבשר שהתפתחה כללה בתי מטבחים אוטומטיים, בתי-קרור, מחסנים ובתי-אריזה. על מנת לשנע את התוצרת החקלאית לשווקים עמד לרשותו צי של משאיות-קרור מסוג מרצדס. בשנת 1965 נוסף לתאגיד משרד הפנים, עוד מפעל לייצור קורנפלקס בזכיינות של חברת "קלוגס".¹⁰²

תאגיד תעשייתי רחב-היקף זה שנבנה בעיקרו סביב פריש תופעל ע"י אסירים פוליטיים שקיבלו שכר מיעקובר בתמורה למתן אשרות עלייה ליהודים. גיאורגיו-דז' הנחה את שר הפנים אלכסנדר דרג'יצ'י כי באם יחסר לו כוח האדם הנחוץ למפעלים מתוך בתי הסוהר, יש לו אישור לאסור את בעלי המקצוע המתאימים החסרים. סגן שר הפנים אלכסנדר דנסקו (Danescu) מונה כאחראי על התאגיד שתוצרתו שווקה רק למערב. הנרי יעקובר סייע ליצוא זה גם באופן ישיר וגם באופן עקיף. במחצית שנות הששים, היקף העלייה מרומניה היה תלוי בביצים, תרנגולות, תרנגולי-הודו, בשר חזיר וקורנפלקס שיוצאו למערב. ההכנסות של משרד הפנים הרומני מהיצוא החקלאי הגיעו בין 8 ל-10 מליון דולר לשנה. הכסף נשמר בחשבון בנק סודי שרק גיאורגיו-דז' יכל לאשר פעולות בו. ראש הממשלה מאורר היה ממודר מכל העניין ורק 6 בכירים בשירותי המודיעין הרומניים ידעו עליו. הרבה בעיות היו לשייקה דן בהפעלת יעקובר ומבצע כה מורכב אולם החל מראשית שנת 1961 התחילו להגיע אישורי יציאה לישראל, לכל אלה שהשתחררו ב-1955 ונתקעו ב-1956 בגלל המרד ההונגרי. העצורים שוחררו אחד-אחד והגיעו ארצה. ואף על פי שהגיעו שבורים בנפשם וחולים בגופם, לאחר שנות מתח וסבל רבות וממושכות, קידמו את פני המולדת בחיוך על פניהם. בשנים 1961-1965 עלו לישראל מרומניה בדרך זו 75,000 עולים ועד מלחמת ששת הימים קרוב ל-80,000.

¹⁰² Radu, *Ibid.*, p. 90.

ב- 19 במרץ 1965 נפטר מנהיג "מפלגת הפועלים הרומנית" ונשיא המדינה גיאורגיו דז'. שלושה ימים אחר-כך כבר נבחר במקומו ניקולאי צ'אושסקו (Ceausescu), על אף שנראה היה שהמועמד המוביל היה גיאורגה אפוסטול (Apostol) מזכיר המפלגה. אולם יון מאורר ראש הממשלה ובודנראש, סגנו של דז', העדיפו את צ'אושסקו שהיה אז סגן ראש המפלגה. בשנים הקודמות (שנות העלייה הגדולה מרומניה: 1961-1965) הוביל גיאורגיו דז' מדיניות של דלת פתוחה למערב במגמה להגדיל את סחר-החוץ של רומניה מחוץ ל"מסך הברזל". הייתה זו המדינה הקומוניסטית הראשונה שסחרה עם המערב תוך גילוי חריגה עצמאית מהקו הסובייטי. נשיא ארה"ב קנדי עודד מגמה זו ואישר חתימת החוזה המסחרי הראשון בין ארה"ב למדינה מהגוש הקומוניסטי. בכך הדגיש דז' את ריבונותה של רומניה וזכותה למדיניות עצמאית. במסגרת מדיניות זו העלייה הגדולה לישראל שיפרה את תדמיתה של רומניה במערב ופסקו ההתקפות עליה בתקשורת העולמית בהקשר רמיסת זכויות האדם. קרנה עלתה ויחסי החוץ שלה עם המערב התפתחו מאד.

זמן קצר לאחר עלייתו של צ'אושסקו לשלטון הוצג לו מיזם הברטר ובמסגרתו הגירת היהודים לישראל. תגובתו הראשונה הייתה ביטול הפרויקט, העברת "התאגיד החקלאי" הענף שנבנה במשרד הפנים למשרד החקלאות והעברתם של האישים המעורבים מתפקידם: שר הפנים דרגיצי וראש מודיעין החוץ דויקרו (Doicaru) הוחלפו ומרקו סולק מתפקידו. התוצאה שוב הייתה (כמו ב- 1953) אובדן הקשרים שנארגו בעמל רב בין "נתיב" לרומניה והפסקה כמעט מוחלטת של העלייה.

בשנים 1958 – 1965, עד למותו של דז', עלו לישראל 107,540 עולים מרומניה. ממוצע שנתי של 13,487. השנים הפוריות ביותר היו: 1961 בה עלו 21,269 איש ו- 1964, שנת השיא, בה עלו לישראל 25,926 עולים. בשנת 1966, השנה הראשונה לעלייתו של צ'אושסקו לשלטון, ירד מספר העולים באופן דראסטי ל- 3,647 כאשר בשנים 1967 ו- 1968 נפסקה כמעט לגמרי העלייה ועלו בהן רק 779 ו- 226 עולים בהתאמה.¹⁰⁴

לאחר חילופי השלטון ברומניה והפסקת העלייה החלו שייקה דן ויעקובר לעשות מאמצים רבים במגמה לחדש את הקשרים עם בעלי התפקיד החדשים בצמרת הרומנית במגמה לחדש את העלייה. פעילות זו סבלה לפתע ממכשול חדש – מלחמת ששת הימים. בחודש יוני 1967 הוכו מדינות ערב שוק על ירך ע"י צבא-הגנה-לישראל ביחסי כוחות מעוררים השתאות של מעטים מול רבים. בעקבות המלחמה ניתקו כל מדינות הגוש המזרחי, ובראשן בריה"מ, את יחסייהן הדיפלומטיים עם מדינת ישראל; רומניה הייתה היחידה מהמדינות הקומוניסטיות ששימרה יחסים אלו.

¹⁰³ פרגריני (Peregrini) – בלטינית, כינוי לזרים ברומא העתיקה.

¹⁰⁴ ברקאי, שפ, אמ' 58.

בעיני הסובייטים ומדינות ערב, העלייה הגדולה מרומניה הייתה אחת הסיבות להגברת כוחה הצבאי של מדינת ישראל ולניצחונה המדהים במלחמת ששת הימים. שייקה דן שהוכר כאחראי על המיזם ה"חתרני" של העלייה היהודית הגדולה מרומניה הפך ליעד לסיכול ממוקד עבור גורמי מודיעין סובייטיים וערבים.

בניסיונותיו של שייקה לחדש את הקשרים ברומניה הוא ביקש גם מאנשי הגוינט, אשר מימנו חלק גדול מעיסקות הברטר בתחילת שנות הששים לסייע לו בעניין. על רקע זה קיים צ'רלס ג'ורדן, נציג הגוינט באירופה נסיעות רבות לבוקרשט. בחודש אוגוסט 1967, כחודשיים לאחר סיומה של מלחמת ששת הימים כאשר הגיע ג'ורדן לפראג בטיסה מבוקרשט הוא חוסל, כנראה ע"י יחידה מיוחדת של שירותי המודיעין המצריים, בסיוע סוכני KGB והשירות החשאי הצ'כי. הרצח של צ'רלס ג'ורדן לא פוענח באופן רשמי אולם סביר מאד להניח שהכוונה הייתה לחסל את שייקה דן ובשל טעות בזיהוי חוסל ג'ורדן במקומו.¹⁰⁵



צ'רלס ג'ורדן

השפעות מלחמת ששת הימים – "פרגריני" יוצא לדרך...

הניצחון המוחץ של ישראל במלחמת ששת הימים השפיע מאד על ההנהגה הרומנית בכלל ועל צ'אושסקו בפרט. בנסיבות החדשות שנוצרו וההערכה הרבה לה זכתה בעולם מדינת ישראל בכלל וצה"ל בפרט, נראה היה להנהגה הרומנית שישראל, בהיותה מדינה מערבית יכולה לשמש מנוף מתאים להרחבת הסחר עם המערב, לשיפור תדמיתה של רומניה וכמקור לרווח כלכלי לא מבוטל. כמו כן, לאחר ניתוק היחסים הדיפלומטיים של כל מדינות הגוש המזרחי, בריה"מ הייתה מעוניינת שרומניה תשמר את נציגותה בישראל כבסיס מודיעין קדמי עבור ברית ורשה כולה.¹⁰⁶

¹⁰⁵ אטינגר, **שמ**, עמ' 386.

¹⁰⁶ יוסף גוברין, **יחסי ישראל – רומניה בשלהי עידן צ'אושסקו**, מגנס, ירושלים, 2011, עמ' 2.

היה זה המשך מדיניותו של גיאורגיו-דז' להצגת רומניה העצמאית שאיננה גרורה נרצעת של בריה"מ, אולם צ'אושסקו החליט ללכת צעד גדול קדימה. הוא החליט לפעול בשני ערוצים, גלוי וחשאי.

שני ערוצים אלו היו צריכים להשלים אחד את השני. ישראל הייתה צריכה להבין שהגדלת הסחר הכלכלי עם רומניה יהיה אחד התנאים לחידוש העלייה לישראל ובמקביל ביקש צ'אושסקו לבדוק באם ניתן לחדש את הפעילות החשאית דרך יעקובר.

כבר בחודש דצמבר 1967, כחצי שנה לאחר המלחמה, שיגרה רומניה לישראל משלחת כלכלית בכירה בראשות שר המסחר שלה גיאורגה ציוארה (Cioara). בארץ הוא התקבל ע"י שר המסחר והתעשייה זאב שרף (גם הוא יליד רומניה). הייתה זו משלחת בת 20 איש מכל מגזרי הממשלה הרומנית. לאחר כשבוע של שיחות, נחתם הסכם כלכלי בין שתי המדינות. במסגרת הסכם זה הסכימה ישראל להגדיל באופן משמעותי את רכישותיה ברומניה (ולקנות אף מוצרים שלא היה בהם צורך)¹⁰⁷ בהנחה סמויה שמחווה זו תתרום להסכמת רומניה לחידוש העלייה. היבוא מרומניה גדל מ- \$ 35,857,000 בשנת 1967 ל- \$74,800,000 בשנת 1968 והיצוא לרומניה מ- \$27,839,000 ל- \$64,000,000.¹⁰⁸

כעבור חצי שנה, בחודש יוני 1968, הגיעה לישראל משלחת של משרד החוץ הרומני בראשות סגן שר החוץ גיאורגה מקובסקו (Macovescu) שכיהן באותה התקופה כשר החוץ בפועל.¹⁰⁹ מקובסקו היה סופר ואוהד ישראל. אשתו הראשונה, ממנה התאלמן הייתה יהודיה. המטרה הייתה לראות כיצד ניתן לשדרג את דרג היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות לרמה של שגרירויות כאשר רומניה ראתה עצמה גם כמתווך הוגן בסכסוך ישראל-ערב, כיוון שהייתה המדינה היחידה מהגוש המזרחי שקיימה יחסים דיפלומטיים עם שני הצדדים. אולם הייתה זו קודם-כל משלחת מדינית שבאה לארץ להתרשם מהנס של מלחמת ששת הימים. הם באו לראות את רמת הגולן מקיבוץ מעגן שעל שפת הכנרת, שמיסדיו היו מעולי רומניה, קיבוץ שממנו יצאו הצנחנים הישראליים, פרץ גולדשטיין יונה רוזן ודב הררי. מקובסקו ואנשיו קיבלו מאנשי הקיבוץ סקירה על רמת הגולן והסכנה לישראל מהסורים. אנשי המשלחת גם טרחו לראות את חלק המטוס המצרי שהופל במלחמה והוצב מעל הכניסה לסינרמה בת"א. התפעלותם מישראל הייתה רבה.

שייקה דן ניצל ביקור זה לפגישה אישית עם מקובסקו בה העלה את נושא העלייה. מקובסקו הבטיח מצידו, כי במסגרת משלחת כזו או אחרת, יוזמן גם שייקה דן לרומניה ואז יופגש עם אדם עימו יוכל לדון בענייני עלייה. לא עבר זמן רב, ובסוף שנת 1968 יצאה משלחת כלכלית ישראלית לבוקרשט כשבראשה עמדו אברהם אגמון, מנכ"ל משרד האוצר, ואבי שלוש הממונה על המחלקה הכלכלית במשרד החוץ וכמובן שייקה דן עצמו. אברהם אגמון שירת

¹⁰⁷ Radu, *Ibid.*, p. 132.

¹⁰⁸ Preda, *Ibid.*, p. 281.

¹⁰⁹ Preda, *Ibid.*, p. 267.

בעבר כאיש "נתיב" במוסקבה ואבי שלוש שירת בצירות ישראל בבוקרשט עם הקמתה. נושא העלייה היה גם בראש מעייניהם. בשיחות אלה עלו נושאים כלכליים ובעיות הקשורות לקהילה היהודית והעלייה. הדיונים היו קשים והתרכזו בעיקר בנושא "איחוד המשפחות". חששם של הרומנים היה שגם מיעוטים אחרים, כמו הגרמנים למשל, יבואו בתביעות ליציאה מרומניה, ואכן חששם התאמת כאשר ביקשה גרמניה המערבית לאפשר את יציאתו של המיעוט הגרמני והגירתו לגרמניה.

במהלך שיחות אלה, הופגש שייקה דן שוב עם גנרל מרקו שעימו היה צריך לתאם את פרטי עליית היהודים ("ההסכם הגינטלמני"), ראה להלן.¹¹⁰

אכן היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות שודרגו ובחודש אוגוסט 1969 הפכה צירות רומניה בתל אביב לשגרירות והציר ולריו ג'ורג'סקו (Georgescu) – לשגריר הראשון של רומניה בישראל.¹¹¹ מאז והלאה חל כל הזמן שיפור ביחסים בין שתי המדינות.

בינתיים, בערוץ החשאי, באישור משייקה דן, ולאחר חידוש ההתעניינות של שירות המודיעין הרומני, שב יעקובר לתפקידו במגעים לחידוש העלייה לישראל. אולם מעתה, פעילותו של יעקובר הייתה תחת פיקוח צמוד של שייקה דן שמעמדו הפך דומיננטי בעיני הרומנים. צ'אושסקו ראה כעת בשייקה דן נציג (חשאי אמנם) של ממשלת ישראל ויחס חשיבות רבה למגעים ישירים באמצעותו. אולם הוא הנחה את שירותי המודיעין להקנות לעניין מאפיינים של הסכם אישי – "גנטלמני" בין שייקה דן למרקו (שהוחזר לתפקידו וקודם לדרגת גנרל) ולשמור זאת בחשאיות רבה.



גנרל גיאורגה מרקו

כעת, כאשר מנהיג רומניה היה מעורב אישית ב"מכירת" היהודים לישראל, הורה צ'אושסקו לשירות המודיעין לפתוח **במבצע "פרגריני"**. במסגרת מבצע זה צריך היה לשנות את השיטה, והתמורה עבור עליית יהודים צריכה הייתה להתקבל בדולרים ובמזומן ולא עוד בעיסקות הברטר "שאבד עליהן הקלח". כמו כן, הוא הורה לשירות המודיעין לפעול ישירות מול

¹¹⁰ אטינגר, **שם**, עמ' 373.

¹¹¹ Preda, **Ibid**, p. 315

"המוסד" (מבחינתו לא היה הבדל בין "נתיב" ל"מוסד") ללא צורך במתווכים. ואכן משנת 1970 יעקובר סיים את תפקידו ואת העסקתו ע"י "נתיב".

המבצע נוהל ע"י גנרל אאוגין לוציאן (Luchian) שהוצב במשרד ראש הממשלה, במזכירות הצבאית והמודיעינית (UM 0920) ומנהלת מעברי הגבול והדרכונים במשרד הפנים. אישיות המפתח במבצע היה, כמקודם, גנרל גיאורגה מרקו, אשר בתפקידו הקודם היה רח"ט מודיעין-חוץ בשירות המודיעין הרומני. הקביעה לגבי מי יעלה לישראל אושרה ע"י ראש שירותי המודיעין והביטחון הרומניים, יון סטנסקו (Stanescu) ושר הפנים, קורנל אונסקו (Onescu) באופן אישי.¹¹²

הנחיותיו של צ'אושסקו היו כי על-פי ה"הסכם-הגינטלמני" בין שייקה דן למרקו, תצטרך ישראל לשלם במזומן לראש עבור כל עולה. התשלום יקבע על פי גילו של העולה, השכלתו, מקצועו, תעסוקתו ומצבו המשפחתי. מרקו ודן נפגשו פעם בחודש או חודש וחצי בשגרירויות רומניה בגרמניה, אוסטריה או שוויץ לסכם את מספרי העולים וסכום הכסף שיועבר. מרקו היה מגיע עם הרשימות ושייקה עם מזוודות הדולרים. לעתים משלוחי הכסף היו מועברים ע"י בלדר מיוחד ישירות לבוקרשט. במפגשים שהתקיימו בבוקרשט במשרדו של מרקו ב"מכון לכלכלה עולמית" השתתפו באופן חלקי גם ראשי שלוחת "נתיב" בבוקרשט. לעתים פנו הרומנים בבקשות חריגות לשייקה דן שהופגש ישירות עם סטנסקו.

לפני שהמבצע יצא לדרך, צ'אושסקו נפגש אישית עם שייקה דן וסגר את כל הפרטים (1% מהכסף הועבר משירותי המודיעין הרומניים ישירות לחשבוננו הפרטי). כמובן שצ'אושסקו שמר בסודיות רבה את המו"ם והסיכומים. כל סימן לשירותי המודיעין של רומניה הוסר מהמסמכים השונים וגנרל מרקו הועבר למוסד אזרחי כביכול בשם "המכון לכלכלה עולמית" שהווא ארגון-חזית של ה"סקוריטטה".

בשנת 1969 נחתם ההסכם בין מרקו לשייקה דן. היה זה הסכם לשלוש שנים במסגרתו יעלו 40,000 יהודים לישראל. בשנת 1969 תוכננו לעלות לישראל 2,000 יהודים, בשנת 1970 12,800, בשנת 1971 - 16,000 ו- 9,000 בין ינואר לאוקטובר 1972. בהסכם נאמר גם שמתוך 40,000 היהודים שיעלו, 10% יהיו בוגרי אוניברסיטאות, 10% נוספים, בעלי מקצוע וטכנאים שיוכלו לקחת את התעודות שלהם אתם ועוד 2% סטודנטים. בהסכם הכתוב לא נקבע המחיר (סכום הכסף) אלא רק שהעלייה לארץ תבוצע בטיסה באמצעות חברת התעופה הרומנית הלאומית "TAROM".¹¹³ יחד עם זאת הוסכם בעל-פה שהתשלום יהיה, בממוצע, 2,000 דולר לעולה (לעתים, תלוי באדם, הרבה יותר). המו"ם על מחירי הטיסה היה קשה במיוחד כאשר

¹¹² Mariana Iancu, **"Peregrini", afacerea strict secreta a Securitatii**. Adevarul.ro.

¹¹³ בשנת 1958, כאשר משפחתי ואני עלינו לארץ, נסענו מבוקרשט דרך בודפשט ברכבת לוינה ואחרי שהות של 3 ימים בבית דירות בבירת אוסטריה יצאנו בטיסת אל-על לישראל. באופן זה הייתה מדי פעם נשירה של העולים. בטיסות ישירות של TAROM לישראל מבוקרשט, נמנעה הנשירה לחלוטין.

הרומנים דרשו מחיר מלא של טיסה סדירה עבור כל עולה וכאשר הישראלים מחו על כך הסתייגו המו"ם בהסכמה לשלם מחיר של טיסת-שכר בלבד על כל כרטיס.¹¹⁴



הצורך לשלם לרומנים במזומן ובדולרים עבור כל עולה העמיד את "נתיב" בפני בעייה קשה. לא ניתן היה לקבל הקצבה באופן זה ממשרד האוצר. תקציב "נתיב" הספיק בקושי לכיסוי עלויות המחיה (משכורות והוצאות שוטפות בלבד), אולם שייקה דן פנה שוב לגורם שתמיד סייע במימון מבצעי העלייה לישראל – הג'וינט. בגיבוי ראש ממשלת ישראל, פנה שייקה לרלף גולדמן,¹¹⁵ מי שהקים ועמד בראש נציגות הג'וינט בישראל. לאחר מספר שיחות וקבלת אישור מהנהלת הג'וינט בארה"ב התחייב גולדמן לממן את סכומי הדולרים במזומן עבור העלייה לישראל. אחת לחצי שנה הייתה מתקיימת ישיבה בין שייקה לגולדמן לסכם את תוכנית העבודה השנתית, שייקה היה מציג את הצרכים בהתאם לכמות העולים המתוכננת והדרישות מרומניה והג'וינט היה מתכנן את תקציבו בהתאם.¹¹⁶ המזוודות עם הדולרים היו מתקבלות מחשבונות הג'וינט בבנקים שוויצריים בדרך כלל ומועברות ע"י שייקה (ולעתים אנשי אמונו) לנציגי שירותי המודיעין הרומניים שהיו, בתורם, מעבירים הכסף לחשבונותיהם.

אולם, ממשלת רומניה לא עמדה בהתחייבותיה באופן מלא. המשלוח הראשון של עולים היה אמור לצאת לאחר שידרוג ההיחסים הדיפלומטיים בין המדינות לרמה של שגרירויות בשלהי שנת 1969. בתקופה זו אמורים היו לעלות לארץ 2,000 עולים ובפועל עלו 1,755 בלבד. ואילו בשנת 1970 עלו רק 5,524 (במקום למעלה מ-12,000 לפי ההסכם הראשוני). הסתבר לרומנים שבעת חתימת ההסכם נשארו ברומניה כ-40,000 יהודים בלבד, ובאם יאפשרו להם לעלות

¹¹⁴ Radu, *Ibid.*, p. 97.

¹¹⁵ רלף (רפאל) אירוויין גולדמן (Ralph Goldman); 1914 - 2014, היה נשיא לשם כבוד של ארגון ה"ג'וינט" העולמי (JDC) ואחד ממנהיגי הבולטים של הקהילה היהודית בארצות הברית ובעולם. בין השנים 1968 – 1975 עמד בראש הג'וינט בישראל. 1976 ל-1988 כיהן גולדמן כמנכ"ל הג'וינט העולמי.
¹¹⁶ ראיון עם יעקב קדמי, 3 מרץ 2020.

על-פי ההסכם כלשונו, מהר מאד "יגמרו" היהודים ויחד אתם מקור הכנסה רב-שנתי קבוע במטבע זר. ואז החליטו לפרוס את העלייה על פני זמן רב ככל האפשר. ואכן, הם פרסו זאת במשך עשרים השנים הבאות כאשר מספר העולים הממוצע לשנה לא עבר בדרך כלל את ה-2,000. התמשכות העלייה איפשרה לרומנים לקבל את תמיכת ישראל בארה"ב ובמוסדות בינ"ל, לקבל מעמד של מדינת מסחר מועדפת והלוואות רבות במחירים אטרקטיביים. כשברקע תמיד היה חשש בישראל שהעלייה עלולה להפגע באם התמיכה הישראלית תחלש. בה בעת איפשרה לצ'אושסקו להציג עצמו כמתווך בסכסוך הישראלי-ערבי מה שהוסיף ליוקרתו האישית ומעמדו הבינ"ל ולבסוף מעל ארבעה מליון דולר כל שנה לקופת האוצר הרומני לא היה סכום מבוטל בתקופה ההיא. כאשר נשאל שגרירה הראשון של רומניה בישראל ג'ורג'יסקו, מדוע רומניה לא עומדת במכסות העלייה שסוכמו, הוא ענה ש"גם ישראל לא מכבדת חלק מסעיפי ההסכם ובעיקר בנוגע לחשאיות העלייה שהפכה לפומבית במדה רבה".



רלף גולדמן

חילופי גברי בראשות "נתיב" – מבצע "פרגרניני" ממשיך

בחודש ינואר 1970 סיים שאול אביגור את כהונתו כראש "נתיב" ובמקומו התמנה נחמיה לבנון אשר התמחה בנושא יהודי בריה"מ.¹¹⁷ כאשר התמנה נחמיה לתפקיד, ארגון "נתיב" כבר היה ממוסד למדי. באותה תקופה התחלק מטה "נתיב" בתל אביב לשניים. "נתיב" היה אחראי לפעילות במזרח-אירופה ו"בר" ניהל את הפעילות בעולם המערבי במגמה לעורר את דעת הקהל העולמית וללחוץ על מנהיגי בריה"מ לאפשר עליית יהודים מתחומה. בראש אגף "נתיב" עמד שייקה דן שהיה אחראי גם לתחום המנהלי של שני האגפים, ובראש "בר" עמד צבי נצר. האגף שבראשו עמד שייקה, כלל את המחלקה הרוסית ובראשה יוסף מלר, את המחלקה הרומנית ובראשה שלמה לייבוביץ'-ליש ומדור שעסק ביהודי הונגריה, צ'כיה ויוגוסלביה בראשות אליעזר בן יהודה.

¹¹⁷ נחמיה לבנון (1915–2003) היה איש קהילת המודיעין הישראלית, דיפלומט, וראש ארגון "נתיב" וממייסדי קיבוץ כפר בלום.

שייקה שעסק גם בתשתית המנהלית של "נתיב-בר" ריכז כאמור, את עיקר מאמציו לחידוש העלייה מרומניה. הוא קיים מגעים אישיים עם השלטונות הרומניים שטיפלו בענייני הגירה, וביקר לעתים קרובות בבוקרשט, שם הינחה את שליחי "נתיב" בשגרירות במציאת דרכים לקיום קשר עם היהודים במקום. שלמה לייבוביץ'-ליש שעמד בראש המחלקה הרומנית, עשה במשך השנים לשיפור קליטת העלייה מרומניה ומאמציו הנמשכים זכו להצלחה.¹¹⁸

שנת 1969, השנה הראשונה לעלייה בעקבות "ההסכם הג'נטלמני" הייתה גם השנה בה לאחר משא ומתן ממושך עם הרומנים הצליח "נתיב" לשחרר את אחרוני "אסירי-ציון", קבוצה של 130 אנשים ולטפל בעלייתם ועליית משפחותיהם ארצה (אלה שמשפחותיהם עדיין לא עלו). המפגש עם האסירים המשוחררים היה מרגש וקשה. אנשים בעלי עמדה, השכלה, ומעמד הגיעו לשגרירות בבוקרשט כשברי-כלים. היה זה פדיון שבויים של ממש.¹¹⁹

יהודים שנאסר עליהם להוציא מסמכים אישיים, תארים אקדמאיים ומקצועיים, תעודות גמר ועבודות אוניברסיטאיות, מסרו את המסמכים בשגרירות לידי שליחי "נתיב" אשר העבירו אותם לישראל בדואר הדפלומטי והעולים קיבלו את מסמכיהם חזרה בארץ מידיהם של אנשי המחלקה הרומנית.

ראשי השלוחה של "נתיב" בבוקרשט קיימו קשר קבוע עם אנשי לשכתו של צ'אושסקו שטיפלו בעלייה (משרדו של גנרל לוצ'יאן), ועם הגורמים במשרד הפנים שעסקו בנושאים הקונסולריים (פקודי סטנסקו). בכל הביקורים של שייקה ברומניה הוא נהג לקיים שיחות עם צוות "נתיב" ולשמוע את היהודים שהגיעו לשגרירות ישראל, על בעיותיהם ועלייתם.

אנשי "נתיב" סייעו לאנשי משרד החוץ בייצוגם באירועים רשמיים שונים, בקבלת משלחות שונות ובסיוע לשגריר ולעוזריו במשימותיהם. נשות השליחים עבדו גם הן, חלקן כמזכירות בשלוחה, חלקן כאלחוטניות וכמזכירות לעובדי השגרירות ולשגריר, ובנושאים קונסולריים הכרוכים במתן אשרות ביקור בישראל. בתקופות החגים התפזרו אנשי "נתיב" בבתי הכנסת בבוקרשט ובערי השדה. בספורים אלה הצטרפו גם הנשים ועובדי שגרירות אחרים. במהלכם חולקו דגלים, סידורים, מזוזות, תפילין, טליתות, מזכרות מישראל, ספרי לימוד וספרים על יהדות וציונות.

נושא נוסף בו היו מעורבים שליחי "נתיב" היה הפעילות להצלה ושימור של קניין יהודי-רוחני. מאז מחצית שנות ה-50 שליחי נתיב בכל מזא"ר (בעיקר בברית-המועצות, אבל גם ברומניה) הסתובבו בקהילות, בבתי כנסת ומנגד בשווקים, בחנויות ספרים ובכפרים כדי לאתר פריטי יודאיקה: ספרים, תשמישי קדושה, חומרים היסטוריים וכו'. כל זה נאסף והועבר לארץ. מאחורי הפרויקט עמד שאול אביגור, אשר יזם במחצית השנייה של שנות ה-50, בשת"פ עם האוניברסיטה העברית, פרויקט אקדמי לשימור המורשת היהודית של מזא"ר. כל החומרים

¹¹⁸ נחמיה לבנון, **הקוד: נתיב**, עם עובד, ת"א, 1995, עמ' 322.

¹¹⁹ ברקאי, **שפ**, עמ' 13.

הועברו לרשות האוניברסיטה והיוו אחד האוספים שעמדו ביסודו של הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי. עד היום שמורים בארכיון אותם הפנקסים שבהם נרשמו כל הפריטים שהתקבלו ממדינות מזא"ר באמצעות "משרד החוץ תל-אביב" – קרי – "נתיב". השגרירות הפכה למרכז ישראלי לכל דבר ולנקודת-מפגש בין יהודים מכל קצוות רומניה. חלוקת התרופות הייתה ידועה ברבים, ולא מעט נפשות ניצלו תודות לה. לחתונות ולטקסי בר-מצווה חולקו תשמישי קדושה ולפעמים כסף בתלושים, המחאות וחבילות.

עלייתו של פרופ' ז'אן ז'ק אשכנזי – דוגמא למימוש ה"הסכם הג'נטלמני"

ניתן לומר שבמשך תקופה ארוכה ביותר התממש ההסכם בין שייקה דן למרקו, מבחינה זו עקרון המשכיות והרציפות נשמר. יחד עם זאת הקריטריונים לתשלום עבור כל עולה נמתחו עד קצה גבול היכולת ע"י הרומנים במגמה להגדיל את הרווח שלהם מכל עולה ככל האפשר. הרווח לא הסתכם רק בכסף המזומן שנדרש על ידם לגבי כל עולה אלא גם השתלטות של בכירי ה"סקוריטה" על נכסיהם הפרטיים למען התעשרות אישית.¹²⁰ אחת הדוגמאות המייצגות בעניין זה הינה זו של הפרופ' ז'אן אשכנזי.

ז'אן אשכנזי נולד בשנת 1929. הוסמך כרופא מהאוניברסיטה של קלוז' בשנת 1954. בשנת 1956 סיים את התמחותו בנוירוכירורגיה. עם סיום התמחותו עבר לבית החולים האוניברסיטאי בבוקרשט על שם פרחון. כאשר ביקש לראשונה לעלות לישראל ומילא את טפסי הבקשה בשנת 1959 פוטר מעבודתו ותקופה מסויימת נאלץ למכור חפצים אישיים בשוק הפשפשים על מנת להתקיים עד אשר התקבל לעבודה בבית החולים בפרדיאל. שם יצא לו לטפל, בין השאר, גם בבתו של גיאורגיו-דז', ליקה (Liica). בשנת 1969 התקבל שוב לבית החולים בבוקרשט וקודם שם לתפקיד מנהל המחלקה הנוירוכירורגית. כעבור 13 שנים מאז שביקש לראשונה לעלות לישראל, אושרה בקשתו, בשנת 1972 (במסגרת מבצע "פרגריני"). בשנה זו הוא נמנה על 3,005 האנשים שעלו באותה שנה לישראל. המחיר שנקבע עבורו בהיותו רופא בכיר ("סחורה" יקרת ערך) ושולם ע"י מדינת ישראל (למעשה הגיוינט), בכספים שהועברו ע"י שייקה דן למרקו (באותה עת אשכנזי לא ידע על כך כלל) היה: \$8,000 עבורו, \$5,000 עבור אשתו ו-\$3,000 עבור בנו ובסה"כ \$16,000 עבור משפחת אשכנזי.

אלא שבסכומים אלה שנגבו באופן רשמי ע"י הממונים על שירותי הביטחון, הסיפור לא נגמר. כאשר הודיעו לד"ר אשכנזי שבקשתו לעלייה אושרה הגיע לביתו אשר בשכונת קוטרוצ'ני¹²¹ בבוקרשט קולונל תאודור גודינה (Gudina), שהציג עצמו בשם הבדוי סילביו שרבנווי, משירות הביטחון הרומני עם שני מלווים. הם בדקו את כל הרהיטים והחפצים שיש בדירה

¹²⁰ Iancu, **Ibid.**

¹²¹ קוטרוצ'ין (Cotroceni) הוא מערך מבנים במרכז בוקרשט, רומניה, ששימש כמשכן מלכותי בתקופת המלוכה, כארמון הפיונירים בתקופה הקומוניסטית ומשמש מאז המהפכה הרומנית (1989) כמשכן נשיאי רומניה. השכונה שסביבו נחשבת לאחת היוקרתיות בבירת רומניה.

והודיעו לד"ר אשכנזי שהוא מקרה מאד קשה ומתבקש לאשר כי מכר את דירתו, על כל תכולתה, ב- 140,000 ליי מבלי שקיבל בפועל אפילו סנטים אחד. לאחר שאולץ לחתום על שטר המכר התבקש לשלם מס מכירה של עוד 30,000 ליי – באם לא ישלם תוך חצי שעה - עלייתו תבוטל. אולם הקולונל רצה גם כסף מזומן בדולרים ודרש לקבל \$10,000. אשכנזי פנה לאמו אשר הגיעה יחד עם אחותה כאשר כל אחת מחביאה \$5,000 בתחתונים. רק לאחר ששולמו כל הסכומים הנ"ל וד"ר אשכנזי נותר "נקי מנכסיו" הוא הורשה לעלות לישראל.¹²² בנוסף לסכום שהגיע באותה השנה בקירוב ל- 10 מליון דולר, נוספו לנכסי שירות הביטחון הרומני 26 מכוניות ו- 17 דירות שהיו שייכות לעולים לישראל ונתקבלו באופן דומה. הכסף (בניקוי 1% שהלך, כאמור, לכיסו הפרטי של צ'אושסקו) שימש לשדרוג המערכות לעיכוב אלקטרוני של יחידות משרד הפנים ולמימון פעילות זרועות המודיעין הרומני בחו"ל. ואילו הנכסים עברו לידי בכירי שירות הביטחון. אין להימלט מהמסקנה שהכספים והנכסים שהוחרמו מהעולים שימשו למעשה את שירותי הביטחון והמודיעין הרומניים לשיפור פעילותם כנגד אזרחים רומניים אחרים – עולים בכוח – וגם כנגד ישראל במסגרת מודיעין- החו"ל.



פרופ' ז'אן ז'ק אשכנזי

דירתו של אשכנזי שימשה כדירת מסתור של שירות הביטחון הרומני כשקולונל גודינה עבר לגור בה בעצמו. שנתיים אחר כך הסתבר כי אינה מתאימה כדירת מסתור (היא נחשפה) ואז הוצעה למכירה באופן פנימי לבכירים ונרכשה ע"י גנרל ניקולאי אירינויו (Irinoiu) ששילם עבורה \$2,000 וגר בה אחר כך כארבעים שנה.¹²³

¹²² „Evrei de vânzare”, afacerea prosperă a Securității. Povestea medicului Jean Eskenasy **DG24**, 23 December 2014.

¹²³ לאחר המהפכה תבע פרופ' אשכנזי את רכושו בחזרה ממשלת רומניה ומשלא נענה תבע אותם למשפט. השופט הצדיק אותו אולם הסביר שעל המעשה חל חוק ההתישנות ולכן הוא אינו יכול לקבל את דירתו בחזרה. גנרל אירינויו המשיך לשרת בשירות הביטחון גם לאחר המהפכה ופרש (עבר למאגר קציני המילואים) רק בשנת 1998.

לאחר עלייתו לישראל המשיך פרופ' אשכנזי את הקריירה האקדמאית שלו במכון וייצמן ובאוני' ת"א ועבד כרופא נוירוכירורג בבית החולים איכילוב ואחר-כך הקים את המרכז-לרפואת-השינה בבית החולים שיבא (תל השומר) ועמד בראשו שנים רבות. בעל שם עולמי ברפואת השינה. בשנת 2013 קיבל עיטור הצטיינות מיוחד מנשיא רומניה.¹²⁴

עריקתו של גנרל פציאפה ומשבר בשירותי המודיעין והביטחון של רומניה

הפגיעה הראשונה בפעילותו של גנרל מרקו הייתה כאשר, פקודו, קונסטנטין דומיטרצ'סקו (Dumitrahescu) המזכיר הראשון של שגרירות רומניה בישראל, ומי שהיה נציג מודיעין-חו"ל הרומני בארץ, ערק בחודש יוני 1972 למערב. השמועות היו שהוא היה בליין רציני ושתיין כבד והייתה לו פילגש מהצד. בסיום תקופת כהונתו בארץ הוא שלח את אשתו ושתי בנותיו לרומניה ונשאר עוד חודש ל"חפיפה" עם מחליפו. בסוף החודש עלה על טיסה לקופנהגן (במקום לבוקרשט) ומאז נעלמו עקבותיו. משלחת של מודיעין-החוץ הרומני שבאה לארץ לחקור את העלמותו וקיבלה סיוע מהשלטונות בארץ - העלתה חרס.¹²⁵

בשנת 1978, בעיצומו של מבצע "פרגריני" ולאחר שנכנס להילוך סדור פחות או יותר, ולאחר שה"הסכם הג'נטלמני", שייקה - מרקו חודש ב-1973, חודש שוב באותה שנה. זמן קצר לאחר החידוש השני של ה"הסכם", פקד את שירותי המודיעין של רומניה אחד המשברים החמורים בתולדותיהם. בחודש יולי 1978 ערק הקצין הבכיר ביותר שערק אי פעם מהגוש הסובייטי למערב.

לוטננט-גנרל יון מיחאי פציאפה (Pacepa)¹²⁶ סגן ראש מודיעין החו"ל הרומני (המקביל ל"מוסד" בישראל) נכנס לשגרירות האמריקאית בבירת גרמניה המערבית, בון, וביקש מקלט מדיני, עוד באותו הלילה הוטס בחשאי לארה"ב.

בעת עריקתו עמד פציאפה, כמעט עשרים שנים, בראש החטיבה למודיעין טכנולוגי ותעשייתי של שירות המודיעין הרומני, זאת בנוסף לתפקידיו האחרים. תפקיד זה הקנה לו מעמד מיוחד אצל הנשיא צ'אושסקו, שכאמור, היה נחוש להרחיב את הסחר של ארצו עם המערב בכל מחיר. בתוקף תפקידו זה היה פציאפה מעורה הייטב בכל העסקאות של "מכירת" יהודים לישראל הן בעסקאות הברטר בשנות הששים והן במבצע "פרגריני". עריקתו הייתה מכה קשה לרומנים. צ'אושסקו נתקף בהיסטריה ואמר לסובבים אותו שהוא כבר לא יכול לבטוח באף אחד כולל לא בחולצה שלעורו. אומרים שמאז הוא הפך להיות מעורער ובלתי צפוי בהתנהגותו. בהלם שנחת על הצמרת הרומנית כתוצאה מהעריקה הוחלפו 22 שגרירים,

¹²⁴ נשיא רומניה מר טריאן באססקו, העניק את העיטור "הצטיינות סניטרי" - בדרגת קצין, לפרופסור ז'אן-ז'אק אשכנזי, רופא נוירולוג, חבר כבוד של האקדמיה למדעים של רומניה. פרופ' ז'אן אשכנזי הוא מומחה לרפואת שינה. היה פעיל כנוירולוג של ועדות עליונות של משרד הבריאות, משרד המשפטים וביטוח לאומי.

¹²⁵ Rumanian Defected for Love is Latest Theory, JTA, 13 July, 1972.

¹²⁶ ראה: יון מיחאי פאצ'פה, אופקים אדומים, מעריב, ת"א, 1989.

תריסר קצינים בכירים שוחררו מתפקידם וכמה תריסרים נוספים פשוט נעלמו. בצמרת המודיעין הרומני, כל הקצינים פוטרו או נאסרו ונחקרו. במשך שנים סרב צ'אושסקו העצבני לקדם קצין מודיעין כלשהו לדרגת גנרל.¹²⁷ וכל נציגי מודיעין-חו"ל הרומני בעולם וסוכניהם ברחו חזרה לרומניה. בתהליך זה הועבר מתפקידו קודם כל ראש מודיעין חו"ל, ניקולאי דויקרו, וסולק גם איש הקשר של "נתיב" גנרל גיאורגה מרקו, שניים שעבדו עם פצ'אפה באופן צמוד במרבית שנותיו במודיעין.

אולם ה"הסכם הג'נטלמני" היה כה מניב שהוא המשיך לפעול, אלא שהפעם בכל פגישה של אנשי "נתיב" עם המודיעין הרומני היו מגיעים שניים ואף פעם לא אדם בודד.¹²⁸ העלייה, כאמור, לא נפסקה (כמו במשברים קודמים) ובשנת 1978 עלו לישראל 1,273 עולים וב-1979 - 1,113.

קשר זה היה גם חשוב לרומנים בהקשר ליחסיהם עם ארה"ב אשר בחנה כל הזמן את עליית היהודים מרומניה לאחר תיקון ג'קסון (1974).¹²⁹ ובאופן קבוע ביקשו הרומנים מישראל להציג בארה"ב שגם בנושא זה של הגירה הם שונים מעמיתיהם בגוש המזרחי ולכן אין צורך להכיל עליהם את התיקון, הכל על מנת לשמר את מעמד מדינת הסחר המועדפת בארה"ב (כמו שישראל הצביעה בעד בחירתו של קורנליו מנסקו, שר החוץ של רומניה, ליו"ר עצרת האו"ם בשנת 1966). גם לאחר משבר פצ'אפה נמשך זרם העלייה מרומניה באותו היקף עד לנפילתו של המשטר הקומוניסטי במדינה ב-1989.

¹²⁷ Radu, *Ibid*, p. 112.

¹²⁸ ברקאי, **שם**, עמ' 20.

¹²⁹ **תיקון ג'קסון-ואניק**, הוא תיקון לחוק הסחר של ארצות הברית, שהטיל מגבלות על קביעת קשרי סחר מיוחדים עם מדינות המגבילות הגירת אזרחים. מטרתו העיקרית של התיקון, הנקרא על שמם של הסנאטור הנרי ג'קסון וחבר בית הנבחרים צ'ארלס ואניק, היה להפעיל לחץ על ברית המועצות ומדינות הגוש הקומוניסטי לאפשר הגירה של יהודים. לאחר ששני בתי הקונגרס העבירו את התיקון פה אחד, הוא נחתם על ידי הנשיא ג'רלד פורד ב-3 בינואר 1975.

רומניה – ארץ מעבר ליהודי ברה"מ

בשנות השמונים של המאה העשרים המשיכה, כאמור, העלייה מרומניה בהיקף קבוע פחות או יותר. גם פרישתו של שייקה דן מ"נתיב", אשר בשנת 1979 מלאו לו 70, סיום תפקידו של שלמה לייבוביץ'-ליש, רמ"ח רומניה, בשנת 1984 והחלפתו ע"י חיים וורצל, לא השפיעו על היחסים עם רומניה בנושא העלייה. גם החלפתו של לבנון כראש "נתיב" ע"י פרופ' יהודה לפידות בשנת 1981 ולפידות ע"י דוד ברטוב בשנת 1986 לא שינו את המצב.

אולם, בעוד העלייה מרומניה באה על פתרונה, ובמשך עשרים השנים שבין 1970-1990 עלו מרומניה 43,000 איש וכמעט לא נשארו יהודים ברומניה, עדיין היה מחוייב "נתיב" למשימתו הגדולה ביותר – העלאת יהודי בריה"מ. מבחינה זו מיקומה הגיאוגרפי של רומניה ומדיניותה בענייני עלייה הפכו אותה, בשלהי שנות השמונים וראשית שנות התשעים של המאה העשרים, לבסיס פעולה מרכזי לצורך העלייה מבריה"מ.

כבר בראשית 1971, כאשר החלו שלטונות בריה"מ לאפשר ליהודים לעלות לישראל, החלו יהודים לעלות דרך רומניה. היו אלו בעיקר יהודים מבסרביה שהגיעו מאודסה לבוקרשט ברכבת, כדי להמשיך בדרכם לארץ. תחילה הגיעו בודדים וככל שעבר הזמן, מספרם עלה. גל זה נמשך עד מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973.

בתקופה זו, התקופה הראשונה של מבצע "פרגריני", ניצל "נתיב" את התשתית שנבנתה ברומניה והקשר עם שירותי הביטחון הרומניים וחתם הסכם מיוחד לעולי ברה"מ עם משרד התיירות הרומני. במסגרת הסכם זה, העולים הרוסים שהגיעו לרומניה נאספו מתחנת הרכבת והועברו לשיכון זמני במעונות סטודנטים בפרברי בוקרשט, והטסתם לארץ בוצעה באמצעות חברת התעופה הרומנית הלאומית TAROM על פי התעריפים שסוכמו לגבי מבצע "פרגריני". בתקופה זו עברו ברומניה כ- 3,000 עולים מבריה"מ.¹³⁰

אלא שמספר העולים הגדול מבריה"מ, עברו דרך וינה – בירת אוסטריה. באם עד שנת 1973 מרבית עולים אלה עלו ממניעים ציוניים, הרי לאחר הפיגוע של אש"ף ברכבת העולים בווינה (שבעקבותיה הפסיק קנצלר אוסטריה, קרייסקי, את המעבר בבירתו) ומלחמת יום הכיפורים הסתבר כי היו רבים אשר קיבלו אשרות-עליה לישראל לא יצאו מבריה"מ בשל אידיאלוגיה ציונית או האנטישמיות בבריה"מ, הסיבה העיקרית ליציאתם הייתה אמונתם כי מחוץ למדינה הסובייטית יפתחו בפניהם הרבה יותר הזדמנויות ללימודים או פרנסה ומצבם הכלכלי ישתפר מהותית.¹³¹ לכן כאשר עם הגיעם לווינה, נוכחו כי אירגונים יהודים כמו הגיוינט או היאס יכולים לסייע להם להגר במקום לישראל למדינות כמו ארה"ב, קנדה ואף גרמניה, העדיפו אפשרויות אלו. להגיע למדינות מערביות מפותחות נראה להם הרבה יותר קורץ מאשר לישראל – מדינה במזרח התיכון שלא נתפסה כל-כך מערבית או כל-כך מפותחת.

¹³⁰ ברקאי, שפ, עמ' 29.

¹³¹ יעקב (יאשה) קדמי, מלחמות אבודות, מטר, ת"א, 2011, עמ' 143.

התוצאה הייתה שיותר ויותר יהודים שקיבלו בבריה"מ אשרת-יציאה לישראל "נשרו" בדרך – בוונה. המצב הגיע לכדי כך שבשנת 1978 יותר יהודים היגרו למדינות אחרות במערב (58%) מאשר עלו לישראל. שלטונות בריה"מ, שעקבו אחר התהליך, החלו להפסיק את מתן אשרות-העלייה לישראל. התוצאה הייתה שהעלייה מבריה"מ לישראל בשלהי שנות השבעים ומרבית שנות השמונים פסקה כמעט לחלוטין, בשל המלחמה באפגניסטן ומדיניותו של קרייסקי ואלה שיצאו העדיפו להגר למדינות אחרות.¹³²

שינוי המגמה חל עם מינויו של השופט דוד ברטוב¹³³ לראש "נתיב" בשנת 1986. ברטוב שהיה ראש צוות "נתיב" במוסקבה בשנות הששים, היה זה שריכז את עבודתן של שתי ועדות החקירה המדוברות ביותר בתולדות ישראל: ועדת אגרנט לחקירת אירועי מלחמת יום הכיפורים וועדת כהאן לחקירת אירועי הטבח במחנות הפליטים סברה ושתילה בלבנון במלחמת "שלום-הגליל". ברטוב היה מקובל על כולם ובעל שם מכובד במערכת הביטחון. בעת מינויו לראש "נתיב" שרת כראש מחלקת בריה"מ בארגון, יעקב קדמי (יאשה קזקוב).¹³⁴ תוך חיפוש דרכים לחידוש העלייה מבריה"מ וחידוש היחסים הדיפלומטיים בין המדינות, עלה הרעיון כי העלייה דרך רומניה, ולא דרך וינה עשויה להיות הפיתרון.



דוד ברטוב

הרעיון המרכזי במעבר דרך רומניה היה שזו מדינה קומוניסטית ובהנהגתו הריכוזית של צ'אושסקו לא תאפשר ליהודים לשנות את כוון הגירתם בהגיעם לרומניה. בסיועו של שייקה דן, שהוחזר לתמונה, זמנית, מפרישתו, וקשריו עם רלף גולדמן מהגיוינט מחד גיסא ועם

¹³² לבנון, שם, עמ' 464.

¹³³ דוד ברטוב, (1924 - 2018) היה משפטן ואיש ציבור שכיהן כמנהל לשכת הנשיא, כשופט שלום ומחוזי, כרשם בית המשפט העליון וראש ארגון "נתיב" בשנים 1986-1992.

¹³⁴ יעקב קדמי (יאשה קזקוב), יליד 1947, פעיל עלייה קצין שריון ורמ"ח בריה"מ ב"נתיב". ראש "נתיב" בשנים 1992-1999.

הרומנים מאידך גיסא, הובטח לרומניה מלווה אמריקאי של 100 מליון דולר בתמורה למתן האישור למעבר היהודים דרך בוקרשט. לאחר קבלת הסכמת הרומנים נעשתה פנייה רשמית של ראש הממשלה יצחק שמיר לנשיא צ'אושסקו אשר השיב מייד תשובה חיובית.¹³⁵ שלוחת "נתיב" בבוקרשט שעסקה עד אז בעליית יהודי רומניה, עיסוק שהפך לשיגרה, צריכה הייתה להתארגן למשימתה החדשה ולהפוך גם לתחנת מעבר עבור יהודים העולים מבריה"מ. ראש השלוחה ברומניה בשנת 1987, שלמה ברקאי, דאג להסדיר את מעבר העולים ולהפוך את בוקרשט לבסיס-מעבר של ממש. העולים הגיעו מבריה"מ, בתיאום עם אנשי "נתיב" שם, ברכבת או בטיסות של חברות התעופה הלאומיות של בריה"מ "אירופלוט" או של רומניה "TAROM". אנשי "נתיב" דאגו להעברת העולים משדה התעופה או תחנת הרכבת לבית מלון בפרברי בוקרשט, אכסונם והקלת המעבר במכס ובביקורת הגבולות ולבסוף הטסתם מבוקרשט לישראל, כולל מטען שהביאו אתם, בטיסות-שכר של חברת "TAROM" הרומנית.¹³⁶

השיכנוע של יהודי בריה"מ לעלות לישראל דרך רומניה ולא דרך אוסטריה, התבצע ע"י החזרת עלות כרטיסי הטיסה (או הנסיעה ברכבת) עד רומניה בדולרים ובשער הרשמי הנהוג בברה"מ בין הרובל לדולר, נושא שסוכם בין "נתיב" לסוכנות היהודית. לגבי משפחות יהודיות שנאלצו להשאיר כמעט את כל רכושן מאחור ונמנע מהן להוציא את כספן, סכום של כ- \$2000 במזומן שהיו מקבלות כהחזר עם הגעתן לארץ היה סכום מכובד לכל הדעות. כתוצאה מכך המעבר דרך רומניה הלך והתפתח, ורוב העולים, לא רק ממולדובה אלא מכל רחבי בריה"מ נהרו ברכבות ובמטוסים דרך בסיס-המעבר ברומניה. לוינה היו מגיעים בעיקר אלה שהעדיפו להמשיך למדינות אחרות. עם התרחבות המעבר דרך רומניה, ממדי היציאה דרך וינה הלכו וקטנו ועמדו בשנת 1988 על 1,200 בשה"כ ומהם רק כמה מאות שעלו לישראל.¹³⁷ בעת קיומו של בסיס-המעבר ברומניה, עברו דרכו כ- 70,000 עולים בשנה, בממוצע ובעשור העוקב כ- 800,000 עולים. פעילות זו הפכה להיות הפעילות המרכזית של "נתיב" ברומניה.

עליה בעת מהפכה...

פעילותו של בסיס-המעבר בבוקרשט הייתה בעיצומה כאשר התרחשה המהפכה ברומניה. המדיניות הליברלית שהפעיל מיכאיל גורבצ'וב לא השפיעה על מדיניותו של צ'אושסקו, והוא המשיך לנהוג ברודנות באופן שליטתו על העם הרומני. אזרחי רומניה ראו בעיניים כלות כיצד משתנים המשטרים במדינות הסובבות אותם ורק אצלם דבר לא משתנה. במחצית דצמבר 1989 אירעה בטימישוארה תקרית שהציתה את ראשית המרי נגד השלטון. צ'אושסקו ועוזריו

¹³⁵ גוברין, שם, עמ' 201.

¹³⁶ ברקאי, שם, שם.

¹³⁷ קדמי, שם, עמ' 173.

ניסו להכניע את המורדים בעזרת כוחות הביטחון, גיוס פועלים מרחבי המחוז ושילוחם נגד המתקוממים. צעדים אלו נכשלו, והמהפכה הרומנית, שהחלה בטימישוארה, התפשטה על פני רומניה כולה והגיעה לבוקרשט. המשטר ארגן כינוס תומכים המוני בבוקרשט, אך בשעה שצ'אושסקו נאם בפניהם, התחילו מהומות שרק הלכו וגברו.

בבוקרו של ה-22 בדצמבר 1989, נטה צ'אושסקו להאמין שמאמציו לייצב את המצב ולדכא את המהומות עולים יפה, אך בשעה 07:00, קיבלה אלנה, אשתו, ידיעות על המוני פועלים ממפעלים וארגונים שונים, המתקדמים לכיוון מרכז הבירה. מתרסי המשטרה, שנועדו למנוע את המעבר לכיכר שמול בניין הועד המרכזי של המפלגה, נשתפו ובשעה 09:30 כבר התרכזו בכיכר כ-50,000 בני-אדם. חיילים ושוטרים במדים שנראו בקהל, הופיעו כדי להצטרף למהפכנים. בשעה 10:00 הוקראו ברדיו הממלכתי תקנות-לשעת-חירום שייכנסו לתוקף מייד ויאסור התכנסות של יותר מחמישה אנשים. מאה אלף המפגינים שהתאספו בינתיים בככר, והייתה זו להם ההפגנה הראשונה בחייהם, התעלמו מההודעות ברדיו. צ'אושסקו ניסה לפנות אל ההמון ממרפסת הוועד המרכזי, אך ההמון היסה אותו בזעם רב.¹³⁸ מסוקים השליכו כרוזים אל המפגינים, שקראו להם ללכת הביתה וליהנות מחופשת חג המולד (שבדרך כלל היה יום עבודה רגיל ברומניה תחת השלטון הקומוניסטי), אך רוח חזקה העיפה את הכרוזים הלאה וההמונים המשיכו בשלהם.

כאשר ציווה צ'אושסקו על שר ההגנה, גנרל ואסילה מילאה (Milea) להורות לצבא לפתוח באש על המפגינים, הוא סרב, פנה למסדרון צדדי והתאבד בירה. בהודעה שפרסם צ'אושסקו נמסר שהוא נמצא אשם בבגידה והתאבד לאחר שנחשפה בגידתו. התאבדותו סתמה סופית את הגולל על אפשרות שהצבא יעמוד לימינו של צ'אושסקו וידכא את ההתקוממות. מחליפו שמונה ע"י צ'אושסקו מיידית, הגנרל סטנקולסקו, הודיע ליחידות הצבא בעיר לשוב לקסרקטיניהן.

צ'אושסקו ואשתו נמלטו מבניין הועד המרכזי בבוקרשט במסוק, אך אותרו ונעצרו. ב-25 בדצמבר 1989 כונס בית דין צבאי מיוחד, ובמשפט בזק שנמשך שעה ועשרים דקות בלבד נמצאו שניהם אשמים במספר עברות, כולל רצח עם וארגון פעולות מזוינות נגד העם וריבונות המדינה. בני הזוג נידונו שניהם למוות וגזר הדין הוצא לפועל כעבור דקות אחדות מסיום המשפט.

בשנת 1989 זמן קצר לפני פרוץ המהפכה, הועמד בראש בסיס-המעבר של "נתיב" בבוקרשט אל"מ (מיל) אלי יצחקי, יליד רומניה שזה עתה פרש מצה"ל כקצין הנדסה קרבית בכיר.¹³⁹

¹³⁸ Vasile Bradteanu, Cronologie Revoluția Română din decembrie 1989, **Radio Romania**, 12 Decem. 2014.

¹³⁹ אלי יצחקי אוקטובר 1947 – פברואר 2015. נולד בכפר הרומני סאיניי להוריו שרה ויוסף איזיק. ב-1966 עלה עם הוריו ואחותו ג'ודי לישראל והתגייס מיד לחיל הנדסה. הוא השתתף במלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה,

תחילה סייע בהסדרת העלייה של כאלף וחמש מאות יהודים רומנים מדי שנה וכן עשרות בודדות של יהודים שהגיעו מדי חודש מאוקראינה, מולדובה ורוסיה, שהיו עדיין רפובליקות בברית המועצות.

חרף הקשרים שהתקיימו בין המשטר של נשיא רומניה ניקולאי צ'אושסקו לבין ממשלת ישראל, בסוף שנות השמונים עדיין לא הותר לסוכנות היהודית, כארגון ציוני, לפעול ברומניה. לפיכך המשיך "נתיב" לייצג את האינטרסים של ישראל בנושאי העלייה. בחודש דצמבר 1989 הפילה מהפכה עממית את הנשיא צ'אושסקו (ראה לעיל), אירוע שהתברר כבעל השלכות חשובות ביותר.

המהפכה העמידה את יצחקי, לראשונה בחייו, בסכנת חיים. בדיעבד התברר, כי לא היתה זאת הפעם היחידה. בשיחת טלפון נאמר לו, כי משפחה שהגיעה זה עתה נתקעה חסרת ישע בתחנת הרכבת כתוצאה מהמהומות. יצחקי הלך לאסוף את האנשים, אך בדרכם חזרה למלון עצרו אותם "משמרות המהפכה". המהפכנים לא היו חמושים, אך עד מהרה הם גילו, כי יצחקי נשא עליו נשק ולפיכך הגיעו למסקנה, כי היה איש שירות הביטחון הרומני (ה-Securitate) המנסה לברוח. שכן מי כבר היה יכול לשאת נשק במשטר הקומוניסטי? יצחקי ובני לווייתו הוחזקו במעצר משעה חמש בבוקר עד שעה עשר בלילה. במהלך החקירה הסוערת ניסו המהפכנים להרוג את יצחקי באמצעות האקדח האישי שלו עצמו. חייו ניצלו כיוון ש"משמרות המהפכה" שהורכבו מסטודנטים ופועלים לא היו חמושים ולא ראו מימיהם אקדח לכן לא יכלו לשחרר את הניצרה (שהייתה בשיטה של שחרור כפול). איש מבין חבורת האנשים שהתכוונו להוציאו להורג לא הצליח למצוא דרך להפעיל את האקדח. לבסוף הגיעו קציני צבא ולאחר תשאול קצר שוחררו יצחקי ומלווייו.¹⁴⁰ לימים היכה יצחקי על חטא, ובמחשבה לאחור הבין שהיה זה שיקול מוטעה לקחת אתו את האקדח בימים סוערים אלה אשר גם עם היה נקלע לסכנה ממשית לא היה יכול לעזור לו הרבה.

באחד באפריל 1991 קיבלה על עצמה הסוכנות היהודית את מלוא האחריות לתחנת המעבר בבוקרשט ויצחקי הועבר מ"נתיב" לסוכנות היהודית תוך שהוא ממשיך שנה נוספת בתפקידו כמנהל בסיס-המעבר בבוקרשט. בעת ההיא הגיעו כבר מדי חודש אלף עד אלף וחמש מאות יהודים. המספר הגיע לשיאו בחודש דצמבר 1992, כאשר קרוב לעשרת אלפים מהגרים עברו דרך תחנת המעבר.

המהפכה בדצמבר 1989 והכאוס שבא בעקבותיה השפיעה מאוד על היכולת של יצחקי לפעול בשטח. מאחר שלא היה כבול עוד לסדרים ולנוהג של המשטר הקומוניסטי-דיקטטורי של

מלחמת יום כיפור ובמבצעי צה"ל בשנות השמונים בלבנון - מבצע ליטני ומלחמת של"ג. עם שיחרורו מצה"ל הצטרף לאירגון "נתיב". לאחר ששב מרומניה כיהן שנים רבות כמנכ"ל עמותת חיל ההנדסה.

¹⁴⁰ פגישה אישית עם אלי יצחקי (שהיה קצין ההנדסה באוגדה בה הייתי קצין המודיעין בלבנון) בבוקרשט ב-1990.

ציאושסקו, היה גמיש יותר באפשרויות לנצל לצרכיו את מה שהוא עצמו כינה "התרבות הלבנטינית של הרומנים", במיוחד את האפשרות לתת טובות הנאה אישיות. בתחילה, פנה יצחקי אל הבעלים של מלון "פארק", שאירח את תחנת המעבר בבוקרשט, וביקש ממנו להפחית את מחיר הלינה במלון, שעמד אז על 70-90 דולר לאדם ללילה (המחיר המקובל לתיירים). יצחקי רמז לו, כי טובת הנאה אישית תהיה חלק מן העסקה ובעל המלון מיהר להציג פתרון: מאחר שהעולים נכנסו למדינה ממולדובה, הרי על פי החוק הרומני הם נחשבים אזרחים. לפיכך היה באפשרותנו לדרוש את המחיר המיועד לבני המקום שאינם תיירים, כלומר 9 דולר ליום. בנוסף לכך דרש לקבל לכיסו הפרטי דולר אחד ליום עבור כל עולה. בתוספת שלוש ארוחות ביום עמד מחיר האירוח ליום על 12 דולר. המהלך הזה חסך מאות אלפי דולרים גם אם כלל תשלום נכבד לבעל המלון.



המחבר עם אלי יצחקי ועוזרת מקומית שלו, בוקרשט, 1990. העיקרון הזה עבד בכל המבצע בבוקרשט. כך למשל, שילמו הנציגים הישראליים בהתחלה את התעריף המיועד לתיירים של דולר אחד עבור ליטר דלק. עד מהרה התברר, כי תמורת תשלום קטן היה אפשר לשכנע את מוכר הדלק לקבל את המחיר המיועד לבני הארץ שעמד על 15 סנט לליטר דלק.

יתרה מזאת, ההפרות של יצחקי עם מנהגי המקום איפשרה "לשמן" היטב את המערכת הביורוקרטית המסורבלת, שבקלות רבה היתה עלולה לפגום בזרם העלייה. בתמורה לסכומים פעוטים אשר שולמו לפקידי מכס, קיבל יצחקי את הסמכות לנהל בדיקות ביטחוניות בתחנות הרכבת ולהטעין כבודה שהגיעה הישר על המכולות של חברת התעופה, שנחתמו ונשלחו מייד לישראל. השיטה הזאת אפשרה לעולים לטוס יחד עם המטען שלהם

ולחסוך לעצמם בעיות שהיו מנת חלקם של עולים שהגיעו בדרך אחרת. בהמשך, הקים יצחקי משרד בתחנת הרכבת שהיה פתוח 24 שעות ביממה וארגון שכלל סבלים, נהגים ואוטובוסים. לא היה עולה אחד שהגיע לתחנת הרכבת מבלי שהמתין לו נציג של מדינת ישראל. לאחר משא ומתן עם גורמים רשמיים בנמל התעופה, קיבל יצחקי שליטה על שדה התעופה של בוקרשט משעה שמונה בערב עד שעה שש בבוקר. מאחר ששפת האם של יצחקי הייתה רומנית, סברו עובדי המקום לעתים קרובות כי הוא מנהל שדה התעופה ונהגו לבקש ממנו רשות לתדלק מטוס, או לקרוא לטייס. הוצאות הטיסה פחתו, כאשר אנשי הכספים של "נתיב" והסוכנות היהודית הצליחו להפחית את מחיר הכרטיס שדרשה חברת "TAROM" מ-500 דולר לכדי 161 דולר לאדם לטיסה מבוקרשט לישראל, כולל 40 טון של כבודה. כאשר מדובר במאה אלף עולים, זהו חיסכון של עשרות מיליוני דולרים. חרף העובדה, שתוך זמן קצר נכנסה הפעולה לתלם, לא חסרו מעת לעת בעיות חדשות. בערבו של יום חורף גשום אחד, התברר, כי אשה זקנה אחת חסרה. שכנתה לחדר אמרה, כי האשה אמרה לה שהיא חוזרת למוסקבה כדי להחזיר חוב של ארבעה רובלים (שהם כארבעים סנט). במשך שלושה ימים חיפש צוות שלם של אנשים את האשה בחורשות המקיפות את המלון, לשווא. ביאושו הרב הצליח יצחקי להביא לכך שהטלוויזיה המקומית הסכימה להקרין את תמונת האשה. חמש דקות לאחר מכן קיבל יצחקי שיחת טלפון מבית חולים פסיכיאטרי, שם מצא יצחקי את האשה כשהיא נתונה להשפעת תרופות הרגעה. אלי יצחקי עבד ברומניה כשליח "נתיב", נציג הסוכנות היהודית וכמנהל בסיס-המעבר במשך שנתיים וחצי. בעבודתו זו שולב גם פן אישי ביותר. יצחקי עצמו נמנה עם גל העלייה הגדול מרומניה באמצע שנות השישים (ה"ברטר"). היתה לו, כעת תחושה מתוקה של נקמה, כאשר באותם המקומות שפעם קראו לו "יהודי מלוכלך" רודפים אחריו כדי לבקש סיגריה.

מיקומה הגיאופוליטי של רומניה בדרום-מזרח אירופה, בבסיסו של חצי-האי הבלקני ובשפך נהר הדאנובה לים השחור, הקנו לה מאפיינים של ארץ-מעבר. מאפיינים אלו באים לביטוי ביבשה, בים ובאוויר. הרוצה לנוע ממרכז אירופה למזרח ולהיפך יעשה זאת דרך רומניה. כך עשו האימפריה הרומית בעת העתיקה והאימפריות העות'מנית, האוסטרו-הונגרית והרוסית בעת החדשה. על כן גם לעלייה ממרכז אירופה לארץ-ישראל התאים מאד המעבר ברומניה, דרך נהר הדאנובה לים השחור, ביבשה לנמלי הים ובאוויר כמקפצה למזרח.

מערב מלחמת העולם השנייה, בשנת 1938 ועד לנפילת המשטר הקומוניסטי ברומניה בשנת 1989, במשך למעלה מחמשים שנים נמשכה העלייה מרומניה עד אשר כמעט ולא נשארו בה יהודים. בה בעת, שימשה רומניה כארץ מעבר ליהודים מרחבי אירופה, בדרכם לארץ ישראל. המאפיינים החברתיים והתרבות העסקית ברומניה איפשרו להשיג שיתוף פעולה עם השלטונות ושירותי הביטחון במדינה זו הן בתקופה הפאשיסטית עם ה"סיגורנצה" והן בתקופה הקומוניסטית עם ה"סקוריטה". האפשרות לצבור הישגים ולפתח קשרים ברומניה באמצעות תמריצי-קידום-עלייה הוו גורם מפתח להצלחה.

שתי"ף זה הפך את רומניה למדינה היחידה ממנה נמשכה העלייה במלחמת העולם השנייה ולמדינת עלייה מרכזית לאחר קום מדינת ישראל ו"הרפובליקה העממית של רומניה". אין להשתחרר מההרגשה שמציאותם של אישי מפתח יהודים בצמרת ההנהגה הרומנית בשנות הקמתן של שתי המדינות, ובראשם שרת החוץ אנה פאוקר, תרמו באופן משמעותי לקשירת הקשרים הדיפלומטיים ביניהן ולעיצוב מדיניות העלייה גם לשנים רבות קדימה. בעניין זה יש לציין במיוחד, אישיות לא-יהודית בצמרת הקומוניסטית ברומניה, אשר השפיעה לחיוב בנושא מדיניות העלייה לישראל שנים ארוכות הן בתקופת גיאורגיו-דז' והן בתקופת צ'אושסקו, היה זה – הגנרל אמיל בודנראש אשר תרם תרומה סגולית רבת-שנים הן לעם היהודי בכלל והן לנושא העלייה מרומניה בפרט.

זרם העולים מרומניה המשיך ברציפות כמעט בכל התקופות (מלבד הפסקות קצרות) ובכך הייתה למדינה היחידה בעולם עם מאפייני העלייה הללו, וזאת על אף המשברים והתהפוכות המדיניות שעברו הן על רומניה והן על ישראל.

שתי מסגרות ארגוניות של הישוב היהודי ומדינת ישראל איפשרו לתופעה זו להתרחש: "המוסד לעלייה ב" לפני קום המדינה ו"נתיב" לאחריה. הארגון השני לא היה אלא צורה ממלכתית של הראשון לאחר שכבר כוננה מדינת ישראל. אולם מעבר להיבטים הארגוניים הגורם החשוב ביותר היו האישים שניצחו על אפופיאה מופלאה זו ואנו פוגשים את אותם האנשים בשני הארגונים. שאול אביגור, ראש "המוסד לעלייה ב" ואחר כך ראש "נתיב" במשך 17 שנים, משה כרמיל, ראש מטה (מזכיר) "המוסד לעלייה ב" ואחר כך ראש מטה "נתיב" עם הקמתו, ומעל כולם הדמות הדומיננטית ביותר הייתה שייקה דן, מפעילי "המוסד לעלייה ב"

במלחמת העולם השנייה ברומניה ואחר כך, בתוקף תפקידו, ב"נתיב" בכל התקופה מאז קום המדינה ועד לנפילת משטר צ'אושסקו ברומניה. מעל 40 שנים, הנחה, הוביל וניהל שייקה דן את העלייה מרומניה בלא קשר לארגון במסגרתו פעל או לשליחות/תואר אשר נשא בתקופות שונות. פעילותו של שייקה בשנות שירותו ב"נתיב" התאפשרה לא במעט בזכות מחלקת רומניה בארגון אשר בראשה עמד כשלושים שנים שלמה לייבוביץ-ליש. מחלקת רומניה הייתה "הרגל על הקרקע" כאשר שייקה הינו "הרגל באוויר". באופן זה זכתה פעילותו המתמשכת של שייקה מול רומניה, תמיד לגיבוי הולם במטה בתל אביב. פעילות ממושכת זו של מדינת ישראל באמצעות "נתיב", בהקשר העלייה מרומניה, לא הייתה מתאפשרת ללא שיתוף פעולה משמעותי ביותר של הג'וינט. התקציב של "נתיב", שמומן ע"י המדינה היה לא יותר מתקציב של קיום – להחזקת משרדים ולמשכורות לעובדים. לפעילות, ובמיוחד לתמריצי-קידום-העלייה ברומניה אף פעם לא היה תקציב והיא מומנה (כמו בתקופת "המוסד לעלייה ב") ע"י הג'וינט. שת"ף קריטי זה לא היה מתאפשר ללא הקשרים החבריים ההדוקים שנקשרו בין ראשי "נתיב" למנהלי הג'וינט ונציגיו.

מקורות

ספרים

1. אטינגר עמוס, צניחה עיוורת, זמורה-ביתן, ת"א, 1986.
2. אילין אפרים, על החתום, מעריב, ת"א, 1985.
3. בועז אריה, עלום ונוכח בכל, סיפור חייו של שאול אביגור, משהב"ט, ת"א, 2001.
4. בנסקי טובה (ואחרים), יהודי עיראק בישראל בחברה ובכלכלה, אוניברסיטת בר-אילן, ר"ג, 1991.
5. ברקאי שלמה, "העיקר שיבואו יהודים..." – פעילות "נתיב" ברומניה 1952-1991, "נתיב"-מורשת, 1997.
6. גוברין יוסף, יחסי ישראל – רומניה בשלהי עידן צ'אושסקו, מגנס, ירושלים, 2011.
7. גלבר יואב, נושאי הדגל – שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, תולדות ההתנדבות - כרך שלישי, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1983.
8. הדרי זאב (וניה), אניות או מדינה. הקיבוץ המאוחד, 1981.
9. כתרי רוני ובני מיכלסון, אברהם דר – מראשוני המודיעין הצבאי, המרכז למורשת המודיעין, גלילות, 2016.
10. לבנון נחמיה, הקוד: נתיב, עם עובד, ת"א, 1995.
11. מירן ראובן (עורך), אסירי ציון במזא"ר – 1948-1968, "נתיב"-מורשת, 2000.
12. סגל פלטיאל (יו"ר המערכת), יהדות רומניה בתקומת ישראל, "שורשים", שי"ר, ת"א, 1992.
13. עופר דליה, דרך בים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1988.
14. פאצ'פה יון מיחאי, אופקים אדומים, מעריב, ת"א, 1989.
15. קדמי יעקב (יאשה), מלחמות אבודות, מטר, ת"א, 2011.
16. שיטנוביצר שלמה (עורך), בית"ר והתנועה הציונית הרביזיוניסטית ברומניה, 1925-1950, ההסתדרות הציונית, ירושלים, 1992.
17. שפיגל יאיר, ימי עמוס, משהב"ט, ת"א, 2017.
18. שפירא אניטה, בן גוריון, דמותו של מנהיג, עם עובד, ת"א, 2015.

לועזית (רומנית ואנגלית)

19. Hentea Calin, Brief Romanian Military History, Scarcrow Press, US, 2007.
20. Meyer Peter, Bernard D. Weinryb, Eugene Duschinsky, Nicolas Sylvain, The Jews in the Soviet Satellites, Syracuse University Press, 1953.
21. Preda Dumitru and Bostinaru Victor (ed), Romania – Israel, 1948 – 1969, diplomatic documents, Bucharest, 2013.
22. Radu Ioanid, The Ransom of the Jews, Chicago, 2005.

23. Stan Florin C., Situatia Evreilor din Romania intre anii 1940 – 1944, Argonaut, Cluj, 2012.
24. Stan Florin C., Relatile bilaterale Romania-Israel, (1948-1959) o cronologie, Caiete Diplomatice Anul 2, 2014,
25. Tismaneanu Vladimir, The final report on the communist dictatorship in Romania, Bucharest, 2006.

מאמרים

1. אבני שמעיה, יציאת רומניה 1944 – 1980, בתוך: משואה, כרך י"א, אפריל 1983.
2. ברזלי אמנון, אוצר גדול בשתי מזוודות, עתון הארץ, 16.3.2001.
3. ברפל יוסף, 15 שנים לחברת "צים", "תורן" 28, מאי 1960.
4. גלר יעקב, הצלת פליטים יהודים מפולין והונגריה בתקופת השואה ע"י יהודי רומניה, מתוך: לוי אריה שריד, במבחן הענות והפדות, מוסד ביאליק, ירושלים, 1997.
5. מיכלסון בני, הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, שריון 32, מאי 2009.
6. Bosomitu Stefan, Epurarea „grupului moscovit” (26-27 mai 1952), IICCMER, 27 May, 2013.
7. Bradteanu V., Cronologie Revoluția Română din decembrie 1989, Radio Romania, 12 Decem. 2014.
8. Iancu Mariana, "Peregrini", afacerea strict secreta a Securitatii. Adevarul.ro.
9. Evrei de vânzare, afacerea prosperă a Securității. Povestea medicului Jean Eskenasy DG24, 23 December 2014.

אתרי אינטרנט

1. לפידות יהודה, התנועה הרביזיוניסטית והעליה הבלתי לגלית 1934-1942, אתר דעת, מכללת הרצוג, גוש עציון.
2. מיכלסון בני, הנרי מורגנטאו (MORGENTHAU) וחוק "החכר והשאל" - שהפך לעמוד התווך בניצחון בעלות הברית במלחמת העולם השנייה, <http://www.jwmww2.org>.

ראיונות אישיים

3. ראיון עם יעקב קדמי, 3 מרץ 2020.
4. פגישה אישית עם אלי יצחקי (שהיה קצין ההנדסה באוגדה בה הייתי קצין המודיעין בלבנון) בבוקרשט ב-1990.

5. פגישה במשרדי "נתיב" עם ד"ר סופי קוצר וד"ר נתי קנטרוביץ' לקבלת מידע וחומר וכן התיחסויות לעבודה.